

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

IBY 312

Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου

(σημ. : το ηλεκτρονικό μάθημα βασίζεται κυρίως σε δημοσιεύσεις των
J. Koder [*Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της Ανατολικής
Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*] και **M. Κορδώση** [*Ιστορικογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών
και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*] και δευτερευόντως σε έργα επιπρόσθετων μελετητών)

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Θεσσαλονίκη 2020

*« Τῆς τοῦ φιλοσόφου πραγματείας εἶναι νομίζομεν,
εἶπερ ἄλλην τινά, καὶ τὴν γεωγραφικὴν,
ἣν νῦν προηρήμεθα ἐπισκοπεῖν »*

*« Εἰ δὲ πολλῶν προειπόντων ἐπιχειροῦμεν
καὶ αὐτοὶ λέγειν περὶ τῶν αὐτῶν, οὔπω μεμπτέον, ἂν μή,
καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον διαλεχθῶμεν ἐκείνοις ἅπαντα λέγοντες ...
Ὡστε ἔχοιμεν ἂν τι λέγειν πλέον τῶν πρὸ ἡμῶν »*

Στράβων - Γεωγραφικά Α, Ι, 1 - Α, ΙΙ, 1

« Καὶ εἰς τοῦτο κατέληξεν ἡ τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴ μέχρι τῆς σήμερον.

Νυνὶ δὲ στενωθείσης κατὰ τε ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς

τῆς Ῥωμαϊκῆς βασιλείας καὶ ἀκρωτηριασθείσης

ἀπὸ τῆς ἀρχῆς Ἡρακλείου τοῦ Λίβυος, οἱ ἀπ' ἐκείνου κρατήσαντες

οὐκ ἔχοντες ὅποι καὶ ὅπως καταχρήσονται τῇ αὐτῶν ἐξουσίᾳ,

εἰς μικρά τινα μέρη κατέτεμον τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν

καὶ τὰ τῶν στρατιωτῶν τάγματα, μάλιστα ἐλληνίζοντες

καὶ τὴν πάτριον καὶ Ῥωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες »

Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Περὶ Θεμάτων

ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΥΛΗ

&

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Johannes Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*,
μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

ή εναλλακτικά

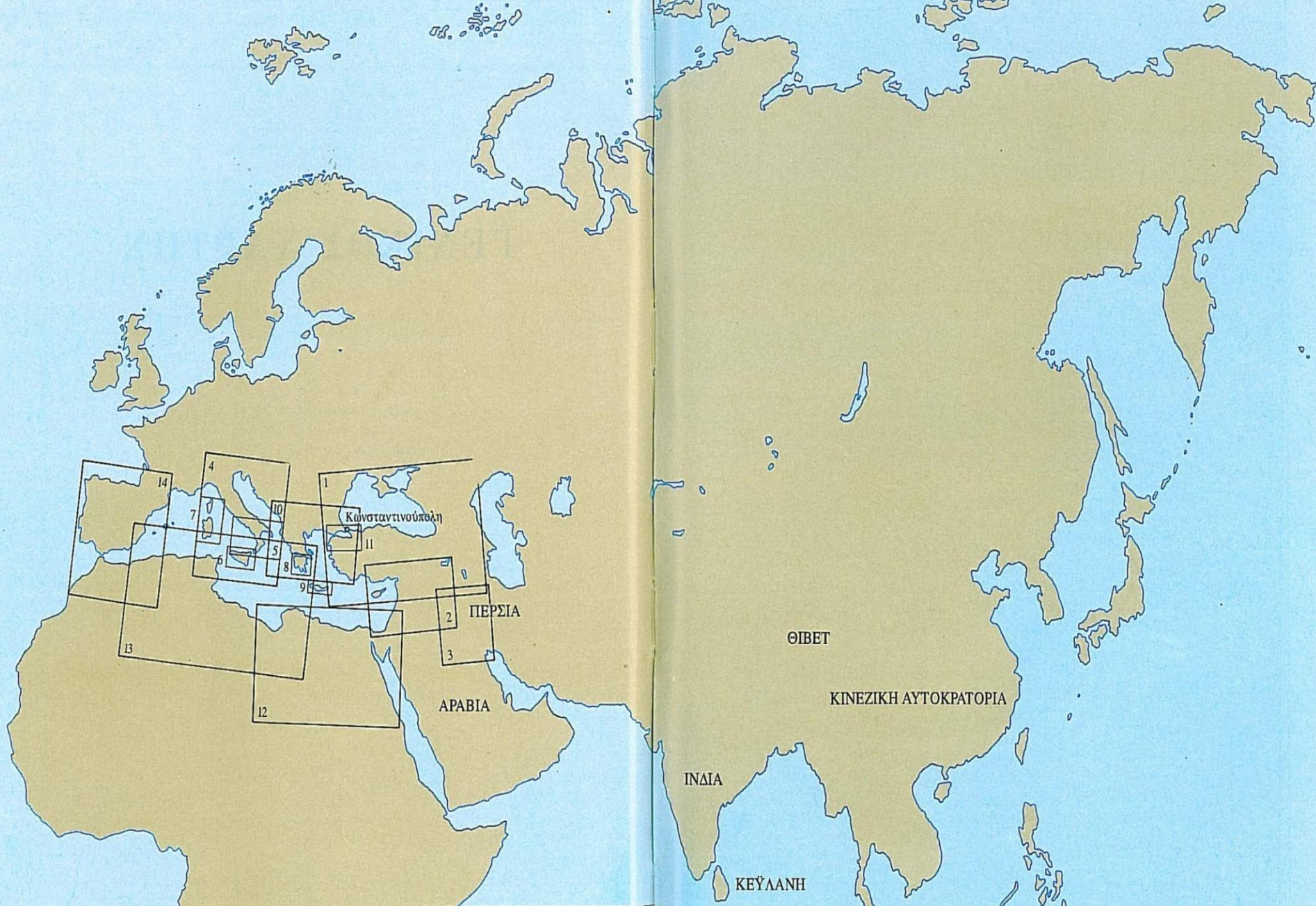
Γεώργιος Λεβενιώτης, *IBY 312: Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2020

(ηλεκτρονικό μάθημα βασισμένο κυρίως στις μελέτες των **J. Koder**, ό.π. &

Μιχάλη Σ. Κορδύση, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, εκδ. Καραβία Δ.Ν., Αθήνα 1996)

Χάρτες

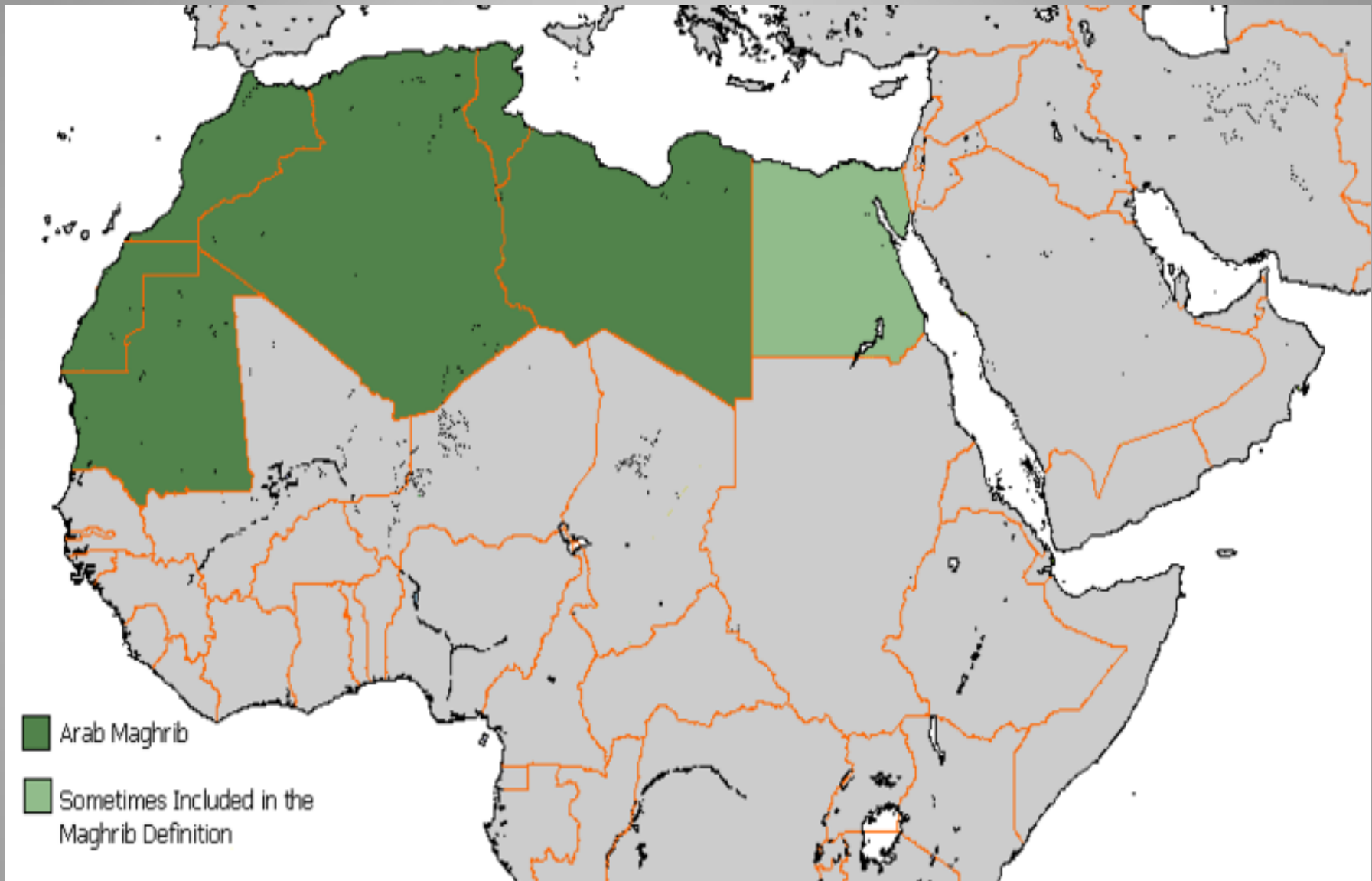
Το γεωγραφικό πλαίσιο του μαθήματος

ΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ - ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΚΡΑΤΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ

ΒΟΡΕΙΑ ΑΦΡΙΚΗ / ΜΑΓΚΡΕΜΠ (αρχ. ΛΙΒΥΗ) - ΕΓΓΥΣ & ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ (αρχ. ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ) - ΑΡΑΒΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ - ΙΡΑΝ (αρχ. ΠΕΡΣΙΑ)

**Η ΕΝΙΑΙΑ ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΗΣ ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΕΤΟΣ 300
(μετά την κρίση του 3^{ου} αι. μ.Χ.)**

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 4^{ΟΥ} ΑΙ.

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟ 500 μ.Χ.

ΤΑ ΝΕΑ ΒΑΡΒΑΡΙΚΑ ΚΡΑΤΗ (ΒΗΣΙΓΟΤΘΟΙ, ΦΡΑΓΚΟΙ, ΟΣΤΡΟΓΟΤΘΟΙ, ΣΟΥΗΒΟΙ, ΒΟΥΡΓΟΥΝΔΟΙ, ΑΛΑΜΑΝΟΙ, ΒΑΝΔΑΛΟΙ ΚΛΠ.) ΣΤΑ ΕΔΑΦΗ ΤΟΥ ΠΡΩΗΝ ΔΥΤΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ - ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΟΥ (ca. 500)

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΓΥΡΩ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 6^{ου} ΑΙ.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΛΙΓΟ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ Α΄ (†565) ΚΑΙ Η ΥΠΟΛΟΙΠΗ ΕΥΡΩΠΗ ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΕΤΟΣ 600

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΙΤΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΚΡΑΤΗ ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΕΤΟΣ 700

ΕΙΚΟΝΙΖΕΤΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ, ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΩΛΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΩΝ ΤΗΣ ΚΤΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΑΡΑΒΙΚΟ ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΣΤΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ (ΚΑΤΩ ΔΟΥΝΑΒΗΣ)

Η ΕΥΡΩΠΗ, Η ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΚΑΙ Η ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΕΤΟΣ 800

Η ΕΔΑΦΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΥΠΟ ΤΟΝ ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟ -

ΤΟ ΑΒΒΑΣΙΔΙΚΟ ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΑΒΙΚΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ ΤΩΝ ΟΜΜΑΪΔΩΝ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 8^{ΟΥ} ΑΙ.

ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 10^ο αϊ.

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία και οι γείτονές της γύρω στα μέσα του 11^{ου} αι. (πριν την εμφάνιση των Τούρκων)
(Αβασίδες, Φατιμίδες και Ζιρίδες Άραβες, Γεωργιανοί, Πετσενέγοι, Λογγοβάρδοι, Βενετοί, Διόκλεια, Κροάτες, Ούγγροι, Εμιράτα Χαλεπιού και Μοσούλης, Παπικό κράτος, Αγία Ρωμαϊκή αυτοκρατορία του Γερμανικού έθνους)

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 12^ο αἰ.

ΤΟ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

ΜΕΤΑ ΤΗΝ Δ' ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ ΦΡΑΓΚΩΝ ΚΑΙ ΒΕΝΕΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΟΥ 1204

Η ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΜΕΝΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1261

Τμήμα της **Tabula Peutingeriana** (Βιέννη, Αυστριακή Εθνική Βιβλιοθήκη)

Εικονίζεται η Κων/πολη ως γυναίκα στεφανωμένη σε θρόνο. Φέρει ασπίδα & δόρυ και δείχνει τον κίονα από πορφυρίτη με τον ανδριάντα του Κωνσταντίνου Α΄ ως «λάμπωντος Ηλίου». Ο «Πεουτιγγέριος πίνακας» αποτελεί μεσαιωνικό αντίγραφο αρχαίου χάρτη του Ρωμαϊκού κράτους, της Μέσης Ανατολής και της Ινδίας. Απεικονίζει 555 πόλεις, θάλασσες, ποτάμια, δάση, όρη, δρόμους (σε μη πραγματική κλίμακα) καθώς και αποστάσεις.

Τμήμα της «*Tabula Peutingeriana*» που εικονίζει την **ANTIOCHIA** προσωποποιημένη ως γυναίκα στεφανωμένη κρατώντας δόρυ και προστατεύοντας έναν ικέτη.

Συμβολισμός της συριακής πόλης ως αυτοκρατορικού προπυργίου στη Ανατολή.

Τοπογραφική απεικόνιση της **Παλαιστίνης** σε μωσαϊκό δάπεδο της πόλης **Μαδηβά** (επαρχία Αραβίας, 6^{ος} αι.).

Η συγκεκριμένη σχηματική αναπαράσταση των Ιεροσολύμων αποτελεί την μοναδική απεικόνιση πλήρους σχεδίου πρωτοβυζαντινής πόλης. Οι επιγραφές είναι στα ελληνικά.

Βασικό αντικείμενο και σκοπός του μαθήματος

Κατανόηση και η μελέτη της Ιστορικής Γεωγραφίας του Βυζαντίου,

δηλαδή του γεωγραφικού χώρου της Βυζαντινής αυτοκρατορίας,

των περιοχών και των οικιστικών τοπίων του ανατολικού,

κυρίως, μεσογειακού χώρου κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους

(Μικρά Ασία, Αρμενία, βόρεια Μεσοποταμία, Συρία, Παλαιστίνη,

βόρεια Αφρική, Νησιά, Ιταλία, χερσόνησος του Αίμου).

Πραγματοποιείται επίσης σύντομη αναφορά

στην Ιστορία της Γεωγραφίας στο Βυζάντιο.

Πιο συγκεκριμένα εξετάζονται:

- Η επιστήμη της Γεωγραφίας και η σύνδεσή της με την Ιστορία - Ο επιστημονικός κλάδος της Ιστορικής Γεωγραφίας
- Οι πηγές για την Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου
- Οι γεωγραφικές γνώσεις στο Βυζάντιο - Τα όρια της Οικουμένης στην ύστερη αρχαιότητα
- Η Γη και τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα
- Οι περιφέρειες και τα τοπία της αυτοκρατορίας
- Οι κλιματολογικές συνθήκες κατά το Μεσαίωνα και οι αλλαγές στο φυσικό περιβάλλον μετά την Ύστερη αρχαιότητα
- Η οικονομική εκμετάλλευση της γης και της θάλασσας στη Βυζαντινή αυτοκρατορία
- Το συγκοινωνιακό δίκτυο (χερσαίοι και θαλάσσιοι δρόμοι) της αυτοκρατορίας
- Τα σύνορα, η διοικητική διαίρεση, οι προσαρτήσεις και οι απώλειες εδαφών
- Η ανάπτυξη της εκκλησιαστικής οργάνωσης και του μοναχισμού στο γεωγραφικό χώρο
- Οι οικισμοί και τα τοπωνύμια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας
- Οι πληθυσμοί (εθνότητες, φυλετικές και γλωσσικές ομάδες) της Βυζαντινής αυτοκρατορίας

Μάθημα 1° :

- Εισαγωγή. Το γνωστικό αντικείμενο και οι στόχοι του μαθήματος
- Η γεωγραφική επιστήμη και οι κλάδοι της
- Η σύνδεση της Γεωγραφίας με την Ιστορία. Ιστορική Γεωγραφία
- Η μεσαιωνική Γεωγραφία. Η γεωγραφική επιστήμη και το επίπεδο των γεωγραφικών γνώσεων στο Βυζάντιο

Μάθημα 2° :

- Οι πηγές για την ιστορική γεωγραφία του Βυζαντίου

Αφηγηματικές και λοιπές γραπτές πηγές

Υλικά κατάλοιπα

Τοπωνύμια και υδρωνύμια

- Η γη. Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Ποτάμια ως όρια ηπείρων. Μεγάλα ποτάμια - πλημμύρες του Νείλου

Οι θάλασσες. «Μεγίστη», «Άπλους» και «Πλεομένη» θάλασσα.

Ρωμαϊκή οικουμένη. Αντοικουμένη και αντίχθονες.

Τα όρια της οικουμένης σε Δύση - Ανατολή - Αφρική και Βορρά

Σχήμα και μέγεθος της γης. Ζώνες

Μάθημα 3^ο :

- Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου
- Τα τοπία. Α΄ μέρος: Η Μεσόγειος και χερσόνησος του Αίμου

Δυτική Μεσόγειος (Ισπανία - Ιταλία - Σικελία - βόρεια Αφρική)

Δυτική Βαλκανική (επαρχότητα Ιλλυρικού) - Ιόνιο Πέλαγος

Ανατολική Βαλκανική (Θράκη)

Κωνσταντινούπολη - Βόσπορος - Προποντίδα - Δαρδανέλλια

Εύξεινος Πόντος και ρεύματα εκροής του

Ελλάδα και Αιγαίο Πέλαγος

Μάθημα 4^ο :

- Τα τοπία. Β΄ μέρος: Η Ανατολή

Δυτική Μικρά Ασία

Κεντρική / Ανατολική Μικρά Ασία - Αρμενία - Γεωργία - βόρεια Μεσοποταμία

Συρία - Παλαιστίνη - Κύπρος

Αίγυπτος - Σινά - Κυρηναϊκή

- Προβολή χαρτών - φωτογραφιών

Μάθημα 5° :

- Το κλίμα και η χώρα

Κλιματολογικές συνθήκες στον 20ό αι.

Το κλίμα κατά τα βυζαντινά χρόνια

Παλαιογεωγραφικά - παλαιοβοτανικά - δενδρολογικά - παλυνολογικά δεδομένα

- Το φυσικό περιβάλλον μετά την Ύστερη Αρχαιότητα

Διάβρωση εδαφών, υδρολογικό καθεστώς, μετακίνηση ακτογραμμών

Δάση - λόγγοι - πανίδα

Γεωλογική σύσταση - ηφαίστεια

Φυσικές καταστροφές - σεισμοί - ξηρασίες

Μάθημα 6° :

- Η οικονομική εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος από τους Βυζαντινούς

Χρήση της γης για γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες

Υλοτόμηση - Παραγωγή ξυλείας

Ορυκτός πλούτος και εκμετάλλευσή του

Αλιεία

Εμπόριο - μέταξα - μονοπώλια - βιοτεχνία - κυκλοφορία χρήματος

Μάθημα 7^ο :

- Το συγκοινωνιακό δίκτυο και οι εμπορικοί δρόμοι

Χερσαίοι δρόμοι

Θαλάσσιοι δρόμοι (ναυσιπλοΐα)

Οι βόρειοι εμπορικοί δρόμοι των Βαράγγων (μέσω Ρωσίας-Ουκρανίας)

Περάσματα - Γέφυρες - Δημόσια ταχυδρομεία

Μάθημα 8^ο :

- Πολιτική γεωγραφία του Βυζαντινού κράτους: Σύνορα και διοικητική διαίρεση

Από τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια έως την ιουστινιάνεια reconquista (4^{ος} - 6^{ος} αι.).

- Η επαρχιακή διοικητική διαίρεση του πρώιμου βυζαντινού κράτους

Η εδαφική συρρίκνωση κατά τους «σκοτεινούς αιώνες» (7^{ος} - μέσα 9^{ου} αι.)

- Η πτώση της ελληνιστικής ανατολής, η σλαβική διείσδυση στα Βαλκάνια

και η απώλεια των δυτικών κατακτήσεων του Ιουστινιανού

- Διοικητική αναδιάρθρωση και εμφάνιση των θεμάτων

Η επανάκτηση της βόρειας βαλκανικής και οι κατακτήσεις στην Ανατολή

(μέσα 9^{ου} - μέσα 11^{ου} αι.)

Η απώλεια των μικρασιατικών και ιταλικών εδαφών και η κομνήνεια

ανάκαμψη (6^ς μισό 11^{ου} - τέλη 12^{ου} αι.).

- Νέα διοικητική επαρχιακή οργάνωση

Λατινοκρατία και παλαιολόγεια περίοδος (13^{ος} - α^ς μισό 15^{ου} αι.)

Μάθημα 9^ο :

- Η Εκκλησία στο βυζαντινό γεωγραφικό χώρο

*Η εκκλησιαστική οργάνωση στη Βυζαντινή αυτοκρατορία
Οι εκκλησιαστικές εξελίξεις στα χρόνια της Λατινοκρατίας
Ο βυζαντινός μοναχισμός*

Μάθημα 10^ο :

- Οι βυζαντινοί οικισμοί

*Η ελληνορωμαϊκή πόλη και οι λειτουργίες της
Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, Κωνσταντινούπολη
Η εξέλιξη των πόλεων και των χωρίων κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους
Παράγοντες «παρακμής» των πόλεων
Τμήματα και κτίσματα της βυζαντινής πόλης
Οι μονές
Οχυρωματικά και λοιπά αμυντικά έργα*

Μάθημα 11°:

- Οι πληθυσμοί της Βυζαντινής αυτοκρατορίας

Γλώσσες και τοπικά ιδιώματα

Εθνικά στοιχεία και πληθυσμιακές μετακινήσεις

Το μέγεθος του πληθυσμού της αυτοκρατορίας ανά χρονική περίοδο

Μάθημα 12°:

- Προαιρετική παρουσίαση εργασιών
- Προβολή ντοκιμαντέρ / ταινίας και σχολιασμός
- Ανακεφαλαίωση μαθημάτων - συζήτηση

Μάθημα 13°:

- Προαιρετική αρουσίαση εργασιών
- Ανακεφαλαίωση μαθημάτων - συζήτηση

Μάθημα 1^ο :

- **Εισαγωγή: Το γνωστικό αντικείμενο και οι στόχοι του μαθήματος**
- **Η γεωγραφική επιστήμη και οι κλάδοι της**
- **Η σύνδεση της Γεωγραφίας με την Ιστορία - Η Ιστορική Γεωγραφία**
- **Η μεσαιωνική Γεωγραφία: Η γεωγραφική επιστήμη και το επίπεδο των γεωγραφικών γνώσεων στο Βυζάντιο**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορική θεώρηση και χρονολόγηση

Η Ιστορία χρειάζεται απαραίτητως τον τόπο και το χώρο, ώστε να γίνει αντιληπτή από τους ανθρώπους, που ζουν θέλοντας και μη μέσα και με την ιστορία.

Όπως παρατηρεί ο J. Koder, **«η ιστορική θεώρηση βασίζεται παραδοσιακά στη χρονολογία ως δομικό και συχνά μάλιστα εσχατολογικά προσδιορισμένο στοιχείο»**, είναι δηλαδή προσανατολισμένη στον χρόνο.

Τι εννοούμε με αυτό;

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορική θεώρηση και χρονολόγηση

Προσδιορίζοντας την χρονολογία ως «**εσχατολογικά προσδιορισμένο στοιχείο**» αναφερόμαστε στον υπολογισμό και μέτρηση του χρόνου με βάση τη θρησκευτική θεώρηση του κόσμου, τη **θρησκευτική κοσμοαντίληψη και χρονοαντίληψη**.

Έχει επικρατήσει παγκοσμίως να μετράμε τον χρόνο με σημείο καμπής και ορισμού την γέννηση του Χριστού. Κατά την χριστιανική θεώρηση ο γήινος - ανθρώπινος χρόνος είναι πεπερασμένος, διαθέτει αρχή και τέλος. Η επιστήμη βέβαια (όχι οι επιστήμονες ως άτομα) δεν αποδέχεται την συγκεκριμένη άποψη - οπτική, αν και η ιστορία του πλανήτη μας προφανώς διαθέτει αρχή και μελλοντικά τέλος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορική θεώρηση και χρονολόγηση

Οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν ένα χρονολογικό σύστημα που υπολόγιζε και προσμετρούσε τα έτη από **Κτίσεως κόσμου**. Σε αυτό το σύστημα το έτος 5509/8 αντιστοιχεί προς το έτος 1 της σημερινής, **διονυσιακής** καλουμένης, χρονολογίας από Χριστού γεννήσεως. Με τον όρο από ***Κτίσεως κόσμου*** νοείται η σχέση της παλαιότητας του κόσμου προς την αφετηρία της σημερινής χρονολόγησης, η οποία καλείται ***διονυσιακή*** από τον Διονύσιο τον μικρό που την προσδιόρισε στις αρχές του 6^{ου} αι. μ.Χ.

Σύμφωνα με το άλλο χρονολογικό σύστημα της εποχής, το λεγόμενο **αλεξανδρινό**, στο έτος 1 του ***διονυσιακού συστήματος*** αντιστοιχεί το έτος 5493/2. Η καθιέρωση αυτού του υπολογισμού συνδεόταν με την χρησιμοποίηση της λεγόμενης **ινδικτιώνας** ως χρονολογικής ένδειξης, ενώ το σύστημα αποδίδεται στον αυτοκράτορα Διοκλητιανό.

Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Η γνώση της Ιστορίας απαιτεί λοιπόν ταυτόχρονα την γνώση των γεωγραφικών και εθνογραφικών δεδομένων, εφόσον ο γεωγραφικός χώρος και οι άνθρωποι - ομάδες - έθνη που τον κατοικούν αποτελούν μεγέθη που σχετίζονται άμεσα με την ιστορική αφήγηση. Στην συγκεκριμένη διαπίστωση είχε καταλήξει πρώτος ο *Ηρόδοτος*, ο οποίος ενέταξε την **Γεωγραφία** και την **Εθνογραφία**, την ειδική δηλ. περιγραφική μελέτη των λαών, στην **Ιστοριογραφία**. Η **Εθνολογία** από την άλλη είναι η γενική ή συγκριτική επιστήμη των λαών.

Εθνολογία και **Εθνογραφία** συνδέονται άμεσα με τις **Γεωγραφία**, **Ιστορία**, **Γλωσσολογία** ακόμη και **Ψυχολογία**. Αξίζει να σημειωθεί ότι η **Γεωγραφία** γεννήθηκε και εξελίχθηκε ως επιστήμη από κοινού με την **Ιστορία**. Αρχική καταγωγή αμφοτέρων των μαθήσεων υπήρξε το **έπος** και ο **μύθος**.

Γι' αυτούς τους λόγους θα κάνουμε σύντομη αναφορά στο γνωστικό αντικείμενο της επιστήμης της **Γεωγραφίας** και στην σύνδεση της τελευταίας με την **Ιστορία**.

Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Η Γεωγραφία ουσιαστικά γεννήθηκε και διαμορφώθηκε ως επιστήμη στην αρχαία Ελλάδα.

Στη **Βαβυλώνα** και στην **Αίγυπτο** ο **γεωγράφος** θεωρείτο κυρίως **τοπογράφος**, καθώς η κύρια ασχολία του ήταν η επανατοποθέτηση των συνόρων των γαιών που εξαφανίζονταν από τις πλημμύρες των μεγάλων ποταμών.

Στην **αρχαία Ελλάδα** ωστόσο ο **γεωγράφος** ήταν ουσιαστικά συνώνυμος με τον **κοσμογράφο**. Ήταν επίσης εξερευνητής του άγνωστου κόσμου, συγγραφέας, χαρτογράφος και επιστήμονας που συγκέντρωνε και ταξινομούσε παλαιά και νέα στοιχεία, ανακαλύψεις και ευρήματα, καθώς και δάσκαλος που δίδασκε στους μαθητές του πώς να κατανοούν και να μελετούν καλύτερα τον κόσμο.

Στα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων - φιλοσόφων - ποιητών - ιστορικών - μαθηματικών - γεωγράφων (π.χ. Όμηρος, Θαλής, Αναξίμανδρος, Εκαταίος, Πυθαγόρας, Φιλόλαος, Ιπποκράτης, Ηρόδοτος, Θουκυδίδης, Πλάτων, Αριστοτέλης, Πολύβιος, Ίππαρχος, Ποσειδώνιος, Στράβων, Μαρίνος Τύριος, Κλαύδιος Πτολεμαίος πραγματοποιούνται τα εξής:

Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

- α) Οι άνθρωποι αναγνωρίζονται πλήρως και ανεπιφύλακτα ως ενεργητικοί γεωγραφικοί παράγοντες, δηλαδή ως παράγοντες διαμόρφωσης της ζωής επί του πλανήτη που ζούμε. Η αναγνώριση αυτή συμβάδιζε παράλληλα με την παραδοχή της επίδρασης των φυσικών και βιολογικών παραγόντων (κλίμα, εδαφομορφή, ύδωρ, χλωρίδα, πανίδα) στην συγκρότηση και εξέλιξη των κοινωνικών και πολιτικών συνασπισμών των ανθρώπων
- β) Καθορίζεται η Γεωγραφία ως επιστήμη καθώς και οι σπουδαιότεροι επιμέρους κλάδοι αυτής (Ανθρωπογεωγραφία, Πολιτική Γεωγραφία, Οικο-νομική Γεωγραφία, Μαθηματική Γεωγραφία)

Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

- γ) Διατυπώνεται, μέσω του Ιπποκράτη, **το λογικό σύστημα της Φυσικής Γεωγραφίας** (κλιματολογία, υδρολογία, εδαφομορφολογία) καθώς και **βασικές προτάσεις της Γεωγραφίας γενικότερα** (π.χ. η κατά «πλέγματα» επίδραση των φυσικών παραγόντων, η αλληλεπίδρασή τους και η αλληλεπίδραση φυσικο-βιολογικών συντελεστών και ανθρωπίνων παραγόντων, η σημασία των τοπικών διαφορών κ.ά.)
- δ) Διαμορφώνονται, από τον Στράβωνα, **οι βασικές αρχές, προτάσεις και έννοιες** καθώς και **το λογικό σύστημα της Γεωγραφίας ως επιστήμης γενικότερα**

ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

- Η Γεωγραφία εμφανίστηκε αρχικά ως παρατήρηση και κατόπιν ως μελέτη της επιφάνειας της γης, η οποία αργότερα και βαθμιαία επεκτάθηκε στα ουσιώδη για τον άνθρωπο φαινόμενα και γεγονότα που διαδραματίζονται στην επιφάνεια αυτής.

Σπουδαίοι Γεωγράφοι (π.χ. Στράβων, Kant, von Humboldt, Ritter, Ratzel, von Richthofen, Hettner, de la Blanche διαμόρφωσαν όμως αργότερα νέες κατευθύνσεις για την θεμελίωση και τον καθορισμό της Γεωγραφίας. Έτσι ένας πληρέστερος ορισμός της επιστήμης αυτής είναι ο εξής:

- Η γεωγραφική επιστήμη συνίσταται στην περιγραφή και στη διερεύνηση της επιφάνειας της Γης και των διαφορετικών περιοχών της καθώς και των σπουδαιότερων γεγονότων που συμβαίνουν σε αυτή.

Επιπρόσθετα, στην χωρική κατανομή των τελευταίων ως μορφωμάτων ή συσχετίσεων που προέρχονται από τις αλληλεπιδράσεις Χώρου και Ανθρώπων (Πολιτισμού και Ιστορίας).

Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

- Η **Γεωγραφία** αποτελεί τρόπον τινά εγκυκλοπαιδική και «μικτή» επιστήμη και όχι «αμιγή» (όπως λ.χ. η **Οικονομική** ή η **Φυσική**). Είναι επίσης *συνθετική* (όπως η **Κοινωνιολογία**) από άποψη εμπειρικού αντικειμένου και μεθόδου και έχει πολυειδές γνωσιολογικό αντικείμενο. Ο σκοπός της Γεωγραφίας είναι θεωρητικός και πρακτικός:

α) Η επιδίωξη της περιγραφής, εξήγησης και κατανόησης της διαφορετικής ενότητας και υπόστασης των περιοχών του χώρου και των ετερογενών στοιχείων τους.

β) Η συμβολή στην αναδιάρθρωση και αναδιοργάνωση των περιοχών του χώρου για την εξυπηρέτηση του ανθρώπου.

Εξαιτίας του θεωρητικού και πρακτικού σκοπού της, οι έρευνες της Γεωγραφίας είναι αδιαχώριστες από τη χαρτογράφηση και τους χάρτες.

ΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

- Γεωγραφία Περιοχών ή Περιφερειακή Γεωγραφία
Συστηματική Γεωγραφία

- Κύριοι γεωγραφικοί κλάδοι:

Γενική ή Θεωρητική Γεωγραφία : Κοσμογραφία
 Μαθηματική Γεωγραφία
 Φυσική Γεωγραφία
 Βιολογική Γεωγραφία
 Πολιτιστική Γεωγραφία

Ειδική ή Περιφερειακή Γεωγραφία : Χωρογραφία
Εφαρμοσμένη Γεωγραφία

Ιδιότυποι γεωγραφικοί κλάδοι:

Μαθηματική Γεωγραφία
Ιστορική Γεωγραφία
Ναυτική Γεωγραφία
Αερογεωγραφία
Πολεμική Γεωγραφία κ.ά.

ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

- **Ανθρωπογεωγραφία** : η έρευνα και η περιγραφή της διάδοσης των ανθρώπων και των οικισμών τους στην Γη, ως προϊόντων ή συσχετίσεων που προέρχονται από τις αλληλεπιδράσεις Χώρου και Οικιστικών και λοιπών Πολιτιστικών παραγόντων.
- **Οικονομική Γεωγραφία**: η έρευνα και η περιγραφή της Γεωοικονομίας της Υφήλιου και των περιοχών της καθώς και η κατανομή των διαφόρων οικονομικών κλάδων σε αυτές, ως μορφωμάτων που προέρχονται από την αλληλεπίδραση Χώρου και Οικονομικών και λοιπών πολιτιστικών δυνάμεων.
- **Πολιτική Γεωγραφία**: η έρευνα και περιγραφή Κρατών & διαφόρων εθνικών και διεθνών πολιτικών συνασπισμών, της κατανομής τους στην Υφήλιο και της πολιτικής τους, ως συσχετίσεων που προέρχονται από την αλληλεπίδραση Χώρου και Πολιτικών και Πολιτιστικών δυνάμεων.
- **Κοινωνική Γεωγραφία**: η έρευνα και η περιγραφή της κοινωνίας και των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών και της κατανομής τους ανά την Υφήλιο, ως συσχετίσεων που προέρχονται από την αλληλεπίδραση Χώρου και Κοινωνικών και λοιπών πολιτιστικών δυνάμεων.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Η λέξη ιστορία

(= η γνώση ή μάθηση μέσω ερωτήσεων ή έρευνας)

προέρχεται από το αρχαίο ρήμα **ιστορέω**

(= εξετάζω κάτι, ερευνώ, μαθαίνω ερευνώντας)

και του επιθέτου **ίστωρ**

(= σοφός, συνετός, έμπειρος, γνώστης των νόμων και του δικαίου, κριτής).

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ (Ορισμοί και ερευνητικό πεδίο)

- **Η Ιστορική Γεωγραφία εξετάζει ως επιστήμη ή επιστημονικός κλάδος -εξελικτικά και ιδιογραφικά- τις διάφορες φάσεις που διήλθαν η επιφάνεια της Γης και οι επιμέρους περιοχές της κατά το πέρασμα του χρόνου υπό την αλληλεπίδραση των φυσικών, βιολογικών και πολιτιστικών δυνάμεων.**
- **Η Ιστορική Γεωγραφία είναι η μελέτη του ανθρώπου μέσα στον χώρο που εκείνος ζει. Η Ιστορική Γεωγραφία ασχολείται δηλαδή με την ανθρωπογεωγραφία του παρελθόντος και καταγίνεται με τη μελέτη των σχέσεων των ανθρωπίνων ομάδων με το γεωγραφικό περίγυρο. Εξετάζει, ως επιστήμη, τη φυσιογνωμία της εδαφικής επιφάνειας αλλά και το βίο, την επικοινωνία και τις μετακινήσεις των ανθρωπίνων ομάδων μέσα σε συγκεκριμένα χρονικά πλαίσια. Κατ' επέκταση, η Ιστορική Γεωγραφία μελετά και την εξέλιξη της οικονομίας, της διοίκησης και της εκκλησιαστικής οργάνωσης στο γεωγραφικό χώρο.**

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

- Η παραμέληση της γεωγραφίας είναι φανερή.
- Η γεωγραφική γραμματεία, ακόμη και τα θεωρητικά κείμενα για την γεωγραφία, δεν γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση.

Αιτίες : α) παραγκώνιση των σημαντικότερων αρχαίων γεωγράφων, ιδιαίτερα του

Κλαυδίου Πτολεμαίου,

β) μείωση των ταξιδιών και του εμπορίου,

γ) πολιτικές εξελίξεις,

δ) αρνητικός ρόλος της χριστιανικής κοσμοαντίληψης

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

- Έλλειψη ενδιαφέροντος για την καταγραφή των εξερευνήσεων των Σκανδιναβών - Ιρλανδών ή των ταξιδιών των Βυζαντινών διπλωματών, εμπόρων, ιεραποστόλων
- Οι αρχαίες επιστημονικές γνώσεις υποχώρησαν σε αναπόδεικτες κοσμογονίες
- Τα λεγόμενα της **Αγίας Γραφής** αντικατέστησαν σε μεγάλο βαθμό τις αρχαίες ιδέες. Όσοι σκέπτονταν διαφορετικά θεωρούνταν αιρετικοί (λ.χ. Ωριγένης).
- Οι Πατέρες της Εκκλησίας ενδιαφέρονταν για μια κοσμογραφία που στηριζόταν όχι στην σκέψη και τα πορίσματα της έρευνας αλλά στην **Αποκάλυψη**. Πολλοί έπαιρναν κατά γράμμα τη **Βίβλο** και απέρριπταν το σφαιρικό σχήμα της γης.

Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΩΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

- Σε ό,τι αφορά τη Γεωγραφία στο Βυζάντιο, τα πράγματα παρουσιάζονται εκ πρώτης όψεως ακόμη χειρότερα. Η βυζαντινή γεωγραφική επιστήμη υστερεί πραγματικά σε σχέση με εκείνη των Αράβων, που εμφανίστηκαν μάλιστα στο ιστορικό προσκήνιο του μεσογειακού χώρου λίγο αργότερα.

- Αιτίες:
- α) ύπαρξη αρχαίων γεωγραφικών έργων (ιδίως του Στράβωνα & του Διονυσίου του Περιηγητή), οι γνώσεις των οποίων θεωρούνταν ότι κάλυπταν τις τότε βυζαντινές ανάγκες,
 - β) παραγκώνιση των έργων του σπουδαίου αρχαίου γεωγράφου Κλαυδίου Πτολεμαίου,
 - γ) παρακμή των πρωτότυπων επιστημονικών ερευνών,
 - δ) έλλειψη ασφάλειας για μεγάλα ταξίδια, περιηγήσεις και γεωγραφικές έρευνες,
 - ε) παρακμή της ναυτιλίας και του θαλάσσιου εμπορίου, ειδικά μετά την πτώση της ρωμαϊκής Δύσης, την αραβική απειλή και την άνοδο των ιταλικών ναυτικών πόλεων.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

IBY 312

Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου

(σημ. : το ηλεκτρονικό μάθημα βασίζεται κυρίως σε δημοσιεύσεις των **J. Koder** [*Το Βυζάντιο ως χώρος*] και **M. Κορδώση** [*Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*] και δευτερευόντως σε έργα επιπρόσθετων μελετητών)

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Ακαδημαϊκό έτος 2020-2021

ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΥΛΗ

&

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Johannes Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

ή εναλλακτικά

Γεώργιος Λεβενιώτης, *IBY 312: Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2020

(ηλεκτρονικό μάθημα βασισμένο κυρίως στις μελέτες των **J. Koder**, ό.π. &

Μιχάλη Σ. Κορδύση, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, εκδ. Καραβία Δ.Ν., Αθήνα 1996)

Μάθημα 2^ο

- Οι πηγές για την ιστορική γεωγραφία του Βυζαντίου
 - Αφηγηματικές και λοιπές γραπτές πηγές
 - Υλικά κατάλοιπα
 - Οικωνύμια, τοπωνύμια και υδρωνύμια
 - Φυσικές συνθήκες
- Είδη αφηγηματικών πηγών και παραδείγματα :
 - *Expositio totius mundi et gentium* (4^{ος} αι.)
 - Λοιπές γεωγραφικές πραγματείες
 - Ο ιστοριογράφος Προκόπιος (μέσα 6^{ου} αι.)
ως πηγή ιστορικο-γεωγραφικών πληροφοριών

ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

- *Γραπτές πηγές*
- *Υλικά κατάλοιπα*
- *Οικωνύμια - Τοπωνύμια - Υδρωνύμια*
- *Φυσικές συνθήκες:* Όλες οι πληροφορίες που σχετίζονται με ένα τοπίο ή έναν τόπο και έχουν σημασία για την κατανόηση των φυσικών προϋποθέσεων των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων και οικισμών [δηλ. γεωγραφία, γεωλογία, κλίμα, που θα εξετάσουμε στα επόμενα μαθήματα].

Η μελέτη των φυσικών συνθηκών είναι απαραίτητη για κάθε ιστορική θεώρηση της εξέλιξης ενός τοπίου ή ενός τόπου.

ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

- Αφηγηματικά / λογοτεχνικά έργα
- Μη λογοτεχνικές γραπτές μαρτυρίες
 - πρακτικά συνόδων και εκκλησιαστικοί κατάλογοι
 - έγγραφα
 - οικονομικά, νομικά και άλλα ειδικά κείμενα
 - επιγραφές ως φορείς γραπτών πληροφοριών

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

- Οι γραπτές πηγές περιέχουν ενίοτε πληροφορίες που συνεισφέρουν στην ανασύσταση γεωγραφικών ή τοπογραφικών στοιχείων στην ιστορική εποχή. Μαρτυρούν τοπωνύμια, αλλά προσφέρουν και σημαντικές πληροφορίες για την οικιστική και «χωροοικονομική ορολογία» (π.χ. οι τεχνικοί όροι, που απαντούν κυρίως σε έγγραφα: πόλις, κωμόπολις, κάστρον, χωρίον, κώμη, προάστειον, αγρίδιον, στάσις, χώρα κλπ.)

- Η βυζαντινή λογοτεχνία προσφέρει εν γένει πληροφορίες για τα κύρια ονόματα της τότε εποχής (τοπωνύμια και εθνικά). Λόγω των ισχυρών αναδρομικών δεσμών με την αρχαία ελληνική γραμματεία διασώζει συχνά πληροφορίες σχετικά με τα προγενέστερα αρχαία ονόματα και την εξέλιξη των ονομάτων αρχαίων τόπων ή και λαών.

- Στη βυζαντινή εποχή σπανίζουν τα αμιγώς γεωγραφικά έργα που συμβάλλουν στη διεύρυνση των γεωγραφικών γνώσεων. Πολλές ωστόσο ιστορικο-γεωγραφικές και εθνογραφικές πληροφορίες εμπεριέχονται στα ιστοριογραφικά και τα αγιολογικά έργα.

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ / ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Αμιγή γεωγραφικά έργα και επιτομές παλαιότερων ανάλογων έργων
- Ιστοριογραφικά και χρονογραφικά έργα
- Διάφορες πραγματείες (π.χ. Κων/νος Πορφυρογέννητος, *Περί θεμάτων - Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν*)
- Κατάλογοι πόλεων
- Επισκοπικοί κατάλογοι (*notitiae episcopatum*) πατριαρχείων Κων/πόλεως και Αντιοχείας
- Γεωγραφικά και άλλα λεξικά (π.χ. *Εθνικά* Στέφανου Βυζάντιου, *Λεξικόν Σούδας*)
- Ταξιδιωτικές περιγραφές (π.χ. *Οδοιπορικόν* του Βενιαμίν εκ Τουδέλας)
- *Εκφράσεις* (περιγραφές πόλεων και μνημείων που ακολουθούν αρχαία πρότυπα, π.χ. τα *Commentaria* του Αγκωνίτη περιηγητή και αρχαιοδίφη Ciriaco de Pizzicollì [α' μισό 15^{ου} αι.], ακόμη και η σχετική πραγματεία *Περί κτισμάτων* του Προκοπίου [6^{ος} αι.]

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ / ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΓΡΑΠΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

- **Οδοιπορικά** προσκυνητών στην Παλαιστίνη (τα λεγόμενα *Itineraria*)
- **Πορτολάνοι** (οδηγοί ναυσιπλοΐας, στα ελληνικά σώζονται σε χειρόγραφα μόνο από τον 16^ο αι. κ.ε., εκτός από έναν που παραθέτει ο Πορφυρογέννητος)
- ***Descrizione der Archipelago***, εμφανίζονται κατά την μέση βυζαντινή περίοδο παρέχοντας κράμα πολιτικών, γεωγραφικών, οικονομικών, λαογραφικών και ιστορικο-μυθολογικών) πληροφοριών (το πρώτο κείμενο αυτού του είδους είναι το *Liber insularum Archipelagi* του φλωρεντινού ιερέα Christoforo Buondelmonti)
- ***Βίοι Αγίων***, παρέχουν σημαντικές πληροφορίες τοπογραφικού, κοινωνικού και οικονομικού περιεχομένου (π.χ. Αγίου Συμεών του Στυλίου του Νέου, οσίου Νικολάου Σιωνίτη, Ευθυμίου του Νέου)

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΕΡΓΑ & ΕΠΙΤΟΜΕΣ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΩΝ ΑΝΑΛΟΓΩΝ ΕΡΓΩΝ

- Μαρκιανός Ηρακλειώτης, **Περίπλους της έξω θάλασσας** (4^{ος} ή 5^{ος} αι., ευρεία επιτομή της Γεωγραφίας του Κλαυδίου Πτολεμαίου)
- Αγαθήμερος Όρθων, **Γεωγραφίας Υποτύψεις** (5^{ος} ή 6^{ος} αι.)
- Ανώνυμος, **Αναμέτρησις της οικουμένης πάσης κατά σύνοψιν** (ακολουθεί τον θεμελιωτή της μαθηματικής Γεωγραφίας Ερατοσθένη)
- Ανώνυμος, **Περίπλους Ευξείνου Πόντου** (6^{ος} αι.)
- Ανώνυμος, **Υποτύψεις Γεωγραφίας εν επιτομή** (στηρίζεται στον Πτολεμαίο και τον Στράβωνα)
- Κοσμάς Ινδικοπλεύστης, **Χριστιανική Τοπογραφία** (6^{ος} αι., καταγράφει τα ταξίδια του στην ανατολική Αφρική, την Αραβία, τον Εύξεινο Πόντο, την Κεϋλάνη, αλλά προσπαθεί να εξηγήσει τον κόσμο σύμφωνα με τις χριστιανικές αντιλήψεις γεγονός που τον ωθεί σε μεγάλα σφάλματα σε ζητήματα κοσμογραφίας)
- Στέφανος Βυζάντιος, **Εθνικά** (ca. 539-562, εκτεταμένο γεωγραφικό λεξικό με πολλά εθνογραφικά στοιχεία σε 55-60 βιβλία, που σώζεται όμως μόνο σε επιτομή. Ήταν απαραίτητο στους κρατικούς λειτουργούς και τους στρατιωτικούς, γιατί παρείχε πληροφορίες για τους λαούς, τις χώρες και τις πόλεις της οικουμένης)

Ανωνύμου, *Expositio totius mundi et gentium*

[Το σπουδαιότερο γεωγραφικό έργο της υστερορωμαϊκής περιόδου]

- Μετά από ένα ανατολικό οδιπορικό έως την **Περσία** αναφέρονται κατά σειρά οι ακόλουθες ρωμαϊκές επαρχίες και ευρύτερες περιοχές :
- **Μεσοποταμία** και **Οσροηνή, Συρία** (*Φοινίκη, Παλαιστίνη, Κοίλη Συρία και «βασιλική πόλη» Αντιόχεια*),
- **Αίγυπτος** και *Αλεξάνδρεια* (ίσως τότε η σπουδαιότερη αυτοκρατορική πόλη),
- **Αραβία**,
- **Μ. Ασία** (*Καππαδοκία με την Καισάρεια, Κιλικία, Γαλατία, Φρυγία, Μικρή Αρμενία, Παφλαγονία, Πόντος, Ισαυρία, Παμφυλία, Λυκία, Καρία, Ασία, Ελλήσποντος, Βιθυνία και Νίκαια*),
- **Θράκη** (λίγες πληροφορίες για την *Κων/πολη* που δεν είχε ακόμη εμπεδωθεί στη συνείδηση του κόσμου ως πρωτεύουσα και ουσιαστικά δεν ήταν),
- **Μακεδονία** και *Θεσσαλονίκη*,
- **Δαρδανία**,
- **Θεσσαλία** και **νότια Ελλάδα - Αχαΐα** (*Αθήνα, Κόρινθος, Λακωνία*), **Ήπειρος**,
- **Δαλματία**,

Αωνύμου, *Expositio totius mundi et gentium*

[Το σπουδαιότερο γεωγραφικό έργο της υστερορωμαϊκής περιόδου]

- **Ιταλία** (*Καλαβρία, Βρούτιο, Λουκανία, Καμπανία, Ιταλία, Ρώμη* [με πολλές πληροφορίες εξαιτίας του θρησκευτικού και ιστορικού της παρελθόντος], *Τοσκάνη*),
- **Χερσόνησος του Αίμου** (*Μυσία, Δακία, Παννονία, Σίρμιον* [τόπος διαμονής αυτοκρατόρων] και *Νωρικόν*),
- **Γαλλία** (διοικείται από αυτοκράτορα με έδρα στους *Τρεβήρους*, επαρχίες *Γερμανίας, Βελγίου, Λυώνος, Ακουιτανίας, Ναρθώνος, Βιέννης*),
- **Ισπανία** (χωρίς αναφορά των επαρχιών της),
- **Μαυριτανία**, επαρχία **Αφρικής** και *Καρχηδόνα*, **Πεντάπολις** και επαρχία **Λιβύης**,
- **Κύπρος**,
- **Εύβοια**,
- **Κυκλάδες** (με τις *Ρόδο* [και τον κολοσσό της], *Δήλο, Τένεδο, Ίμβρο και Λήμνο*),
- **Κρήτη** (έχει 100 πόλεις με πρωτεύουσα τη *Γόρτυνα*), **Κύθηρα, Ζάκυνθος** και **Κεφαλληνία**,
- **Σικελία** (Έλληνες και Λατίνοι κάτοικοι), **Κοσσόρα** (= Κορσική), **Σαρδηνία**,
- **Βρε(τ)τανία** (πολύ μεγάλο νησί).

Η ΥΣΤΕΡΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 4^{ΟΥ} ΑΙ.

(με διαφορετικό χρώμα δηλώνονται οι περιφερειακές πολιτικές «διοικήσεις» της αυτοκρατορίας)

Ανωνύμου, *Expositio totius mundi et gentium*

- Ο «εθνικός» συγγραφέας του πρέπει να είχε ζήσει στην Ανατολή. Το έργο χρονολογείται στο 359. Παρέχει στοιχεία πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής γεωγραφίας.
- Αναφέρει τις βασικές πόλεις κάθε επαρχίας της αυτοκρατορίας και τις οικονομικές συνθήκες κάθε περιοχής (είδη παραγωγής, εμπόριο κλπ.), προσδιορίζει τα όρια του κράτους σε σχέση με τους λαούς πέρα από αυτό.
- Από το κείμενο συνάγεται ότι η αυτοκρατορική εξουσία έδρευε τότε σε περισσότερες πόλεις πέραν της **Ρώμης** και **Κων/πολης (Αντιόχεια, Σίρμιο, Τρεβήροι, Αλεξάνδρεια, Νικομήδεια, Θεσσαλονίκη, Ραβέννα** και ίσως και άλλες). Η Αντιόχεια πραγματική συμπρωτεύουσα. Καταδεικνύεται και η πνευματική - πολιτιστική σημασία των Αθηνών, Βηρυτού, Αλεξάνδρειας και η σπουδαιότητα Νίκαιας, Καρχηδόνας κ.ά.). Η περιγραφή των δυτικότερων επαρχιών είναι συγκριτικά ελλιπής. Πολύ σημαντικές οι ειδήσεις για τα προϊόντα και το διεξαγόμενο εμπόριο. Σημειώνουμε τα διάφορα ορυκτά (κυρίως σίδηρο) στην Βαλκανική και την Κύπρο και τον πάπυρο στην Αίγυπτο, που αποτελούσε μοναδικό προϊόν. Το εμπόριο δούλων ανθούσε σε συγκεκριμένες αγορές (Παννονία και Μαυριτανία).

- Συνέκδημος Ιεροκλέους

Κατάλογος των μέσων του 5^{ου} αι. με προσθήκες στις αρχές του 6^{ου} αι. και επεξεργασία στις αρχές του 7^{ου} αι. από τον Γεώργιο Κύπριο, παρέχει πολύτιμα στοιχεία πολιτικής και διοικητικής γεωγραφίας, περιέχει επίσημο κατάλογο 923 πόλεων του ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους από 64 επαρχίες, απηχεί τη διοικητική κατάσταση της αυτοκρατορίας του τέλους 5^{ου} αι. - αρχών 6^{ου} αι. και είναι ενδιαφέρον έργο για την εξέλιξη της οικιστικής ορολογίας)

- Notitia Dignitatum

Ανάγεται στις αρχές του 5^{ου} αι., περιλαμβάνει την ιεραρχία πολιτικών και στρατιωτικών αξιωμάτων κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, εκδόθηκε από τον O. Seeck μαζί με το χειρόγραφο της Βερόνας ή Laterculus Veronensis (ca. 304-5 ή 312-320).

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΩΝ (τα περισσότερα σε ξένες γλώσσες)

- ***Itinerarium Burdigalensis*** ή ***Itinerarium Hierosolymitanum*** ανωνύμου συγγραφέα (333, σημειώνει όλους τους σταθμούς διανυκτέρευσης και αλλαγής αλόγων από το Μπορντώ έως τα Ιεροσόλυμα)
- ***Itinerarium Antonini***
- **Οδοιπορία από του Εδέμ του Παραδείσου άχρι των Ρωμαίων**
- ***Tabula Peutingeriana*** (τέλη 4^{ου} αι., χάρτης με τοπογραφικές πληροφορίες)
- **Αιθηρία** (ή Egeria), ***Peregrinatio*** (τέλη 4^{ου} αι., έφθασε έως την Μεσοποταμία),
- **Επιφάνιος Αγιοπολίτης, *Προσκυνητάριον*** (Κύπρος, Αλεξάνδρεια, Σινά, Άγ. Τόποι)
- **Saewulf** (έμπορος και περιηγητής, ca. 1102/03, αναμιγνύει στις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις ρεαλιστικές παρατηρήσεις με παλαιοχριστιανικές και αρχαίες παραδόσεις)
- **Ιωάννης Φωκάς** (τέλη 12^{ου} αι., ταξίδεψε στους Άγιους Τόπους από την ξηρά και παραδίδει ακριβείς περιγραφές τους)
- **Ανδρέας Λιβαδηνός** (αρχές 14^{ου} αι., ταξίδεψε από την Κων/πολη στους Άγιους Τόπους και την Αίγυπτο)
- **Nicolao de Martoni, *Liber peregrinationis ad loca sancta*** (ιταλός συμβολαιογράφος, τέλη 14^{ου} αι., λεπτομερές «ημερολογιακό» έργο)

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΙ, ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ & ΑΛΛΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΠΟΥ ΠΑΡΕΧΟΥΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ & ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

- Αμμιανός Μαρκελλίνος
- Μέγας Βασίλειος, *Εξαήμερος*
- Ιωάννης Φιλόπονος
- Νόννος (έλαβε μέρος σε διπλωματικές αποστολές επί Ιουστινιανού)
- Ζώσιμος
- Πρίσκος, *Ιστορία βυζαντιακή και τα κατ' Αττίλαν*
- Μένανδρος προτήκτωρ
- Ιωάννης Μαλάλας
- Φιλοστόργιος
- Παλλάδιος, *Περί Βραχμάνων*
- Σωζομενός
- Θεοφύλακτος Σιμοκάττης
- Ευάγριος
- Αγαθίας Σχολαστικός
- Προκόπιος, *Περί πολέμων και Περί κτισμάτων*
- Αρέθας Καισαρείας
- Θεόδωρος Στουδίτης
- Θεοφάνης και Συνέχεια Θεοφάνη
- Νικηφόρος πατριάρχης
- Λέων διάκονος
- Ιωάννης Σκυλίτζης και *Συνέχεια Σκυλίτζη*
- Άννα Κομνηνή
- Ιωάννης Τζέτζης
- Ευστάθιος Θεσσαλονίκης
- Γεώργιος Ακροπολίτης
- Μάξιμος Πλανούδης (τέλη 13^{ου} αι., μετά από αυτόν αρχίζει και πάλι η μελέτη του Κλαυδίου Πτολεμαίου)
- Γεώργιος Παχυμέρης
- Νικηφόρος Γρηγοράς
- Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων (στο έργο του [15^{ος} αι.] παρατηρείται διεύρυνση του γεωγραφικού ορίζοντα)
- Δούκας
- Γεώργιος Σφραντζής
- Λαόνικος Χαλκοκονδύλης

Ο ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

- **Ο Προκόπιος δεν έγραψε αυτόνομη γεωγραφική πραγματεία αλλά κυρίως ιστοριογραφία.** Ο γεωγραφικός και ο εθνογραφικός παράγοντας κατέχουν ωστόσο πολύ σημαντική θέση στο έργο του. Ο γεωγραφικός του κόσμος καλύπτει σχεδόν όλη την έκταση της παλαιάς αυτοκρατορίας αλλά και περιοχές και λαούς έξω από αυτήν. Για να παραστήσει καλύτερα το φυσικό ανάγλυφο και την πανσπερμία λαών που την κατοικούν, παρεμβάλλει στη διήγησή του γεωγραφικές και εθνογραφικές περιγραφές, πολλές φορές παρεκβατικού χαρακτήρα.
- **Το έργο του Προκοπίου έχει ενδιαφέρον, γιατί δεν βασίζεται μόνο σε γεωγραφικές - εθνογραφικές πληροφορίες, αλλά προσπαθεί να αναλύσει και να ερμηνεύσει γεωγραφικά προβλήματα που απασχόλησαν τους ανθρώπους ήδη από την αρχαιότητα.** Η αξία των πληροφοριών του βασίζεται στις γνώσεις που αντλεί μέσω της προσωπικής αυτοψίας. Χρησιμοποιεί και αρχαίους γεωγράφους, χωρίς να τους αποδέχεται άκριτα.

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΡΟΚΟΠΙΟ

- Ο κόσμος κατά τον Προκόπιο περιβάλλεται κυκλικά από τον **Ωκεανό**, όσο μπορεί να ξέρει κανείς. Η γη σχίζεται περίπου στα δύο από μια εκροή του Ωκεανού που αρχίζει στα **Γάδαιρα** και φθάνει ως την **Μαιώτιδα**. Δεξιά από τα Γάδαιρα αρχίζει η **Ασία** με το **Σέπτον** και την άλλη στήλη του Ηρακλή. Αντίπερα βρίσκεται η **Ευρώπη**. Το πέλαγος ανάμεσά τους είναι πλατύ και στενεύει στον **Ελλάσποντο**, με την **Άβυδο** και τη **Σηστό** και πιο πάνω επίσης στο **Βυζάντιο** και την **Χαλκηδόνα**. Το πέλαγος παραμένει στενό ως το **Ιερόν**. Στις βόρειες ακτές του **Ευξείνου**, πάνω από τον **Ίστρο** ποταμό (Δούναβη), ζουν οι βάρβαροι.
- Η «*Ρωμαίων αρχή*» τελιώνει κάπου στο **Φάσι**, στην **Κολχίδα** (βορειανατολικός Εύξεινος Πόντος). Κάποτε, κατά τον Προκόπιο, ο δυτικός Ρωμαίος αυτοκράτορας διοικούσε εκτάσεις πορείας 90 ημερών στην Ασία - Αφρική (**Λιβύη**) και 75 στην **Ευρώπη**, ενώ ο ανατολικός εκτάσεις πορείας 120 από την Λιβύη ως την **Επίδαμνο** (σημ. Δυρράχιο Αλβανίας) και εκτάσεις πορείας 62 ημερών από την Κολχίδα ως τις εκβολές του Δούναβη (αυτά ίσχυαν τον 4^ο αι. μ.Χ.). Από τα νησιά το μεγαλύτερο έξω από τις στήλες του Ηρακλή είναι η **Βρετανία**.
- Μια τόσο αξιόλογη περιγραφή του κόσμου θα αργήσει να επαναληφθεί.

ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΜΕ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

- **Υπέρ πολέμων λόγοι:** Παρέχουν το μεγαλύτερο μέρος των γεωγραφικών και τοπογραφικών πληροφοριών, με λεπτομερή στοιχεία για χώρες - λαούς. Πραγματοποιούνται ιστορικές, γεωγραφικές και εθνογραφικές παρεκβάσεις που αναφέρονται σε έθνη και χώρες της Ανατολής, της Αφρικής και της Ευρώπης. Παρέχονται στοιχεία κοσμογραφίας, αποτιμήσεις για την έκταση και τις αποστάσεις σε Ασία και Ευρώπη. Γεωφυσικές περιγραφές της Ιταλικής χερσονήσου. Αναφορά στο μεγάλο γεωγραφικό πρόβλημα προσδιορισμού ορίων Ασίας και Ευρώπης. Ενασχόληση με τον Εύξεινο Πόντο, τα ρεύματα του Βοσπόρου, την νήσο **Βριττία**, τη **Θούλη** που ταυτίζεται με τη Σκανδιναβία.
- **Περί κτισμάτων:** Έχει πανηγυρικό σκοπό, απαριθμεί τα κτίρια που κατασκεύασε ή επισκεύασε ο Ιουστινιανός, αλλά μνημονεύει και τις περιοχές όπου εκτελούνταν τα έργα, παρέχοντας τοπογραφικές λεπτομέρειες χωρίς να επιμένει στην κατασκευή και τα υλικά των κτιρίων. Στην Κων/πολη παρέχεται ζωννή περιγραφή των κτισμάτων και της τοπογραφίας, ενώ στην επαρχία μνημονεύεται πως ήταν διαμορφωμένος ο τόπος, τι ήταν κτισμένο εκεί ή τι έκτισε ή επισκεύασε ο Ιουστινιανός. Μνημονεύει και τις παρεμβάσεις του ανθρώπου για την αλλαγή της διαμόρφωσης του εδάφους για την ασφαλέστερη και πιο άνετη διαβίωση. Αναφέρει δεκάδες τοπωνύμια, πολλά αταύτιστα. Γενικά αποτελεί πολύτιμο έργο για την ιστορική γεωγραφία και την οικιστική γεωγραφία πολλών περιοχών της αυτοκρατορίας.

Αποσπάσματα από την πραγματεία
«*Περί κτισμάτων*» του Προκοπίου
με ιστορικο-γεωγραφικές πληροφορίες
για περιοχές και οικισμούς της **Μικράς Ασίας**
κατά τα μέσα του 6^{ου} αι.
και τα τοπικά ιουστινιάνεια έργα

Προκοπίου Καισαρέως Περί Κτισμάτων (λόγος Ε')

- Οἷα δὲ καὶ τὴν ἐν Βιθυνοῖς **Νίκαιαν** ἐξείργασται ἀγαθὰ εἰπεῖν ἄξιον. πρῶτα μὲν τὴν ὀχεταγωγίαν, παντάπασί τε διεφθαρμένην καὶ τὴν χρεῖαν ὡς ἤκιστα παρεχομένην, ἀνανεωσάμενος ἄπασαν, ὕδασι τὴν πόλιν κατακορῆ διεπράξατο εἶναι. ἔπειτα δὲ ἱερά τε καὶ μοναστήρια τὰ μὲν γυναιξὶ τὰ δὲ ἀνδράσιν ἐδείματο. καὶ τὰ ἐκείνη βασιλεία, ἐκ μοίρας ἤδη καταπεπτωκότα τινός, ἀνενεώσατο σπουδῆ ἅπαντα, ἔτι μέντοι καὶ βαλανεῖον ἐν τῷ καταλυτηρίῳ τῶν βερεδαρίων καλουμένων ἐκ παλαιοῦ διεφθαρμένον. ταύτης δὲ τῆς πόλεως ἐς τὰ πρὸς δύνοντα ἥλιον ὡς ἀγχοτάτω χειμάρρους ὡς τὰ πολλὰ ἐπισκῆπτειν φιλεῖ, ἄπορον ὄλως ἐργαζόμενος τὴν ταύτη ὁδόν. καὶ γέφυρα μὲν τις ἐνταῦθα πεποίηται τοῖς πάλαι ἀνθρώποις, ἢ προϊόντος χρόνῳ προσβάλλουσαν οὐδαμῆ ἐνεγκοῦσα τὴν τοῦ χειμάρρου ἐπιρροὴν (ἐπεὶ οὐκ ἐν ἐπιτηδείῳ διασκευασθεῖσα ἐτύγχανεν) ὑπεχώρησέ τε τῷ ῥοθίῳ βιαζομένῳ καὶ ἀπιοῦσα σὺν αὐτοῦ ὄχετο, οὐδὲ ἵχνος αὐτῆς ἐν τῷ χώρῳ ἀπολιποῦσα, οὗ πρότερον ἦν. βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς γέφυραν ἐπήξατο ἐνταῦθα ἐτέραν ἐς τόσον ὕψους τε καὶ εὗρους διήκουσαν, ὥστε δὴ αὐτῆς οὐδὲ κατὰ πολλοστημόριον τὴν προτέραν οὕσαν γεγονέναι δοκεῖν, ἢ τὸν χειμάρρουν, ἠνίκα μορμύρει, κατὰ πολὺ ὑπεραίρουσα ἐν τῷ βεβαίῳ διασώζεται τοὺς ταύτη ἰόντας.

Προκοπίου Καισαρέως Περί Κτισμάτων (λόγος Ε')

- Ἐν δὲ **Νικομηδείᾳ** τὸ βαλανεῖον τὸν Ἀντωνῖνον ἀνενεώσατο· μοῖρα γὰρ αὐτοῦ ἡ ἀξιολογωτάτη καταπεπτῶκει, μεγέθει τοῦ ἔργου ἀπροσδόκητος ὅτι δὴ ἀνοικοδομηθήσεται γεγενημένη. ὁ μέγας δὲ ποταμὸς οὗτος, ὄνπερ **Σάγαριν** καλοῦσι νῦν, σφοδρῶ μὲν κατιῶν ἐς ἄγαν τῷ ρείθρῳ, ἐπὶ μέσης δὲ πεφυκῶς ἄβυσσος, εὐρυνόμενος δὲ θαλάσση ἴσα, διαγέγονε μὲν τὰ γε εἰς γέφυραν ἀνεπαφὸς πᾶσιν, ἐξ οὗ γεγόνασιν ἄνθρωποι, ἀκάτων δὲ συνδέοντες πλῆθος καὶ φορμηδὸν αὐτὰς ἀλλήλαις ἐναρμοσάμενοι, ἐνταῦθα διαπορθμεύεσθαι τολμῶσι πεζοί, ὥσπερ ποτὲ δέει τοῦ Ξέρξου τὸν Ἑλλήσποντον ὁ τῶν Μήδων στρατός. ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐκ ἀνεπικινδύνως αὐτοῖς γίνεται. πολλάκις γὰρ ὁμοῦ τοῖς δεσμοῖς συλλαβὼν τὰς ἀκάτους ἀπάσας, εἶτα τὴν διάβασιν ἀνεχαίτισε τοῖς τῆδε ἰοῦσι. βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς γέφυραν αὐτῷ ἐγκεχείρηκεν ἐποικοδομεῖσθαι τανῦν. ἀρξάμενός τε τοῦ ἔργου ἤδη πολλὴν ἐς αὐτὸ διατριβὴν ἔχει· ὅπερ εἶ οἶδα ὅτι ὑποτελέσει οὐ πολλῶ ὕστερον, τεκμηριούμενος ὅτι δὴ αὐτῷ τὰ ἔργα συνεπιλαμβάνεται ὁ θεὸς ἅπαντα. οὐκοῦν ἀπέραντον αὐτῷ ἐνθύμημα οὐδὲν ἔμεινεν ἐς τόδε τοῦ χρόνου, καίτοι ἐπὶ πλείστοις τὸ κατ' ἀρχὰς τοῖς ἀμηχάνοις ἐγχειρεῖν ἔδοξεν.

ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΡΑΚΗ - ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ - ΣΤΕΝΑ - ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ

Προκοπίου Καισαρέως Περί Κτισμάτων (λόγος Ε΄)

- Ἔστι δέ τις ἐν Βιθυνοῖς ὁδὸς ἐς τὰ Φρυγῶν ἥθη ἐνθένδε ἰόντι, ἔνθα δὴ ἀνθρώποις τε ἀναρίθμοις καὶ ζῴοις ἑτέροις χειμῶνος ὥρα διολωλέναι ξυνέβαινε· γεώδης γὰρ ὑπεράγαν ἡ χώρα οὔσα, μὴ ὅτι ὄμβρων ἐξαισίων καταρραγέντων ἢ χιόνων πολλῶν ἐπικεχυμένων τε καὶ διαλυθεισῶν ἐν ἐσχάτῳ, ἀλλὰ καὶ ψεκάδων ἐπιπεπτωκυῖων, ἂν οὔτω τύχη, ἐς τέλμα βαθὺ καὶ ἀπόρευτον ξυνισταμένη, τὰς τε ὁδοὺς τεναγώδεις ἐργαζομένη, τοὺς τῆδε ἰόντας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἀπέπνιγεν. ἀλλὰ καὶ τοῦτον αὐτός τε μεγαλοφροσύνη ψυχῆς καὶ ἡ βασιλὶς Θεοδώρα τὸν κίνδυνον τοῖς παριοῦσι διέλυσαν. ἐς ἡμέρας γὰρ ὁδοῦ ἡμισυ εὐζώνῳ ἀνδρὶ λίθοις παμμεγέθεσι σκέπας τῆ λεωφόρῳ ἀπεργασάμενοι ἐπὶ στερραῆς τῆς ὁδοῦ παριέναι διεσκευάσαντο τοὺς τῆδε ἰόντας. ταῦτα μὲν Ἰουστινιανῶ βασιλεῖ ταύτη ἐξείργασται.

Προκοπίου Καισαρέως Περί Κτισμάτων (λόγος Ε')

- Πηγαὶ δὲ θερμῶν φύσει ἐν Βιθυνοῖς ὑδάτων ἀναβλυστάνουσιν ἐν χώρῳ ὄνπερ ἐπονομάζουσι **Πύθια**. ταύτας ἔχουσι παραψυχὴν ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ διαφερόντως Βυζάντιοι, ἄλλως τε ὅσοις νοσώδεσι συμβαίνει εἶναι. ἔνθα δὴ πολυτέλειαν ἐπιδέδεικται βασιλεῖς πρέπουσαν· βασιλεία τε γὰρ ὠκοδομήσατο οὐ πρότερον ὄντα καὶ λουτρῶνα ἐν δημοσίῳ τῶν ἐκεῖ φυομένων θερμῶν ὑδάτων πεποίηται. πηγὰς τε ποτίμων ὑδάτων ὡς ἕκαστάτω ἀποβλυζούσας ἐς τόνδε τὸν χῶρον ὀχεταγωγία διακομίσας, τὸν πρότερον ἐνταῦθα ἐπιχωριάζοντα περιεῖλεν αὐχμόν. ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀρχαγγέλου τὸ τέμενος καὶ τὸ τῶν νοσοῦντων ἀναπαυστήριον, μείζω τε καὶ κατὰ πολὺ ἐπιφανέστερα κατεστήσατο.

Προκοπίου Καισαρέως Περί Κτισμάτων (λόγος Ε')

- Ἔστι δὲ ποταμὸς ἐν Γαλάταις, ὃνπερ καλοῦσιν οἱ ἐπιχώριοι **Σίβεριν** (σημ.: σύγχρονος *Girmir Çayı*), τῶν μὲν καλουμένων **Συκεῶν** ἄγχιστα, πόλεως δὲ Ἰουλιουπόλεως ἀπὸ σημείων μάλιστα δέκα ἐς τὰ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον. ὅς δὴ πολλάκις ἐξαπιναίως ἀρθεῖς ἐπὶ μέγα τῶν ἐκείνη ὁδῷ ἰόντων πολλοὺς ἔφθειρεν. οἷσπερ ὁ βασιλεὺς ἀπαγγελλομένοις συνταραχθεῖς διακωλυτῆς τοῦ κακοῦ τὸ λοιπὸν γέγονε, τὸν μὲν ποταμὸν γεφυρώσας ἔργῳ ἰσχυρῷ καὶ οἷω πλημμύροντι ποταμῷ μάχεσθαι, ἕτερον δὲ τοῖχον ἐν προβόλου σχήματι τῆς γεφύρας ἐς τὰ πρὸς ἔω πεποιημένος· ὃν δὴ πρόμαχον καλοῦσιν οἱ ταῦτα σοφοί. καὶ νεῶν δὲ αὐτῆς ὠκοδομήσατο ἐς τὰ πρὸς δύοντα ἥλιον τοῖς παριοῦσι σωτήριον χειμῶνος ὥρα ἐσόμενον. ταύτης δὲ Ἰουλιουπόλεως τὸν περίβολον ἠνώχλει τε καὶ κατέσειε ποταμὸς, ἀμφὶ τὰ πρὸς ἐσπέραν παραρρέων. ἀλλὰ καὶ αὐτὸν διεκώλυσεν ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἀντιτείχισμα τῷ περιβόλῳ ἐπὶ πόδας οὐχ ἦσσαν ἢ πεντακοσίους καταστησάμενος. ταύτη τε τὸ τῆς πόλεως ἔρυμα οὐκέτι ἐπικλυζόμενον διεσώσατο.

Προκοπίου Καισαρέως Περί Κτισμάτων (λόγος Ε')

- Ἐν δὲ Καππαδόκαις ἐποίει τάδε. **Καισάρεια** μὲν πόλις ἐνταῦθα μεγίστη τε καὶ πολυάνθρωπος ἐκ παλαιοῦ τυγχάνει οὕσα. τεῖχος δὲ αὐτὴν περιέβαλλε τῷ ὑπερβάλλοντι τῆς ἀμετρίας ἐπιμαχώτατόν τε ὄν καὶ ἀφύλακτον ὅλως. χώρας τε γὰρ οὐ τι ἀναγκαίας τῇ πόλει περιεβάλλετο μέγα τι χρῆμα, καὶ τῇ ἐς ἄγαν περιουσία τοῖς ἐπιβουλεύουσιν εὐέφοδον ἦν. λόφοι γὰρ ἐνταῦθα ἐπανεστήκασιν ὑψηλοί, οὐκ ἄγχιστά πη ἀλλήλων, ἀλλὰ κατὰ πολὺ ἄποθεν· οὕσπερ ὁ τῆς πόλεως οἰκιστῆς ἐντὸς τοῦ περιβόλου καταλαβεῖν ἐν σπουδῇ ἔχων, ὡς μὴ ἐπιτείχισμα κατ' αὐτῆς εἶεν, τῷ τῆς ἀσφαλείας ὀνόματι τὰ σφαλερώτατα ἐξειργάσατο. πεδία τε γὰρ πολλὰ καὶ κήπους ἐτείχισατο, καὶ σκοπέλους τε καὶ θρεμμάτων νομάς. ἔνθα δὲ οὐδὲ χρόνῳ ὕστερον οἰκοδομήσασθαί τι οἱ τῆδε ἄνθρωποι ἔγνωσαν, ἀλλ' ἐφ' οὐπὲρ ἦν σχήματος ἔμεινεν. εἰ δέ που καὶ οἰκία τετύχηκεν εἶναι, ταῦτα δὲ ἀγείτονα κατὰ μόνας ὄντα διαγεγόνασιν ἐς τόδε τοῦ χρόνου. καὶ οὔτε τὰ φυλακτήρια κατὰ λόγον τοῦ περιβόλου ἐς τὴν αὐτοῦ ἐξικνεῖσθαι φυλακὴν εἶχεν, οὔτε αὐτοῦ ἐπιμελεῖσθαι τοσοῦδε ὄντος ἐν δυνάμει ἐγένετο τοῖς τῆδε ἀνθρώποις. ἀτείχιστοί τε δοκοῦντες εἶναι περίφοβοι διηνεκὲς ἦσαν. ἀλλὰ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς τὰ μὲν οὐκ ἀναγκαῖα τοῦ περιβόλου περιελών, τὴν δὲ πόλιν ὡς ἀληθῶς ἐρύματι ἐς τὸ ἀσφαλὲς περιστείλας, ὀχύρωμα μὲν κατεστήσατο ἀμαχώτατον εἶ τις προσίοι, διαρκεῖ δὲ αὐτὸ φυλακτηρίῳ ἐπέρρωσε. Καισαρεῦσι μὲν οὖν τοῖς ἐν Καππαδόκαις οὕτω τὴν ἀσφάλειαν διεσώσατο.

ΓΕΩΦΥΣΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

ΜΕ ΤΟΥΣ ΚΥΡΙΟΥΣ ΟΔΙΚΟΥΣ ΑΞΟΝΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΑ ΤΟΠΙΚΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

IBY 312

Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου

(σημ. : το ηλεκτρονικό μάθημα βασίζεται κυρίως σε δημοσιεύσεις των **J. Koder** [*Το Βυζάντιο ως χώρος*] και **Μ. Κορδώση** [*Ιστορικογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*] και δευτερευόντως σε έργα επιπρόσθετων μελετητών)

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Ακαδημαϊκό έτος 2020-2021

ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΥΛΗ

&

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Johannes Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

ή εναλλακτικά

Γεώργιος Λεβενιώτης, *IBY 312: Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2020

(ηλεκτρονικό μάθημα βασισμένο κυρίως στις μελέτες των **J. Koder**, ό.π. &

Μιχάλη Σ. Κορδύση, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, εκδ. Καραβία Δ.Ν., Αθήνα 1996)

Μάθημα 3^ο

- **Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα**
 - *Ποτάμια ως όρια ηπείρων. Μεγάλα ποτάμια - πλημμύρες του Νείλου*
 - *Οι θάλασσες: «Μεγίστη», «Άπλους» & «Πλεομένη» θάλασσα*
 - *Ρωμαϊκή Οικουμένη - Αντοικουμένη & Αντίχθονες*
 - *Τα όρια της Οικουμένης σε Δύση - Ανατολή - Νότο - Βορρά*
 - *Σχήμα και μέγεθος της Γης - Ζώνες*

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Ποτάμια ως όρια ηπείρων - Μεγάλα ποτάμια

- Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα, που απασχόλησαν τους αρχαίους γεωγράφους, αποτελούν το πρώτο θέμα για τους ιστορικούς της Γεωγραφίας, γιατί συνδέονται με την πρόοδο στη γεωγραφική σκέψη και τις ανακαλύψεις των νέων χωρών. Τα ποτάμια που έρχονταν από χώρες μακρινές κινούσαν πάντοτε το ενδιαφέρον των παλαιότερων ανθρώπων. Διανύοντας μεγάλες διαδρομές αποτελούσαν φυσικά όρια χωρών και ηπείρων.
- Οι πρωτοβυζαντινοί συγγραφείς χώριζαν την γη σε **3 ηπείρους**, όπως και οι αρχαίοι (**Ευρώπη, Ασία, Λιβύη**). Η Ευρώπη χωριζόταν από τη «Λιβύη» στα **Γάδαιρα**. Τα ποτάμια αποτελούσαν περισσότερο από τα βουνά γραμμές διαχωρισμού των ηπείρων που δεν χωρίζονταν από θάλασσα. Κάποιοι θεωρούσαν τον **Τάναϊ** (σημ. Ντον) που χύνεται στην Μαιώτιδα (Αζοφική) όριο Ευρώπης - Ασίας, αλλά οι αρχαιότεροι και ο Προκόπιος τον **Φάσιν** (σημ. Ριόνι) στην περιοχή της Λαζικής (κοντά στον Καύκασο, άρα είχαν μάλλον δίκιο). Τα όρια Ασίας - Λιβύης ήταν ο **Νείλος (Γαιών** στην Αγία Γραφή) και το στενό του Σουέζ.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Πλημμύρες του Νείλου

- Από την εκστρατεία του *Μ. Αλεξάνδρου* οι Έλληνες γνώρισαν τα δύο μεγάλα ποτάμια της Ινδίας, τον **Γάγγη** και κυρίως τον **Ινδό**. Κατά το μεσαίωνα αυτοί οι ποταμοί συγχέονταν μεταξύ τους και συνδέονταν με το λεγόμενο **Φεισών**, ο οποίος, μαζί με τους **Γαιών (= Νείλο)**, **Τίγρη** και **Ευφράτη**, πήγαζε από τον Παράδεισο. Ο **Φιλοστόργιος** είναι ο μόνος που συνδέει το **Φεισών** με τον **Ύφασι**. Οι περισσότεροι Βυζαντινοί πάντως πίστευαν ότι οι **Τίγρης - Ευφράτης** πήγαζαν από τα βουνά της Αρμενίας. Πολλοί χριστιανοί πίστευαν ότι ο **Νείλος** ακολουθούσε υπόγεια διαδρομή ερχόμενος από την Ανατολή. Η εκδοχή αυτή πάντως ήταν ανάλογη των αρχαίων.

- Το πρόβλημα των πηγών και των πλημμυρών του **Νείλου** ήταν ακανθώδες κατά την αρχαιότητα και το μεσαίωνα. Το μεγάλο μήκος του ποταμού και τα πολλά νερά του σκέπαζαν μεγάλο μέρος της Αιγύπτου το καλοκαίρι και όχι τον χειμώνα. Υπήρχε και η άποψη ότι ο Νείλος πήγαζε από το νότο. Όταν οι Μακεδόνες βρίσκονταν στον Ινδό, νόμιζαν ότι ήταν κοντά στις πηγές του Νείλου. Γι' αυτό και οι κάτοικοι της Ερυθράς θάλασσας αποκαλούνταν συχνά «Ινδοί». Οι πιο διαδεδομένες θεωρίες για τις πηγές και τις πλημμύρες του Νείλου ήταν ότι τα νερά του προέρχονταν **από τον Ωκεανό, τα χιόνια των βουνών, το εσωτερικό του εδάφους, τις τροπές του ήλιου και τις βροχές του Ισημερινού**. Άλλη θεωρία υποστήριζε ότι οι πηγές του βρίσκονταν στη λεγόμενη **«Αντοικουμένη»**.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Πλημμύρες του Νείλου

- Κανείς δεν αποδεχόταν πλέον τη θεωρία του **Κλαυδίου Πτολεμαίου** ότι βρίσκονταν στο χιονοσκεπές όρος της **Σελήνης** (= Κιλιμάντζαρο και όρη Kenia ή το πολύ υψηλό Ruwenzori) και τις λίμνες του **Νείλου** (= Victoria και κοντινές λίμνες), εξαιρουμένου ίσως του **Φιλοστόργιου** που ακολουθεί μία «συμβιβαστική» φόρμουλα με τη χριστιανική άποψη.
- Οι **Ιωάννης Φιλόππος** και **Θεοφύλακτος Σιμοκάττης** πίστευαν μεν ότι οι πηγές του Νείλου βρίσκονταν νότια, αλλά θεωρούσαν ότι η ανακάλυψή τους ήταν αδύνατη, γιατί βρίσκονταν στην «**Αντοικουμένη**», δηλαδή στους αντίποδες της δικής μας οικουμένης. Στους «**αντικείμενους τόπους**» το καλοκαίρι έκανε χειμώνα και τα νερά έφθαναν στην «**καθ' ημάς οικουμένη**». Η εύρεση των πηγών του Νείλου ήταν αδύνατη, γιατί ανάμεσα στις δύο ζώνες υπήρχε μία ζώνη «**αιόκητος**» λόγω του καύματος.

Ο Σιμοκάττης αντικρούει την τελευταία άποψη πιστεύοντας ότι ήταν αδύνατον να έρθει ποταμός από την «**αντικειμένην οικουμένην**» στην «**ημετέραν**» και μάλιστα αν δεχθεί κανείς ότι το σχήμα της γης είναι σφαιρικό. Αν συνέβαινε αυτό, θα έπρεπε (κατά τον ίδιο) να έρχονται και άλλα ποτάμια από εκείνα τα μέρη.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Η «Μία» / Μεγίστη» και οι άλλες θάλασσες
κατά τον Μ. Βασίλειο κ.ά. Βυζαντινούς συγγραφείς

- Ο **Μ. Βασίλειος** στηρίζεται στην Αγία Γραφή. Για να αντιμετωπίσει τη δυσπιστία όσων έβλεπαν ασυμφωνία ανάμεσα στη Γραφή και την πραγματικότητα, αναφέρει ότι η **μεγάλη θάλασσα** (ωκεανοί) είναι «**μία**» συναγωγή υδάτων, όπου ο δημιουργός συγκέντρωσε τα νερά. Ο Βασίλειος δεν καλεί με τα ονόματά τους τις τέσσερις γνωστές θάλασσες. Τις ονομάζει **βόρειο, νότιο, εώα** και **εσπερία** (= Μεσόγειος, Εύξεινος Πόντος ή Περσικός κόλπος, Κασπία και Ερυθρά), πιστεύοντας ότι όλες επικοινωνούν με τη «**μεγίστη**», τον ωκεανό. Την ίδια περίπου διάκριση είχε κάνει παλαιότερα και ο **Αριστοτέλης** στα *Μετεωρολογικά*.
- Μέσα στη **μεγάλη** και **μία** θάλασσα ο Βασίλειος τοποθετεί τον Ατλαντικό και τον Ινδικό. Τον πρώτο τον αναφέρει ως **έξω των Ηρακλείων στηλών** ή **έξω Γαδείρων θάλασσα** ή **Εσπέριον πέλαγος** ή **Εσπερία θάλασσα**, η οποία είναι **άπλους**, γιατί οι ναυτικοί αποφεύγουν να τη διασχίσουν. Οι υπόλοιποι Βυζαντινοί συγγραφείς αποκαλούν τον Ατλαντικό **δυτικό** ή **εσπέριο ωκεανό**. Ο Βασίλειος γνωρίζει τις παλίρροιες και την άμπωτη του Ατλαντικού, η οποία εξαρτάται από τις περιόδους της Σελήνης. Ο Ατλαντικός αγκαλιάζει τη **Βρετανικήν νήσον** και τους **εσπερίους Ίβηρες**. Τεράστια κήτη σαν βουνά ή και νησιά κατοικούν σε αυτήν την αφιλόξενη θάλασσα.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Η «Μία» / «Μεγίστη» και οι άλλες θάλασσες
κατά τον Μ. Βασίλειο κ.ά. Βυζαντινούς συγγραφείς

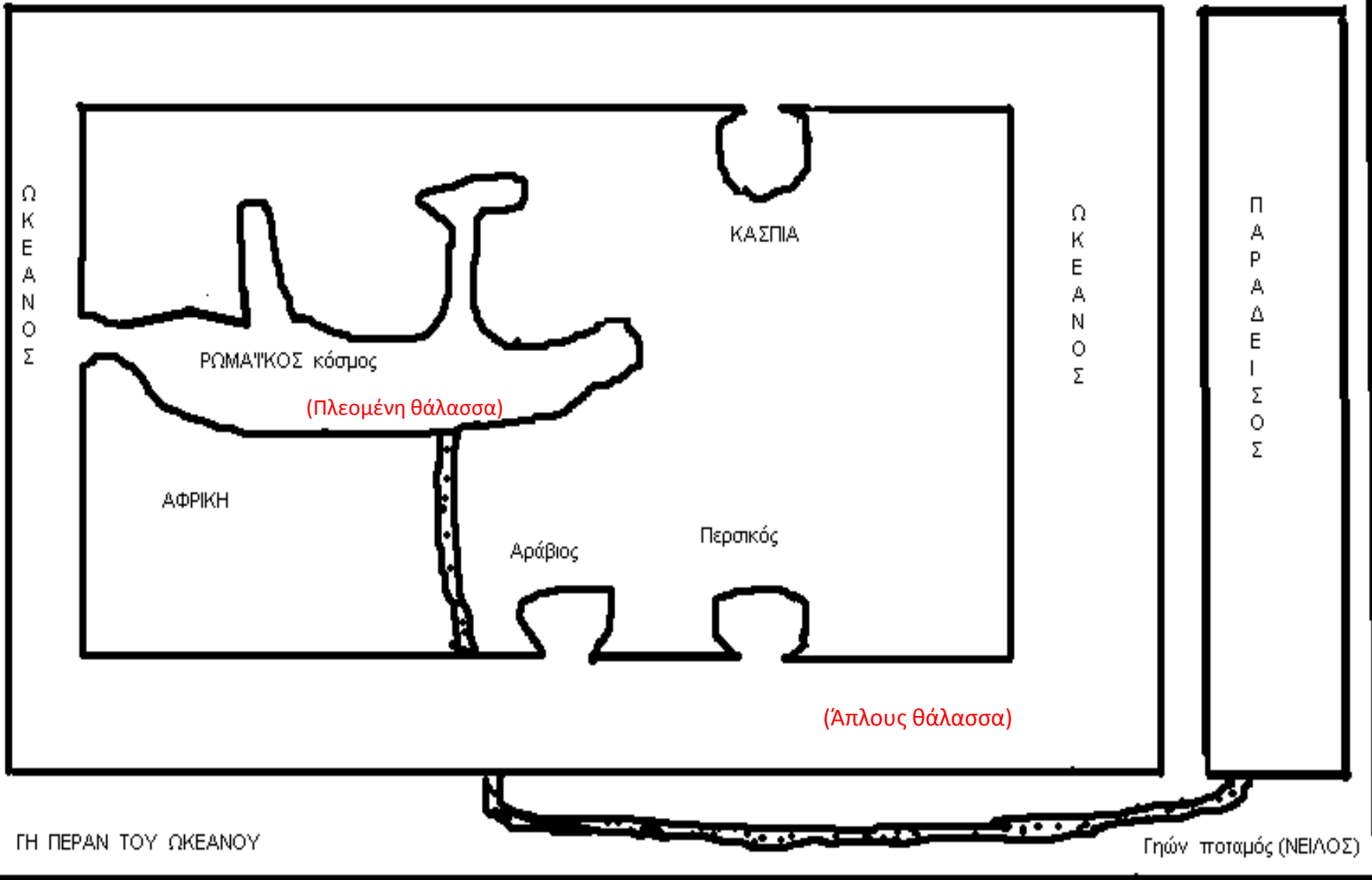
- Ο Βασίλειος αποκαλεί τον Ινδικό **Ινδικό πέλαγος** και **Ινδική θάλασσα**. Δεν αφηγείται τρομακτικά πράγματα γι' αυτόν, γιατί τα νερά του ήταν πιο οικεία στους ναυτικούς. Πέρα από τη θάλασσα αυτή κατοικούσαν λαοί με τους οποίους γίνονταν εμπορικές συναλλαγές και έτσι υπήρχε λόγος να πλέεται. Η άποψη αυτή ισχύει για το βόρειο και όχι το νότιο τμήμα του Ινδικού, το οποίο προξενούσε τους ίδιους φόβους που προέρχονταν από την **άπλου** θάλασσα (βλ. **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης**). Ο **Φιλοστόργιος** κάνει λόγο για τα υπερμεγέθη κήτη, τα οποία φάνηκαν πολλές φορές στους ναυτικούς.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Η «Άπλους» θάλασσα και οι κίνδυνοι του Ωκεανού

- Το μεγαλύτερο μέρος του Ινδικού αλλά και του Ατλαντικού ήταν η «**έξω της πλεομένης θάλασσα**» ή «**Άπλους θάλασσα**», δηλ. η θάλασσα όπου τα πλοία δεν μπορούσαν να πλεύσουν εξαιτίας των ρευμάτων ή τεράστιων κητών.
- Ο **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης** αναφέρει πλήθος ρευμάτων, ατμούς που σκιάζουν τον ήλιο και τεράστιες αποστάσεις. Ο ίδιος είχε φθάσει για λόγους εμπορικούς ως τον Περσικό και κάποτε κοντά στο **Ζίγγιον**, όπου πίστευαν ότι βρισκόταν το **στόμα** του Ωκεανού (μάλλον το ακρωτήριο ή κοντά στο ακρωτήριο Guardafui της Σομαλίας). Οι περισσότεροι πίστευαν ότι από το σημείο αυτό και πέρα η αφρικανική ήπειρος δεν συνεχιζόταν και μετά την Αιθιοπία απλωνόταν ο Ωκεανός. Εξ ου και ο φόβος των ναυτικών να μην εισέλθουν σε **μη πλεομένη** θάλασσα. Οι άνεμοι που φυσούσαν από τον ισημερινό και η τροπή του εδάφους προς την Δύση, μετά το παραπάνω ακρωτήριο, προξενούσαν τρόμο.
- Στην αρχαιότητα πίστευαν ότι αυτή η τεράστια και ανεξερεύνητη θάλασσα ήταν ο **Ωκεανός** που περιτριγύριζε την γη των ανθρώπων σαν ρεύμα. Η άποψη αυτή ανάγεται στους ομηρικούς χρόνους. Αν και πολεμήθηκε από τον **Ηρόδοτο** ως ανόητη, υιοθετήθηκε από μεγάλους γεωγράφους της αρχαιότητας και πολλούς χριστιανούς συγγραφείς. Σχηματική παράσταση του Ωκεανού που περιβάλλει την γη έχουμε στο δάπεδο της **βασιλικής του Αγίου Δομετίου στη Νικόπολη**. Κάποιοι προσεκτικοί συγγραφείς του Μεσαίωνα, όπως ο **Προκόπιος**, απέφυγαν να πάρουν θέση για το ζήτημα.

ΓΗ ΠΕΡΑΝ ΤΟΥ ΩΚΕΑΝΟΥ

Η ΓΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΑ ΙΝΔΙΚΟΠΛΕΥΣΤΗ («Χριστιανική Τοπογραφία», ca. 547-549, σχέδιο Γ. Λεβενιώτης)

(σηματικός χάρτης, δείχνει τις κακές κοσμογραφικές γνώσεις του Κοσμά και όχι τις πολύτιμες γεωγραφικές του πληροφορίες)

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Η «Πλεομένη» θάλασσα - οι τέσσερις θάλασσες: α) Ερυθρά και Κασπία

- Η «Πλεομένη θάλασσα» κατά τους Βυζαντινούς ήταν ουσιαστικά οι τέσσερις κοντινές στην αυτοκρατορία και το Περσικό κράτος (αργότερα στους Άραβες) κλειστές θάλασσες (*Μεσόγειος, Κασπία, Ερυθρά και Περσικός κόλπος*).
- Η **Ερυθρά θάλασσα** ήταν γνωστή στους συγγραφείς του πρώιμου Βυζαντίου, εφόσον τμήμα της αυτοκρατορίας βρεχόταν από αυτήν. Υπήρχαν εξάλλου και σχέσεις με τους λαούς της (**Νουβίους, Αξωμίτες και Ομηρίτες**). Μερικοί την αποκαλούν **Αράβιο κόλπο**. Κατά τον **Μ. Βασίλειο**, η Ερυθρά επικοινωνεί με την **επέκεινα Γαδείρων θάλασσα**, ενστερνιζόμενος έτσι την άποψη ότι ο Ινδικός είναι ανοικτή θάλασσα. Ο **Προκόπιος** δίνει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τους λαούς της Ερυθράς (**Μαδινοί, Ομηρίτες της σημ. Υεμένης, ανθρωποφάγοι Σαρακηνοί, Ινδοί, Αξωμίτες, Ναβαταίοι Άραβες**).

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Η «Πλεομένη» θάλασσα - οι τέσσερις θάλασσες: Ερυθρά και Κασπία

- Από την εποχή του **Ησιόδου** πιστευόταν ότι η **Κασπία** επικοινωνούσε με τον **Ωκεανό** και ότι από εκεί πέρασαν οι Αργοναύτες κατά την επιστροφή τους. Οι **Ηρόδοτος** και **Αριστοτέλης** θεωρούσαν ότι ήταν κλειστή θάλασσα, αλλά παραδόξως από τον Μ. Αλέξανδρο και μετά η Κασπία θεωρούνταν και πάλι ανοικτή. Μόνο κατά την εποχή του **Κλαυδίου Πτολεμαίου** αποκαταστάθηκε η αλήθεια. Στην αρχαιότητα υπήρχαν οι θεωρίες των κλειστών και των ανοικτών θαλασσών που επικοινωνούν με τον ωκεανό. Ο Πτολεμαίος πάντως θεωρούσε ως κλειστή ακόμα και τον Ινδικό, άρα και την Ερυθρά και τον Περσικό που επικοινωνούσαν μαζί του. Υπήρχαν ορισμένοι οπαδοί της σωστότερης ενδιάμεσης θεωρίας.
- Οι περισσότεροι συγγραφείς της πρωτοβυζαντινής περιόδου δέχονται τη θεωρία των ανοικτών θαλασσών, όπως π.χ. ο **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης**. Οι εσφαλμένες αντιλήψεις για την Κασπία οφείλονταν στην επιρροή της Αγίας Γραφής.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Η «Πλεομένη» θάλασσα: Εύξεινος πόντος - Μεσόγειος - Περσικός κόλπος

- Ο **Εύξεινος πόντος** είναι μία πέμπτη **πλεομένη** θάλασσα, η γνωστότερη μετά την Μεσόγειο. Ο Μ. Βασίλειος τον αποκαλεί και **βορεινή θάλασσα** και **βόρειο πέλαγος** και κάνει αρκετά σχόλια γι' αυτόν. Πιο άγνωστη είναι η **Μαιώτιδα** / Αζοφική, η λεγόμενη «**Μάννα του Πόντου**» γιατί εκεί χύνονται μεγάλα ποτάμια. Το μέγεθός της εθεωρείτο πολύ μεγαλύτερο από το πραγματικό.
- Η **Μεσόγειος** ήταν η κατ' εξοχήν θάλασσα της αυτοκρατορίας (*Mare nostrum*), μία ουσιαστικά αυτοκρατορική λίμνη. Μνημονεύεται και ως **μεγάλη θάλασσα, εσπερία, προς ημάς θάλασσα**. Αξιόλογο για τους συγγραφείς και όχι μόνο ήταν το φαινόμενο της παλίρροιας και της αμπώτιδος στη μικρή και μεγάλη Σύρτη (αν ένα πλοίο εισέλθει στον κόλπο είναι δύσκολο να επανέλθει και γι' αυτό **σύρεται** ελκόμενο μπροστά, εξ ου και η ονομασία **Σύρτις**).
- Η πιο μακρινή για τον ελληνορωμαϊκό κόσμο από τις τέσσερις θάλασσες ήταν ο **Περσικός κόλπος**. Οι αρχαίοι δεν είχαν σαφή αντίληψη του σχήματος και των διαστάσεών του. Ακόμη και ο Νέαρχος που τον διέπλευσε δεν τον γνώριζε επαρκώς. Την ορθότερη περιγραφή του παρέχει ο Ερατοσθένης. Μερικοί τον αποκαλούν **Ερυθρά θάλασσα**. Ο Αμμιανός Μαρκελλίνος υπολογίζει ότι οι ακτές του έχουν μήκος 20.000 σταδίων (1 στάδιο = 185 μέτρα).

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Η ρωμαϊκή οικουμένη

- Το Ρωμαϊκό κράτος μετά τον Αύγουστο κατέχει στα μάτια των υπηκόων του την πρώτη θέση στην παγκόσμια κυριαρχία, εξαιτίας της δύναμης και της έκτασής του. Παρουσιάζεται λοιπόν μία **Ρωμαϊκή οικουμένη** που στηρίζεται στη λογική του **Στράβωνα**: «**ο κύριος της Ρώμης είναι κύριος και ολόκληρου του κόσμου**», αφού κάθε τμήμα της οικουμένης είναι επαρχία του κράτους ή πληρώνει φόρο σε αυτό. Η άποψη αυτή εκφράζεται έμμεσα στα έργα του **Αμμιανού Μαρκελλίνου** και του **Παλλαδίου**, όταν αναφέρονται στις σχέσεις των **Ινδών** με την αυτοκρατορία.
- Η παγκόσμια ωστόσο ρωμαϊκή κυριαρχία εκφράζεται με λαμπρότερο και υπερβολικότερο τρόπο από τον **Ευσέβιο**, που εξυμνεί τον Κωνσταντίνο: Α΄ «**από την Βρετανία έως την Ινδία και από τη Σκυθία έως την Αιθιοπία, όλοι ήταν υπήκοοι του αυτοκράτορα**». Έτσι δημιουργείται μία **pax romana**, καθώς όλα τα έθνη μοιάζουν να διοικούνται από έναν κύριο.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Η ρωμαϊκή οικουμένη

- Η ταύτιση της οικουμένης με τη ρωμαϊκή επικράτεια εθεωρείτο κάτι φυσιολογικό, αλλά ήταν υπερβολική. Την εποχή αυτή οι γεωγράφοι γνώριζαν ότι η αυτοκρατορία καλύπτει λιγότερη από την μισή έκταση της τότε γνωστής οικουμένης. Ο **Στράβων** αναφέρει ότι η απόσταση Ηρακλείων Στηλών - Ισσού είναι 30.000 στάδια, ενώ το μήκος όλης της οικουμένης είναι 70.000 στάδια (= 12.950 χλμ.). Ο **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης** υπολογίζει το μήκος της οικουμένης σε 400 ημέρες πορείας, ενώ στο Βυζαντινό κράτος ανήκουν τα 2/5 περίπου. Το πλάτος είναι 200 ημέρες πορείας και οι μισές περίπου είναι αυτοκρατορικά εδάφη.
- Στις βυζαντινές πηγές η λέξη **οικουμένη** χρησιμοποιείται: α) δηλώνοντας **τον τόπο που κατοικείται**, σε αντίθεση με τους **ακατοίκητους** (λ.χ. έρημος), β) **με την ευρύτερη έννοια της όπως περίπου σήμερα**, γ) **με στενότερη σημασία από εδαφικής άποψης** (δηλ. υπήρχαν πολλές οικουμένες), δ) **δηλώνοντας την περιοχή όπου είχε εξαπλωθεί ο χριστιανισμός** περιλαμβάνοντας και τους πιο απομακρυσμένους τόπους που κατοικούνταν.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

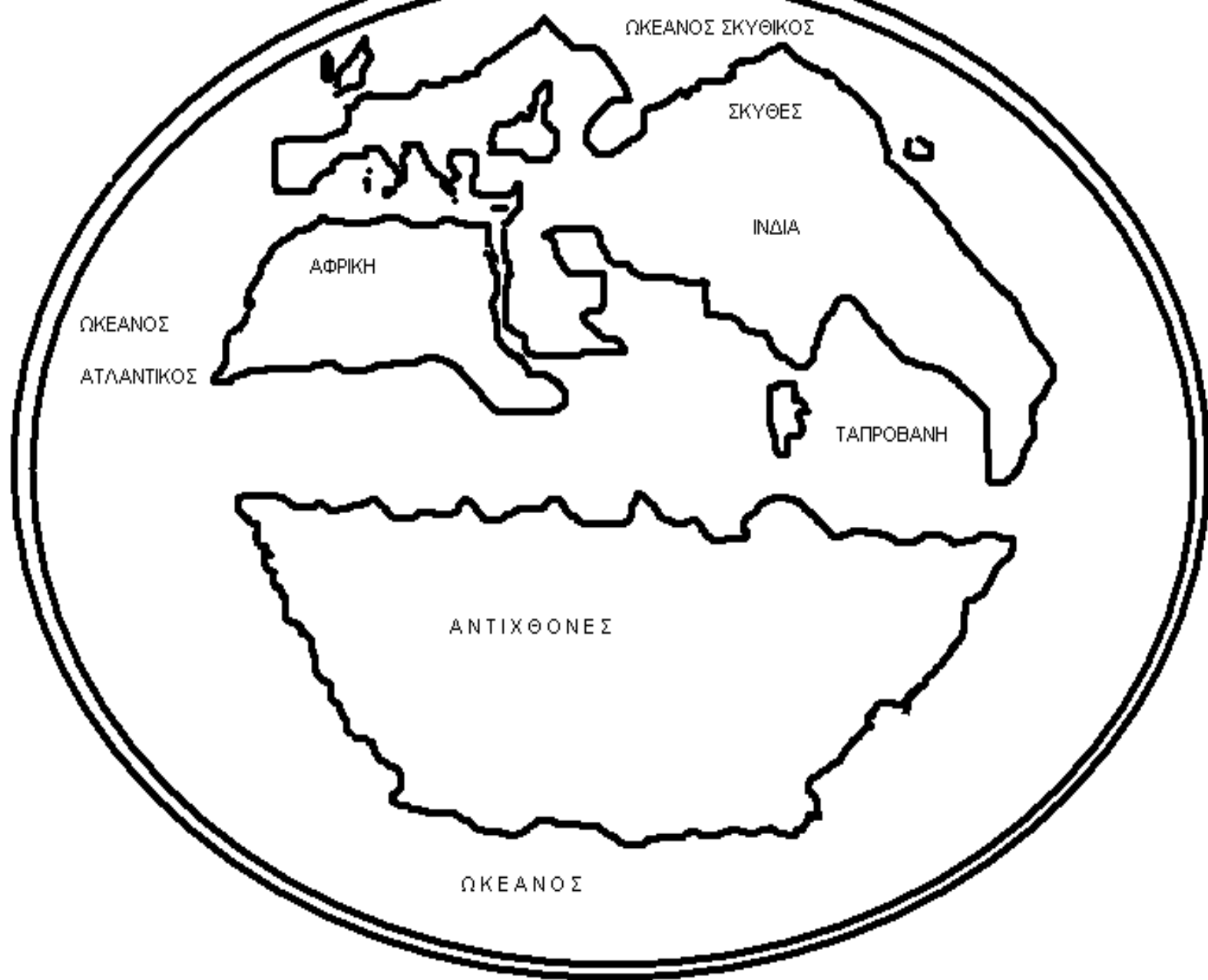
Αντοικουμένη και Αντίχθονες

- Από την αρχαιότητα πιστευόταν ότι υπήρχε στο νότιο ημισφαίριο, στην **αντεύκρατο ζώνη**, μία άλλη **οικουμένη**, η οποία, επειδή βρισκόταν στους **αντίποδες**, ονομαζόταν **Αντοικουμένη**. Εκεί ζούσαν άνθρωποι, οι λεγόμενοι **Άντοικοι** ή **Αντίχθονες**.
- Ο **Εύδοξος από την Κνίδα** είχε αναπτύξει εν πολλοίς αυτήν την θεωρία. Ο **Αριστοτέλης** στα *Μετεωρολογικά* δέχεται ότι μπορεί να υπάρχει **Αντοικουμένη**. Ο **Pomponius Mela** κάνει λόγο για 5 ζώνες, από τις οποίες 2 ήταν κατοικήσιμες, και θεωρούσε ότι η **Αντοικουμένη** ήταν άλλη ήπειρος (**australis**) και ότι οι **Αντίχθονες** ήταν απρόσιτοι, γιατί τους χώριζε από την βόρεια εύκρατη ζώνη η θάλασσα και η **διακεκαυμένη ζώνη**. Ανάλογες διακρίσεις σε **Οικουμένη - Αντοικουμένη** κάνουν και οι **Στράβωνας - Κλαύδιος Πτολεμαίος - Ιωάννης Φιλόπονος - Θεοφύλακτος Σιμοκάττης** κ.ά. Ακόμη και πατέρες της Εκκλησίας πίστευαν στην ύπαρξη άλλης οικουμένης στο νότιο ημισφαίριο (**Κλήμης, Μέγας Βασίλειος, Ωριγένης**).

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

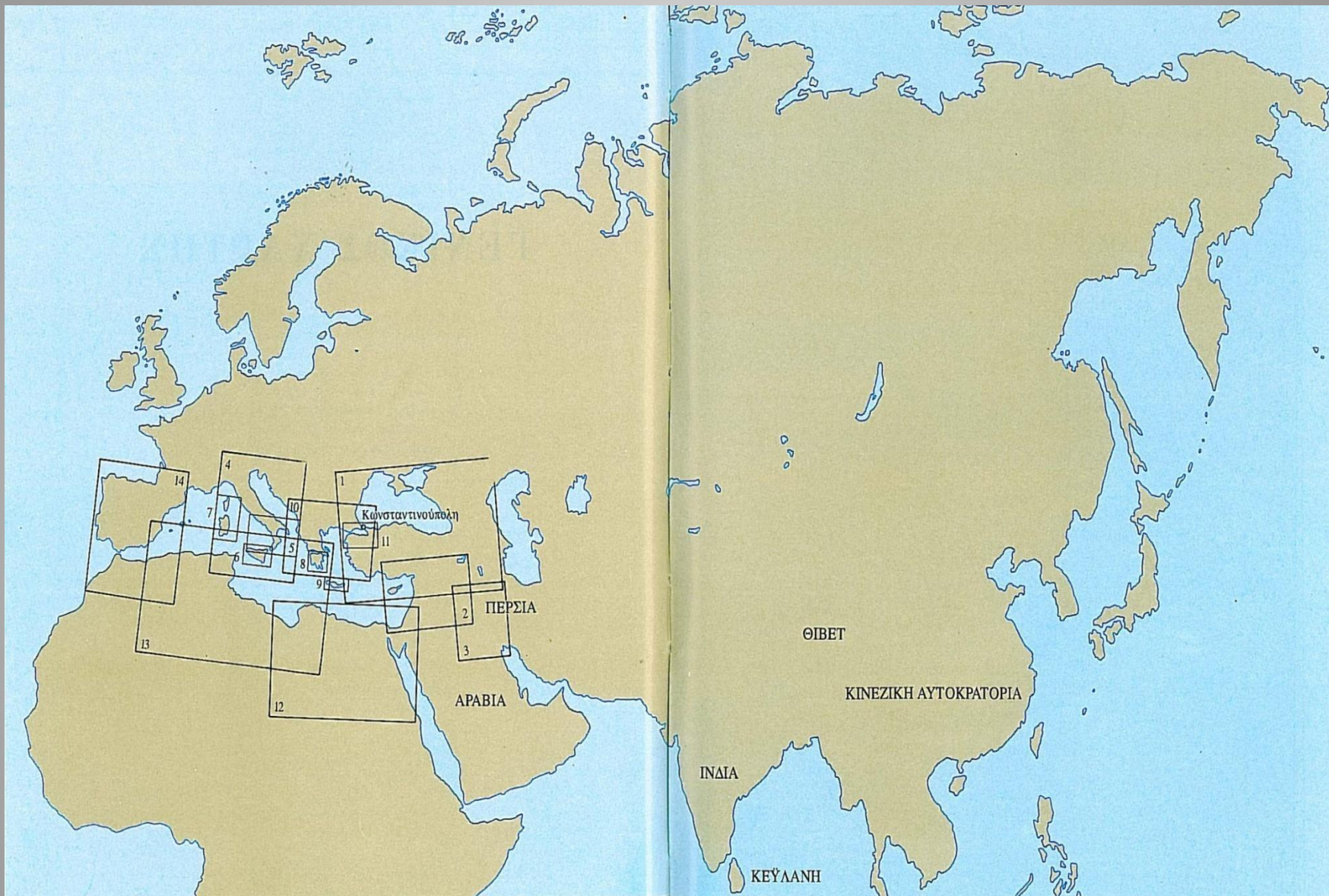
Αντοικουμένη και Αντίχθονες

- Οι περισσότεροι χριστιανοί συγγραφείς (**Λακτάντιος, Αυγουστίνος** κ.ά.) ήταν πολέμιοι αυτής της θεωρίας. Πολλοί εξάλλου πίστευαν ότι η γη ήταν επίπεδη, άρα η συγκεκριμένη θεωρία δεν θα μπορούσε να ισχύει (αν ίσχυε, «τα πόδια των ανθρώπων θα βρίσκονταν ψηλότερα από τα κεφάλια τους, τα δέντρα δεν θα μπορούσαν να μεγαλώνουν και η βροχή θα έπεφτε ανάποδα»). Εξάλλου η συγκεκριμένη θεωρία ερχόταν σε αντίθεση με τα λεγόμενα της Βίβλου (οι Αντίχθονες δεν θα προέρχονταν από τον Αδάμ, ο λόγος του Θεού δεν θα έφθανε σε αυτούς κλπ.). Σφοδρός πολέμιος της θεωρίας ήταν ο **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης**, σημειώνοντας ότι κανείς δεν είδε ποτέ τη *διακεκαυμένη ζώνη*.
- Και οι δύο ομάδες είχαν άδικο, αλλά εκείνοι που πίστευαν ότι η ξηρά κατά κάποιον τρόπο συνεχιζόταν και υπήρχε και άλλη ήπειρος (π.χ. **Πτολεμαίος, Pomponius Mela**) ήταν πιο κοντά στην πραγματικότητα από τους χριστιανούς συγγραφείς που βασίζονταν στη Βίβλο.

ΣΧΕΔΙΟ ΧΑΡΤΗ ΟΠΟΥ ΔΗΛΩΝΟΝΤΑΙ ΟΙ ΑΝΤΙΧΘΟΝΕΣ

(χάρτης P. Bertius [1628], σχέδιο Γ. Λεβενιώτης)

ΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Τα όρια της οικουμένης στην Ανατολή

- Από την εποχή του **Ηροδότου** η **Ινδία** θεωρείται η ανατολικότερη χώρα. Ως πρώτη χώρα, από ανατολικά, την θεωρεί και ο **Στράβωνας**. Στην «**Αναμέτρηση της οικουμένης πάσης**» που έγραψε κάποιος ανώνυμος, που ακολουθεί τον θεμελιωτή της μαθηματικής γεωγραφίας **Ερατοσθένη**, το μήκος του τότε γνωστού κόσμου υπολογίζεται από τον ινδικό ποταμό **Γάγγη** έως τα **Γάδαιρα** (Ηράκλειες Στήλες) και το πλάτος του από την **Αιθιοπία** έως τον ποταμό **Τάναϊ**. Ως ανατολικότερη χώρα θεωρούν την Ινδία και οι **Μέγας Βασίλειος**, **Ευσέβιος** κ.ά.

- Υπάρχει η γενική εντύπωση ότι τα όρια της οικουμένης έμεναν σχεδόν τα ίδια από τα αρχαία χρόνια. Η γεωγραφία ωστόσο των περιοχών στα ανατολικά της Ινδίας (αλλά και της βόρειας Ευρώπης και της ανατολικής Αφρικής) είχε προοδεύσει έως τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Οι **Μαρίνος Τύριος** και **Κλαύδιος Πτολεμαίος** (2^{ος} αι. μ.Χ.) παρέχουν πολλά στοιχεία για την Ανατολή. Ειδικά ο Πτολεμαίος μας δίνει πληροφορίες για τη Μαλαϊκή χερσόνησο (**Χρυσή νήσο** ή **χερσόνησο**), τα μεγάλα νησιά της Ινδονησίας και ένα τμήμα της Κίνας. Στον **Μαρκιανό Ηρακλειώτη** και τον **Πτολεμαίο** απαντά η **εντός Γάγγου Ινδική** (σημερ. Ινδία), η **εκτός Γάγγου Ινδική** (περιοχές έως την Ινδοκίνα) και τέλος το έθνος των **Σινών** (Κίνα), ως τα **Καττίγαρα**, λιμάνι των **Σινών** και **όριον της εγνωσμένης και οικουμένης γης**.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Τα όρια της οικουμένης στην Ανατολή

- Βόρεια των **Σινών** ο Πτολεμαίος τοποθετεί τους **Σήρες**, μυθικό σχεδόν λαό, ειρηνικό και ευγενή, που παρήγαγε τα μεταξωτά ρούχα (*σηρικά ενδύματα*). Σε αυτούς αναφέρονται και οι **Μ. Βασίλειος, Αμμιανός Μαρκελλίνος** και άλλοι συγγραφείς. Περισσότερα στοιχεία για την χώρα του μεταξιού (**Ταϋγάστ**) μας παρέχει ο **Σιμοκάττης**, ο οποίος μιλάει για την συγκεκριμένη πόλη στην Κίνα, καθώς και ο **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης** που την ονομάζει **Τζίνιστα**.
- Η **Ταπροβάνη** (Κεϋλάνη) συνήθως δεν αναφέρεται από τους περισσότερους γεωγράφους, μολονότι βρισκόταν σε καίρια θέση. Σε παλαιότερες πηγές η νήσος αυτή παρουσιάζεται ως πολύ μεγάλη και πολύ εύφορη, ενώ τα μυθεύματα περί αυτής αφθονούν. Ο **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης** παραδίδει ωστόσο ότι το νησί δεχόταν πολλά πλοία από την Ινδική, την Περσία, την Αιθιοπία, την Κίνα και τη Μαλαϊκή χερσόνησο. Ο θαλασσινός δρόμος του μεταξιού τον 6^ο αι. περνούσε από εκεί.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Τα όρια της οικουμένης στη Δύση (Ευρώπη - Αφρική)

- Οι βυζαντινές πηγές μνημονεύουν την **Ισπανία** και τη **Γαλλία** ως χώρες που βρίσκονται στο δυτικότερο μέρος της Ευρώπης. Αν και υπάγονταν για κάποιο διάστημα στην αυτοκρατορία, ήταν σχετικά γνωστές στους Βυζαντινούς συγγραφείς. Ο **Προκόπιος** αναφέρεται στα **Πυρηναία** και τις **Άλπεις** που χωρίζουν την Ισπανία, τη Γαλλία και τη **Λιγουρία**. Η Γαλλία είναι κατά τον ίδιο πολύ πιο ευρεία από την Ισπανία. Αναφέρεται στους μεγάλους ποταμούς και στις λίμνες, καθώς και στα τοπικά έθνη Γαλλίας - Ισπανίας (**Αβρόρυχοι, Θουρίγιοι, Βουργούνδιοι, Σουήβοι, Αλαμανοί, Φράγκοι** [παλαιοί **Γερμανοί** κατά τον ίδιο]). Ο **Αμμιανός Μαρκελλίνος** μας πληροφορεί ότι στα παλαιότερα χρόνια η Γαλλία χωριζόταν σε τρεις περιοχές, τις οποίες κατοικούσαν αντίστοιχα **Κέλτες, Ακουιτανοί** και **Βέλγοι**, που ήταν οι περισσότερο γενναίοι γιατί βρίσκονταν μακρύτερα από τον πολιτισμένο κόσμο.
- Η **Βρετανία** είναι το τεράστιο νησί έξω από τις **Ηράκλειες στήλες**. Το νησί ήταν άγνωστο ουσιαστικά, παρόλο που ο **Ιούλιος Καίσαρας** το ήξερε καλά αιώνες νωρίτερα. Ο **Προκόπιος** τοποθετεί Αγγλία και Ιρλανδία στην γεωγραφική σωστή θέση, αλλά ονομάζει **Βρεττανία** τη σημερινή **Βρετάνη** (και κάποτε την Αγγλία) και ως **Βριττία** τη σημερινή **Βρετανία**. Η τελευταία κατοικείται από 3 πολυάνθρωπα έθνη, τους **Αγγίλους**, τους **Φρύσσονες** και τους **Βρίττωνες**. Πολλοί μεταναστεύουν κάθε χρόνο στους **Φράγκους**.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Τα όρια της οικουμένης στη Δύση (Ευρώπη - Αφρική)

- Η δυτικότερη γνωστή χώρα στην Αφρική ήταν κατά τον **Μ. Βασίλειο** η λεγόμενη **Μαυριτανία**, δηλ. το σημερινό **Μαρόκο**. Και ο **Προκόπιος** πιστεύει ότι οι **Μαυρούσιοι** κατοικούν «*εις τας εσχατίας της Λιβύης*». Νοτιότερα της Μαυριτανίας δεν ήταν γνωστό με βεβαιότητα τι υπήρχε, γιατί εκτεινόταν η μεγάλη έρημος. Ο Προκόπιος κάνει λόγο για λευκούς ανθρώπους με ξανθά μαλλιά πέρα από την έρημο! Η πληροφορία αυτή του δόθηκε προφανώς από κάποιον τοπικό φύλαρχο κατά την εκστρατεία του **Βελισάριου** εναντίον του Βανδηλικού κράτους. Οι ακτές στα νότια Μαυριτανίας ήταν ουσιαστικά ανεξερεύνητες, δεν θεωρούνταν **εγνωσμένη γη**. Η **πανέρημος** (= Σαχάρα) εκτεινόταν από την Αίγυπτο «*έως Αιθιοπίας και των Μαζίκων και της Μαυριτανίας*».

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Τα όρια της οικουμένης στο Βορρά

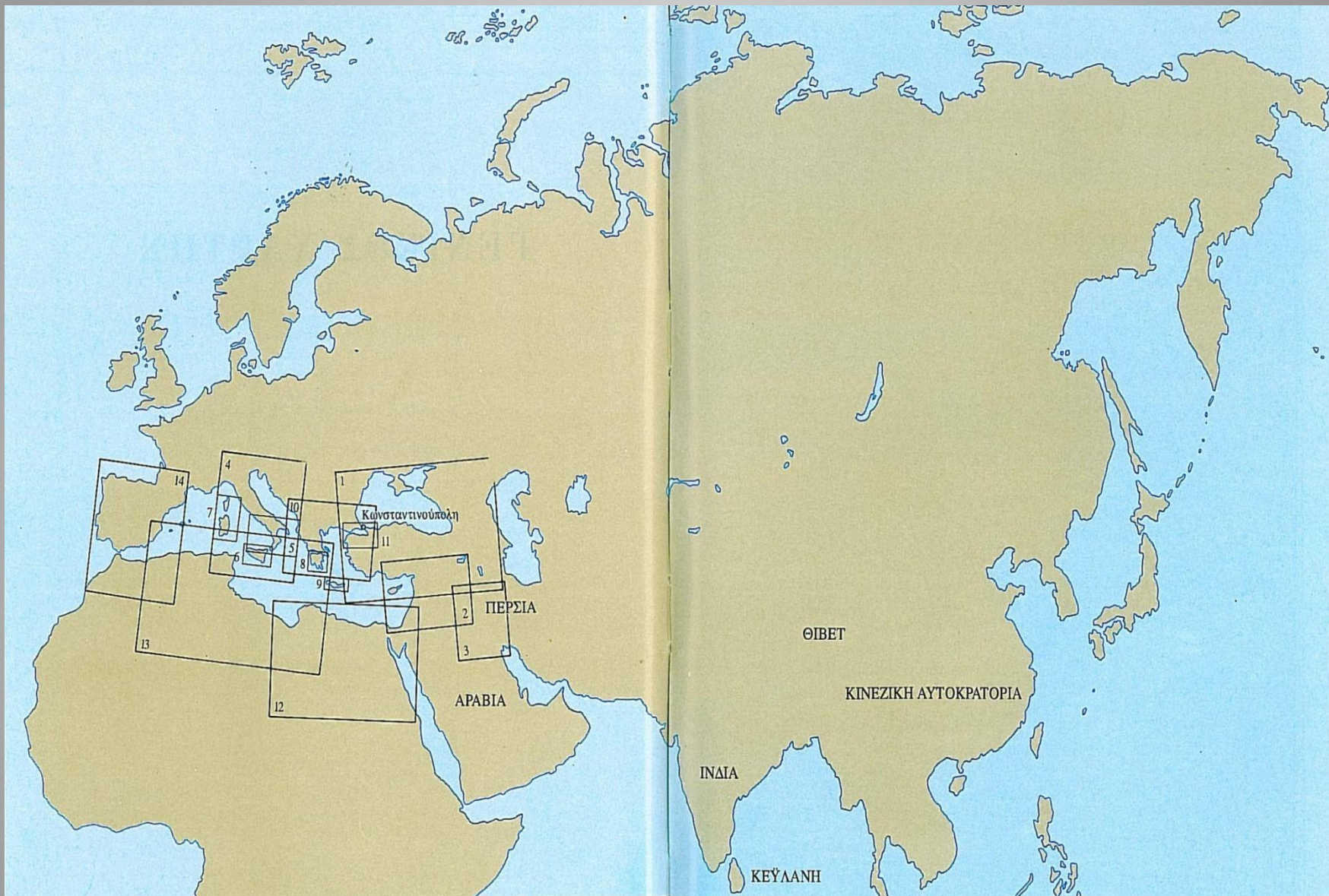
- Στο βόρειο μέρος της οικουμένης τοποθετούνται τα πλέον ίσως μυστηριώδη βουνά της αρχαίας και μεσαιωνικής γραμματείας, που ονομάζονταν **Ριπαί**. Όλα σχεδόν τα μεγάλα γνωστά βουνά ταυτίζονταν με τα *Ριπαία όρη* (Άλπεις, Καρπάθια, Καύκασος κ.ά.). Τοποθετούνταν στις χώρες των **Σκυθών**, των **Αριμασπών**, των **Υπερβορείων** (επί Ησιόδου αυτοί συγκροτούσαν την ιδεώδη πολιτεία υπό την προστασία του Απόλλωνα), των **Ούννων**, των **Aremphaei** (στο Βιστούλα). Ο **Μ. Βασίλειος** τα τοποθετεί «*υπέρ της ενδοτάτω Σκυθίας*» και πιστεύουν ότι οι ποταμοί που πηγάζουν από αυτά είναι πλωτοί και εκβάλλουν στον Ατλαντικό (π.χ. **Ροδανός**). Μάλλον εννοεί τις **Άλπεις** ή τα **Σουηβικά όρη**, όπως ο **Ποσειδώνιος**. Ο Βασίλειος κάνει λόγο και για τις λίμνες της σημερινής **Ελβετίας**, στα νότια των **Σουηβικών ορέων**.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Τα όρια της οικουμένης στο Βορρά

- Η **Θούλη** ήταν το μυθικό νησί που αναφέρεται πρώτα από τον **Πυθέα Μασσαλιώτη** (βρισκόταν σε ταξίδι απόστασης 6 ημερών στην αγγλική θάλασσα). Μετά από αυτόν πλάστηκαν ευφάνταστοι μύθοι για την θέση της στο βορειότερο μέρος της γης, όπου νύχτα και μέρα διαρκούν 6 μήνες. Όταν τον 4^ο αι. μ.Χ. οι γνώσεις είχαν πλέον υποχωρήσει παντού, άρχισε να αμφισβητείται ακόμη και η ύπαρξη της Θούλης.

- Έχουν προταθεί για την ταύτιση της **Θούλης**: οι **Ορκάδες**, η **Ισλανδία**, η **Γιουτλάνδη**, αλλά το πιθανότερο είναι ότι επρόκειτο για τη **Σκανδιναβία**, όπως πίστευε ο **Προκόπιος**, που όμως αναφέρει ότι είναι νησί. Ο ίδιος λέει ότι είναι 10 φορές μεγαλύτερη από την **Βρετανία** και βρίσκεται πολύ βορειότερα. Το μεγαλύτερο τμήμα της είναι έρημο, ενώ το υπόλοιπο κατοικείται από 13 έθνη με ξεχωριστούς βασιλείς. Εκεί ο ήλιος κατά τις θερινές τροπές δεν δύει για 40 ημέρες και μετά από 6 μήνες, κατά τις χειμερινές τροπές, δεν φαίνεται καθόλου. Κάνει ιδιαίτερο λόγο για το έθνος των **Σκριθιφίνων** που ζει θηριώδη βίο: «δεν φορούν ενδύματα και υποδήματα, δεν πίνουν κρασί, ούτε καλλιεργούν τη γη, αλλά άνδρες και γυναίκες είναι κυνηγοί. Τρέφονται με το κρέας του άφθονου κυνηγιού και ντύνονται με δέρματα. Τα βρέφη τους δεν τα ταΐζουν με γάλα, αλλά με μυαλά ζώων!

ΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Τα όρια της οικουμένης στην ανατολική Αφρική:

Βαρβαρία - Αρωματοφόρος γη

- Στα χρόνια του **Κλαυδίου Πτολεμαίου** η *οικουμένη* στο ανατολικό μέρος της Αφρικής έφθανε νοτιότερα από τον Ισημερινό. Ωστόσο, έως τον 1^ο αι. μ.Χ. τελευταία χώρα της Αφρικής εθεωρείτο η **Αιθιοπία**. Οι κάτοικοί της, οι **Αξωμίτες**, είχαν σχέσεις με τους Βυζαντινούς, ειδικά τον 6^ο αι., αλλά η χώρα τους και ακόμη περισσότερο οι περιοχές στα νότιά της ήταν ελάχιστα γνωστές. Οι συγγραφείς έως τους πρωτοβυζαντινούς αιώνες θεωρούσαν ότι το νότιο τμήμα της περιβαλλόταν από τον ωκεανό. Ο **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης** ονομάζει αυτό το τμήμα **Βαρβαρία** (πρόκειται για τη σημερινή βόρεια Σομαλία). Αυτή κάλυπτε τον ίδιο χώρο με την ομώνυμη περιοχή του έργου «*Περίπλους της Ερυθράς*».

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Τα όρια της οικουμένης στην ανατολική Αφρική:
Βαρβαρία - Αρωματοφόρος γη

- Η **Αρωματοφόρος** είναι η πιο ενδιαφέρουσα περιοχή της ανατ. Αφρικής. Στην αρχαιότητα ονομαζόταν έτσι η ανατολική ακτή της Αφρικής από το στενό της Ερυθράς, **Δειρή** (Bab el-Mandeb), έως το ακρωτήριο των **Αρωμάτων** (Guardafui). Αυτή η γη πρέπει να βρίσκεται πολύ κοντά με τη **λιβανωτοφόρο γη** του **Ινδικοπλεύστη**, η οποία ανήκει στη **Βαρβαρία** (ακριβώς απέναντι από τους **Ομηρίτες**, σημ. Άντεν). Ο Κοσμάς αναφέρει τις δύο τελευταίες σαν να επρόκειτο για την ίδια περιοχή και τις τοποθετούσε στην άκρη της γης και την αρχή του ωκεανού. Ο **Στράβωνας** μνημονεύει πρώτα την **αρωματοφόρο γη**, εφεξής της **Δειρής**, αμέσως μετά τη **λιβανωτοφόρο** και τελευταία την **κινναμωφόρο γη**. Άρα και οι τρεις βρίσκονταν πολύ κοντά. Από τη λιβανωτοφόρο οι έμποροι προμηθεύονταν κατά τον Κοσμά διάφορα αρωματικά (**κιννάμωμον** ή **κασσία**, **λιβάνι**, **κάλαμον**). Λιμάνι και ακρωτήριο ονόματι **Αρώματα** βρισκόταν κοντά στο ανατολικότερο άκρο της Αφρικής.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Τα όρια της οικουμένης στην ανατολική Αφρική: Βαρβαρία - Αρωματοφόρος - Τροπές του ήλιου

- **Ο Μ. Βασίλειος** δίνει πληροφορίες για τους κατοίκους που ζούσαν νοτίως του τροπικού του Καρκίνου. Μνημονεύει ότι υπάρχουν μερικοί που για δύο μέρες τον χρόνο γίνονται **άσκιοι παντελώς**, ενώ άλλοι έχουν διαφορετικό μήκος σκιάς κατά την ίδια ώρα σε άλλες μέρες - **ετερόσκιοι**. Οι τελευταίοι όμως ζουν **στα αρκτώα της γης**. Μιλώντας για τις θερινές τροπές του ηλίου αναφέρει ότι όσοι βρίσκονται πέρα από την αρωματοφόρο ρίχνουν τις σκιές τους σε δύο κατευθύνσεις (πότε στα βόρεια, πότε στα νότια). Αυτοί είναι οι **αμφίσκιοι**.
- Σε αντίθεση με τους άλλους συγγραφείς, π.χ. τον **Στράβωνα**, που ορίζουν τη λεγόμενη **διακεκαυμένη ζώνη** κάτω από τον παράλληλο της **Κιναμωμοφόρου**, ο συγγραφέας του **Περίπλου της Ερυθράς** (1^{ος} αι. μ.Χ.;) επεκτείνει, από προσωπική του εμπειρία, την ανατολική αφρικανική ακτή πολύ νοτιότερα, στη Ζανζιβάρη (**Μενουθιάς νήσος**). Ακόμη νοτιότερα επεκτείνεται η εγνωσμένη γη στη **Γεωγραφία** του **Πτολεμαίου**. Η **Βαρβαρία** του Πτολεμαίου, η παράλιος δηλαδή περιοχή έως το ακρωτήριο **Ραπτόν**, είναι διαφορετική από τη Βαρβαρία του **Ινδικοπλεύστη** και τον **Περίπλου της Ερυθράς**. Η περιοχή από εκεί και κάτω έως το ακρωτήριο **Πράσο**, τελευταίο σημείο της **εγνωσμένης γης**, αποτελεί ανατολικό όριο της **Αιθιοπίας**. Δυτικά τοποθετούνται οι **ανθρωποφάγοι Αιθίοπες** και το **όρος της Σελήνης «αφ ου υποδέχονται τας χιόνας αι του Νείλου λίμναι»**. Νοτιότερα του Πράσου έως το νότιο πόλο η ξηρά είναι άγνωστη.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

*Τα όρια της οικουμένης στην ανατολική Αφρική:
Βαρβαρία - Αρωματοφόρος - Τροπές του ήλιου*

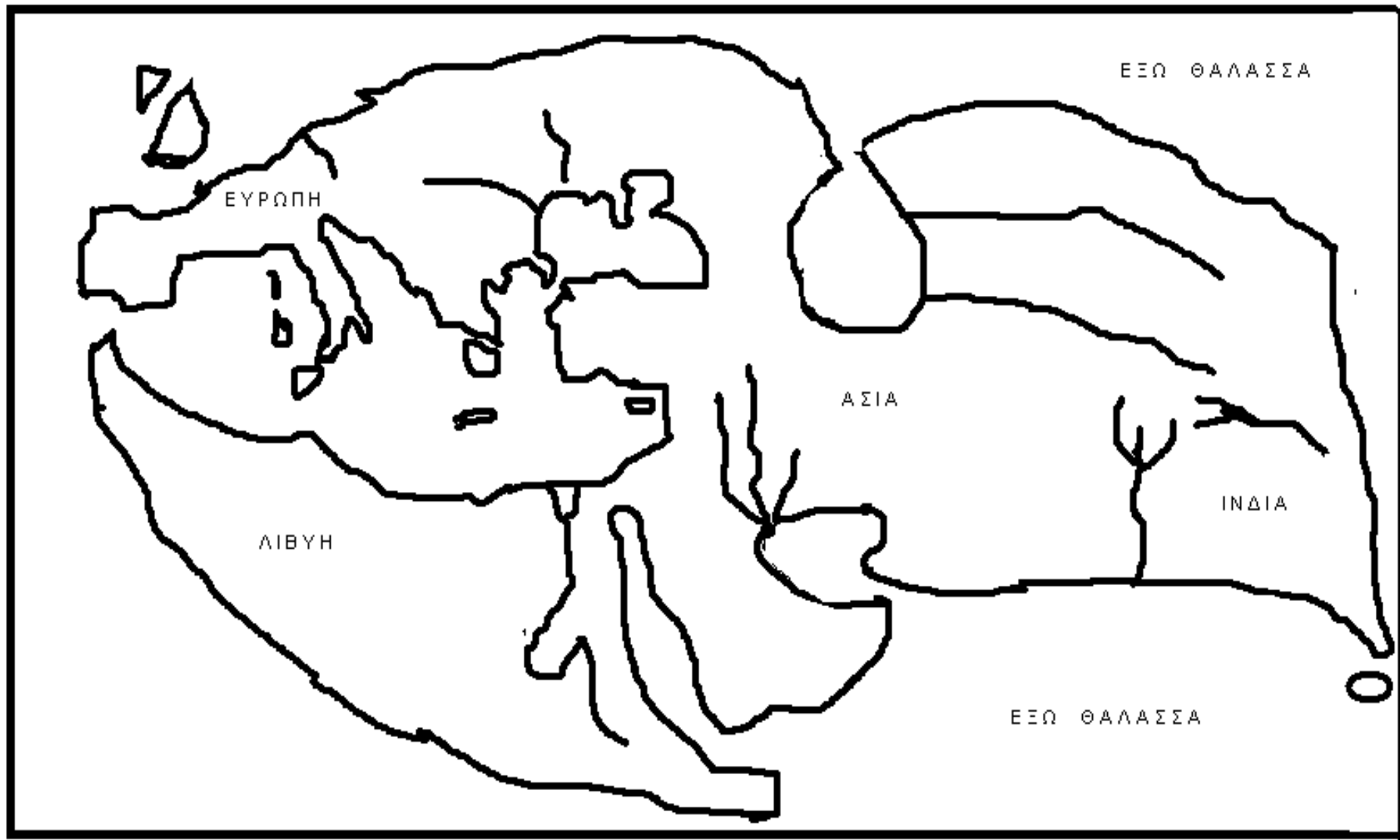
- Βυζαντινοί συγγραφείς ωστόσο που να δέχονται ότι υπάρχει ζωή νοτίως της **Αρωματοτοφόρου** δεν υπήρχαν. Οι περισσότεροι θεωρούσαν ότι η *οικουμένη* έφθανε έως τη βόρεια Σομαλία και από εκεί άρχιζε το **Ζίγγιο**, δηλαδή η αρχή, το στόμα του Ωκεανού. Ο **Ινδικοπλεύστης** μνημονεύει εκτός από τη **Βαρβαρία** και τη **Σάσου χώραν**, που βρισκόταν μακριά από την πρώτη, βρεχόταν από τον ωκεανό και είναι «*η υστάτη των Αιθιόπων γη*». Περιγράφει με λεπτομέρεια το εμπόριο που διεξαγόταν ανάμεσα στους κατοίκους της και τους Αιθίοπες. Ο ίδιος πίστευε ότι ύστερα από αυτήν την περιοχή οι ακτές της Αφρικής τρέπονταν δυτικά. Άρα, νοτίως της Αρωματοφόρου δεν ζούσαν άνθρωποι, κατά τον ίδιο.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Βόρεια μετατόπιση των γνωστών ορίων της «οικουμένης» στην ανατολική Αφρική

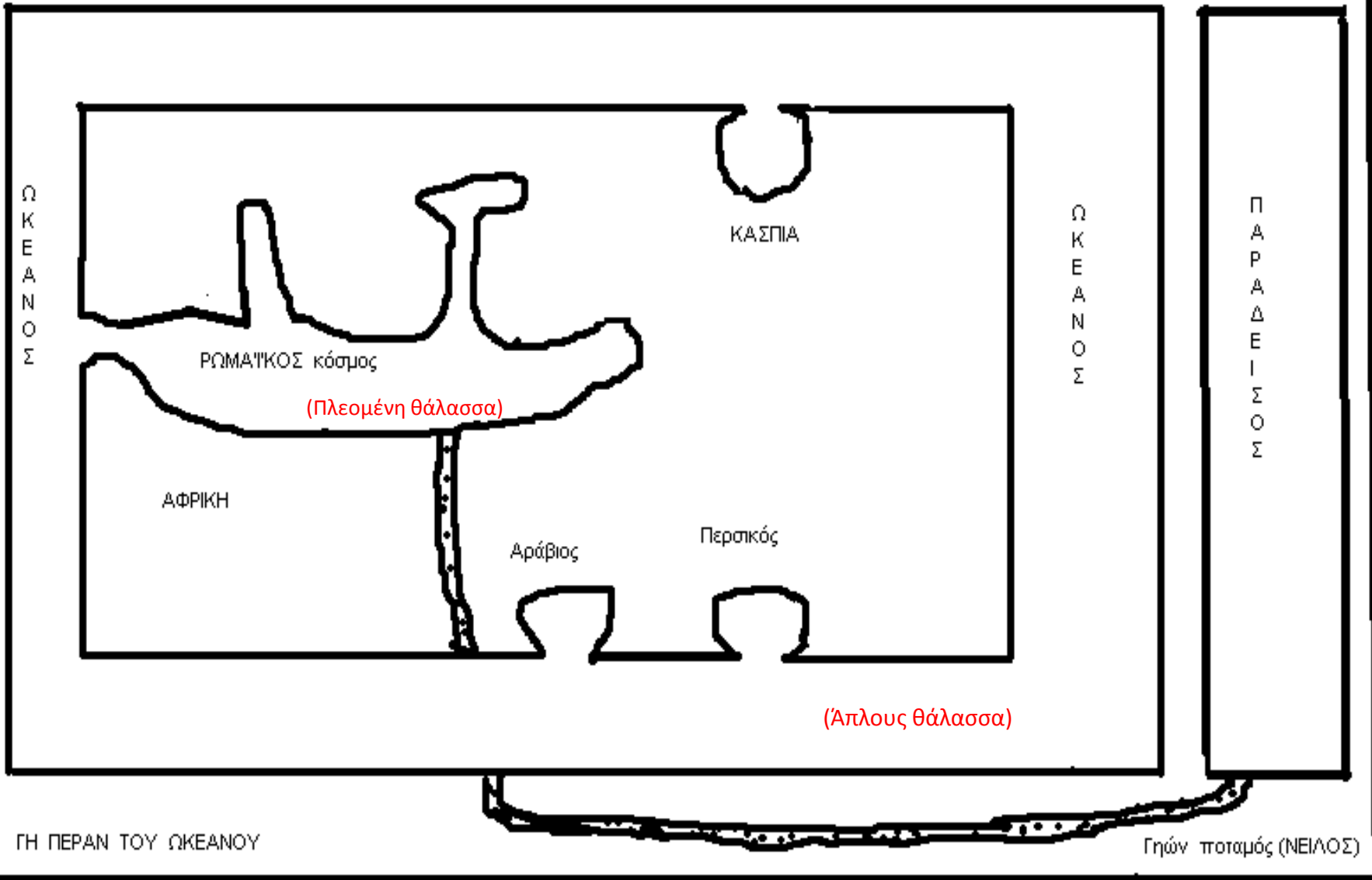
- Ο **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης** και ο διπλωμάτης **Νόνοςσος**, που είχε σταλεί στην **Αιθιοπία** και την **Ερυθρά**, γράφουν εξ ιδίας εμπειρίας, αλλά δεν προεκτείνουν την οικουμένη νότια της **Αρωματοφόρου**. Κανείς επίσης άλλος Βυζαντινός δεν μιλά για χώρες νοτίως της Αιθιοπίας. Ο **Αγαθήμερος Όρθων** υπολογίζει το μήκος του **Αράβιου κόλπου** σε 12.700 στάδια και το διάστημα από τα στενά της **Δειρής** έως τον ωκεανό σε 5.000 στάδια. Από εκεί και κάτω η θάλασσα κατά τον ίδιο δεν πλέεται. Γενικά πιστευόταν ότι λίγο νοτιότερα του **ακρωτηρίου των αρωμάτων** (Guardafui) οι ακτές της Αφρικής τρέπονταν προς τη Δύση.

- Οι συγγραφείς που δεν ακολουθούν τον **Πτολεμαίο** κατά γράμμα είναι η πλειονότητα και θέτουν τα όρια της οικουμένης στην Αφρική όχι πολύ νοτιότερα από τα **Αρώματα**. Οι σύγχρονες γνώσεις που στηρίζονταν στην ναυσιπλοΐα, το εμπόριο και τις διπλωματικές σχέσεις δεν έφθαναν νοτιότερα από εκεί. Οι σχετικές γνώσεις λοιπόν μετά το 2^ο αι. μ.Χ. άρχισαν να υποχωρούν. Οι χώρες και οι πληθυσμοί τους, τα λιμάνια και η ξηρά νότια της Αρωματοφόρου και μετά το **Ζίγγιον** άρχισαν να ξεχνιούνται και ήταν γνωστές μόνο σε όσους χρησιμοποιούσαν παλαιότερους συγγραφείς. Η γνώση παραχώρησε σιγά-σιγά τη θέση της στον φόβο για τα θαλάσσια τέρατα, τα ρεύματα του ωκεανού, τον αφιλόξενο ωκεανό. Ήλθαν και πάλι στην επιφάνεια οι απόψεις των συγγραφέων που πίστευαν ότι στα νότια της **Αρωματοφόρου** δεν υπήρχε ξηρά.

**Η ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΣΤΡΑΒΩΝΑ (66/63 π.Χ. - 23/26 μ.Χ.),
ΟΠΟΥ ΟΛΕΣ ΟΙ ΘΑΛΑΣΣΕΣ ΕΙΝΑΙ ΑΝΟΙΚΤΕΣ (σχέδιο Γ. Λεβενιώτης)**

ΓΗ ΠΕΡΑΝ ΤΟΥ ΩΚΕΑΝΟΥ

ΓΗ ΠΕΡΑΝ ΤΟΥ ΩΚΕΑΝΟΥ

Γηών ποταμός (ΝΕΙΛΟΣ)

Η ΓΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΑ ΙΝΔΙΚΟΠΛΕΥΣΤΗ («Χριστιανική Τοπογραφία», ca. 547-549, σχέδιο Γ. Λεβενιώτης)
(σηματικός χάρτης, δείχνει τις κακές κοσμογραφικές γνώσεις του Κοσμά και όχι τις πολύτιμες γεωγραφικές του πληροφορίες)

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Σχήμα της Γης

- Το σχήμα της Γης απασχόλησε τους γεωγράφους από τα παλαιότερα χρόνια. Ο **Όμηρος** πίστευε ότι η Γη ήταν ένας επίπεδος και πεπλατυσμένος δίσκος που περιβάλλεται από τον ωκεανό. Οι **Πυθαγόρειοι** μίλησαν πρώτοι για τη σφαιρικότητα της Γης, επειδή πίστευαν ότι ο κύκλος ήταν το πιο τέλειο σχήμα. Η θεωρία τους όμως απορρίφθηκε από τους **Ίωνες φιλοσόφους** και τον **Ηρόδοτο**. Οι **Εύδοξος** και **Αριστοτέλης** πάντως παρουσίασαν ισχυρά επιχειρήματα υπέρ της σφαιρικότητάς της. Ο **Αναξίμανδρος** πίστευε ότι η Γη ήταν κύλινδρος που αιωρούνταν στο κενό, ενώ ο **Δημόκριτος** δισκοειδής και στο μέσον κοίλη. Σημαντικοί γεωγράφοι συνέβαλλαν στην απόδειξη ή δέχθηκαν τη σφαιρικότητα της Γης (**Ερατοσθένης, Στράβων, Πτολεμαίος, Μαρίνος ο Τύριος** κ.ά.).
- Στο μεσαίωνα υπήρχαν φανατικοί υποστηρικτές της σφαιρικότητας της Γης, όπως π.χ. ο **Ιωάννης Φιλόπονος**, που επιχείρησε να εναρμονίσει το κοσμοείδωλο των αρχαίων προς τη βιβλική Γένεση. Υπήρχαν όμως και φανατικοί αντίπαλοι της θεωρίας αυτής, όπως π.χ. ο **Κοσμάς Ινδικοπλεύστης**, ο οποίος στηρίζεται στην Αγία Γραφή αλλά και σε αρχαίους **Ίωνες φιλοσόφους**. Πίστευε ότι οι οπαδοί της σφαιρικότητας κατέληγαν στο συγκεκριμένο συμπέρασμα εξαιτίας των εκλείψεων του ήλιου και της σελήνης. Ο **Μ. Βασίλειος προτιμά** να μην πάρει ανοικτά θέση για το ζήτημα απαριθμώντας πολλές διαφορετικές θεωρίες.

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Μέγεθος της Γης - Ζώνες

- Το μήκος της περιφέρειας της Γης υπολογίστηκε για πρώτη φορά από τον **Εύδοξο τον Κνίδιο**, αλλά ο **Ερατοσθένης** ήταν αυτός που υπολόγισε ορθά το πραγματικό της μήκος (25.000 μίλια), με τον ακριβή καθορισμό του γεωγραφικού πλάτους στην Αλεξάνδρεια και το Ασσουάν (Συήνη), που βρίσκονταν στον ίδιο μεσημβρινό, και στη συνέχεια με την μέτρηση της απόστασης ανάμεσα σε αυτά τα σημεία. Ο **Μ. Βασίλειος** κάνει λόγο για 180.000 στάδια ακολουθώντας το μεταγενέστερο του Ερατοσθένη **Ποσειδώνιο** (που ξεφεύγει όμως πολύ από την πραγματικότητα). Η θεωρούμενη αυθεντία του τελευταίου έκανε πολλούς να ακολουθήσουν την άποψή του.
- Η θεωρία του χωρισμού της επιφάνειας της Γης σε ζώνες ήταν πολύ παλαιά. Ήδη ο **Θαλής ο Μιλήσιος** είχε κάνει λόγο, εκτός από το σφαιρικό της σχήμα, για την ύπαρξη πέντε ζωνών. Ο **Ιπποκράτης** πίστευε ότι υπήρχαν τρεις και ο **Πολύβιος** έξι. Τελικά επικράτησε ο χωρισμός σε πέντε. Ο **Ποσειδώνιος** έκανε λόγο πέντε ζώνες με βάση νέες, τότε, αστρονομικές απόψεις. Τις καλεί με βάση την σκιά (δύο πολικές - **περίσκιες**, δύο εύκρατες - **ετερόσκιες** και μία τροπική - **αμφίσκιο**).

Η Γη: Τα μεγάλα γεωγραφικά προβλήματα

Μέγεθος της Γης - Ζώνες

- Οι Βυζαντινοί συγγραφείς που δέχονταν τη σφαιρικότητα της Γης, χώριζαν την τελευταία σε ζώνες ανάλογα με τη σημερινή εποχή. Όσοι απέρριπταν τη σφαιρικότητα, απέρριπταν και τη διαίρεση στις πέντε ζώνες. Ο Κοσμάς Ινδικοπλεύστης έκανε λόγο για τρεις ζώνες: μία **υπερβόρεια** και μία **υπερνότια**, και οι δύο ακατοίκητες λόγω ζέστης και ψύχους, και μία μεσαία, την **οικουμένη**. Ο Μ. Βασίλειος δέχεται μία ψυχρή ζώνη στο βορρά (**κατεψυγμένη**), μία επίσης ακατοίκητη αλλά θερμή στο νότο (**διακεκαυμένη**) και μία εύκρατη στη μέση (**οικουμένη γη**).

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

IBY 312

Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου

(σημ. : το ηλεκτρονικό μάθημα βασίζεται κυρίως σε δημοσιεύσεις των **J. Koder** [*Το Βυζάντιο ως χώρος*] και **Μ. Κορδώση** [*Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*] και δευτερευόντως σε έργα επιπρόσθετων μελετητών)

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Ακαδημαϊκό έτος 2020-2021

ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΥΛΗ

&

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Johannes Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*,
μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

ή εναλλακτικά

Γεώργιος Λεβενιώτης, *IBY 312: Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2020

(ηλεκτρονικό μάθημα βασισμένο κυρίως στις μελέτες των **J. Koder**, ό.π. &

Μιχάλη Σ. Κορδύση, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, εκδ. Καραβία Δ.Ν., Αθήνα 1996)

Μάθημα 4^ο :

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Μέρος Α΄

- Επισημάνσεις για την ονομασία του κράτους
- Το πρόβλημα της εδαφικής οριοθέτησης
- Η Μεσόγειος ως γεωγραφικό σημείο αναφοράς του Βυζαντίου
- Οι τρεις μεγάλες γεωγραφικές περιοχές ενδιαφερόντων αυτοκρατορίας
- Το Αιγαίο ως η σημαντικότερη περιοχή του Βυζαντίου
- Η συνολική έκταση της αυτοκρατορίας
- Περιφέρειες και τοπία της αυτοκρατορίας:

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Επισημάνσεις για την ονομασία του κράτους

- Η Βυζαντινή αυτοκρατορία αυτοπροσδιοριζόταν ως **Ρωμαίων πολιτεία** ή **Ρωμαίων χώρα** ή **Ρωμαίων βασιλεία** ή **Ρωμαίων αρχή** ή απλώς **Ρωμανία**, καθώς η εξέλιξη από την Ρωμαϊκή αυτοκρατορία της ύστερης αρχαιότητας υπήρξε αδιάλειπτη. Δεν δημιουργήθηκε από την επέκταση ενός μικρού, φυλετικά οργανωμένου, οικιστικού κυττάρου εν μέσω φυσικών τοπίων, αλλά από την σταδιακή και όχι πάντα συνειδητή μεταμόρφωση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (η οποία απλωνόταν σε μεγάλο τμήμα της αρχαίας *οικουμένης* μαζί με ολόκληρη την μεσογειακή λεκάνη), σε ένα χριστιανικό, μεσαιωνικό και μετά τον 7^ο αι. εν πολλοίς ελληνικό κράτος της Ανατολής (του οποίου οι ελληνικής καταγωγής ή εν πολλοίς ελληνόφωνοι κάτοικοι αυτοπροσδιορίζονταν εθνικά ως Ρωμαίοι), που συνέχισε ωστόσο να διαθέτει οικουμενικές αξιώσεις κυριαρχίας, ασχέτως της εκάστοτε πολιτικής κατάστασης.

Μάθημα 4^ο

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Επισημάνσεις για την ονομασία του κράτους

- Οι κάτοικοι της αυτοκρατορίας αυτοπροσδιορίζονταν ως **Ρωμαίοι**, ειδικά εκείνοι των περιοχών που αποτελούσαν γεωγραφικούς πυρήνες του κράτους. Προσδευτικά, και υπό την εμφάνιση άλλων λαών, η ονομασία περιορίστηκε στις τελευταίες περιφέρειες. Το κατ' αναλογία αντίστοιχο **Ρουμ** των αραβικών πηγών ορίζει πολύ γενικά τις «ρωμαϊκές» κτήσεις, μπορεί π.χ. να αναφέρεται και στις ιταλικές περιοχές. Ο δυτικός όρος **Romania** προσδιόριζε μόνο τις περιοχές που ήταν γεωγραφικοί πυρήνες της αυτοκρατορίας και κατ' επέκταση κατοικούνταν από Έλληνες. Η ονομασία του Σελτζουκικού σουλτανάτου του **Rūm** υποδήλωνε ότι αυτό είχε ιδρυθεί σε αυτοκρατορικά εδάφη. Ο μετέπειτα οθωμανικός «αυτοκρατορικός» τίτλος ήταν «*σουλτά-νος των δύο ηπείρων και των δύο θαλασσών*» (**Rumeli** - Anadolu και Akdeniz - Karadeniz).
- Πρβλ. και τους όρους *Ρούμελη, Ρούμελη χισάρ, Ρωμιός, Ρωμέικος, Ρουμανία* κλπ.

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Το πρόβλημα της εδαφικής οριοθέτησης

- Η ιστορική παρουσία της αυτοκρατορίας ταυτίζεται κατά κανόνα με την περίοδο στην οποία η **Κωνσταντινούπολη** υπήρξε ως «*Νέα*» ή «*Δεύτερη Ρώμη*» πρωτεύουσα του κράτους και έδρα του αυτοκράτορα της υστερορωμαϊκής και έπειτα Βυζαντινής αυτοκρατορίας, ανάμεσα δηλ. στα 330-1453. Εξ αρχής και έως τον 5^ο αι. η Κων/πολη ανταγωνίστηκε την Ρώμη ως το νέο πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της αυτοκρατορίας, ειδικά μετά το 395 και την προοδευτική απομάκρυνση των δύο τμημάτων της. Υπήρξε για περίπου 1.500 χρόνια μοναδική πρωτεύουσα (μετά το 1453 ως *Istanbul*) της ευρύτερης περιοχής του Αιγαίου.

- Οι απαρχές και η ιστορική εξέλιξη του Βυζαντίου μπορεί να οριοθετηθούν χρονικά από τα τέλη της αρχαιότητας έως τα τέλη του μεσαίωνα. **Η εδαφική του οριοθέτηση ωστόσο δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με εύκολο και ομοιόμορφο τρόπο. Αυτό ήταν απόρροια της μακροχρόνιας ύπαρξής του.**

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Το πρόβλημα της εδαφικής οριοθέτησης

- Από τον 4^ο αι. κ.ε. η αυτοκρατορία ήταν αναγκασμένη να μάχεται συνεχώς με διάφορες πολιτικές, στρατιωτικές, οικονομικές και πολιτισμικές δυνάμεις, ενώ παράλληλα υπήρχε πάντοτε μία, μικρότερη ή μεγαλύτερη, ανακολουθία ανάμεσα στην εκάστοτε πολιτική πραγματικότητα και στις ιδεολογικές αξιώσεις του Βυζαντινού κράτους περί ευρύτερης **οικουμενικής** κυριαρχίας και ειδικά περί της εδαφικής της κυριαρχίας. Εξαρχής το Βυζάντιο υφίστατο πολιτική και κυρίως στρατιωτική πίεση τόσο από τα βόρεια και βορειοδυτικά όσο και από τα ανατολικά και τα νοτιοανατολικά. Το πρώην δυτικό τμήμα του κράτους μάλιστα εξελίχθηκε προοδευτικά σε επιπλέον αντίπαλο, πράγμα που έπαιξε μεγάλο ρόλο στην πτώση του.
- **Η ταύτιση των πολιτικών συνόρων**, όπως μπορούν αυτά να ορισθούν για συγκεκριμένα τμήματα, **με τα φυσικά σύνορα**, όπως αυτά υπαγορεύονται από την φυσική διάταξη - διαμόρφωση του χώρου, **είναι σχετικά σπάνια**. Αφορά μόνο χρονικά και τοπικά περιορισμένα τμήματα, κυρίως κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο (π.χ. ο Δούναβης ως παραδοσιακό βόρειο φυσικό σύνορο έως περίπου τον 7^ο αι. και ανάμεσα στα 1000-1185).

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Η Μεσόγειος ως γεωγραφικό σημείο αναφοράς του Βυζαντίου

- Από εδαφική άποψη ένα κράτος καταλαμβάνει ορισμένη θέση και ορισμένο χώρο. Η θέση [...] δίνει σε κάθε κράτος ιδιαίτερη γεωργική και βιογεωγραφική βάση» (βλ. M. Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης [ΜΙΕΤ], Αθήνα 1991).

- **Η Βυζαντινή αυτοκρατορία εξακολούθησε ακόμη και μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Δύσης να έχει ως κέντρο την Μεσόγειο**, μία ευρεία και αυτόνομη περιοχή που ξεχωρίζει από την κεντρική Ευρώπη και την ενδότερη Δυτική Ασία και Κεντρική Αφρική. Είναι ουσιαστικά μία τεράστια λίμνη, που περιλαμβάνει πολλές ενωμένες θάλασσες, κάθε μία από τις οποίες διαθέτει τον δικό της πολιτισμικό και κοινωνικο-οικονομικό κόσμο. Τα εδάφη γύρω από αυτές ποικίλλουν (βουνά, λόφοι πετρώδεις και χωμάτινοι, έρημοι, κοιλάδες, οροπέδια, πεδιάδες, προσχλωσιγενή εδάφη). Μεγάλα πλωτά ποτάμια εκβάλλουν επίσης στην Μεσόγειο.

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Η Μεσόγειος ως γεωγραφικό σημείο αναφοράς του Βυζαντίου

- Οι περιοχές της αυτοκρατορίας ήταν εν πολλοίς ενταγμένες στη μεσογειακή γεωργία και κατ' επέκταση τα σιτηρά και το ελαιόλαδο που παράγονταν στις επαρχίες της αρκούσαν για τις ανάγκες της. Η σχέση επίσης της αυτοκρατορίας με την θάλασσα, αν και δεν έφθανε στην ακραία περίπτωση της **Βενετίας**, ήταν πολύ ισχυρότερη συγκριτικά με τα σύγχρονά της κράτη (βασίλεια / κράτη Βουλγάρων, Αβάρων, Φράγγων, Περσών, Αράβων).
- Η τροπή του Βυζαντίου προς την θάλασσα δεν εξαντλούνταν σε μία παθητική, αξιοκρατικά ουδέτερη, αποδοχή της γεωγραφικής θέσης των κρατικών εδαφών, όπως π.χ. συνέβαινε με την Οθωμανική αυτοκρατορία, που ήταν πολύ περισσότερο προσανατολισμένη προς τις ηπειρωτικές περιοχές, σε ό,τι αφορά την πολιτική της συμπεριφορά. **Το Βυζάντιο διαμόρφωσε το ζωτικό και πολιτισμικό του χώρο συμπεριλαμβάνοντας ενεργά όλες τις δυνατότητες της θάλασσας, των ακτών και των νήσων.**

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Οι τρεις μεγάλες περιοχές ενδιαφερόντων αυτοκρατορίας

- Με σημείο αναφοράς την Κων/πολη, ως κέντρο πολιτικής εξουσίας, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις μεγάλες αυτοκρατορικές γεωγραφικές περιφέρειες, των οποίων τα εξωτερικά σύνορα, που βρίσκονταν σε μέγιστη απόσταση από την πρωτεύουσα, ήταν λιγότερο ή περισσότερο μεταβλητά. **Η τμηματική έστω κατοχή αυτών των περιοχών - «πυρήνων» ήταν ζωτική για την ύπαρξη της αυτοκρατορίας:**
 - α) **Η ανατολική Μεσόγειος** από τον σικελικό πορθμό έως τον Εύξεινο Πόντο, με το σύνολο των ακτών, της ενδοχώρας αυτών και των νήσων. **Το Αιγαίο με περίπου 60 νησιά που κατοικούνταν διαρκώς, η Προποντίδα και τα στενά του Βοσπόρου ήταν ο πυρήνας αυτής της περιοχής.**
 - β) **Η Μικρά Ασία και οι γειτονικές περιφέρειες** της Αρμενίας, Γεωργίας, βόρειας Μεσοποταμίας και του «Λεβάντε» (Συρία, Φοινίκη, Παλαιστίνη. **Η δυτική Μικρά Ασία και οι παράκτιες ακτές στα βόρεια και στα νότια της χερσονήσου που εφάπτονται σε αυτές είναι ο πυρήνας αυτής της περιοχής.**

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Οι τρεις μεγάλες περιοχές ενδιαφερόντων αυτοκρατορίας

γ) Η Χερσόνησος του Αίμου με βόρεια σύνορα που οριοθετούνταν τότε από τους ποταμούς Δούναβη και Σαύο. Η Θράκη, τα τμήματα της κυρίως Ελλάδας που βλέπουν προς το Αιγαίο και η Πελοπόννησος αποτελούν τον πυρήνα αυτής της περιοχής.

- Εκτός από αυτές τις περιοχές-πυρήνες υπήρχαν και κάποιες περιφέρειες που για διάφορους λόγους (απόσταση, υπήρξαν μόνο για ένα διάστημα τμήμα του κράτους, εντελώς διαφορετική πολιτισμική κατάσταση, μη σημαντικές για την ύπαρξη του κράτους κλπ.) ανήκαν στο περιθώριο του ενδιαφέροντος της αυτοκρατορίας (Ιταλία, Σικελία, νότια Ισπανία, βόρεια Αφρική και ιδίως Αίγυπτος, Καρχηδόνα κ.ά.).

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 10^{ου} αϊ.

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Το Αιγαίο ως η σημαντικότερη περιοχή του Βυζαντίου

- Από όλες τις μείζονες γεωγραφικές περιφέρειες του Βυζαντίου θα πρέπει να τονιστεί η πρωταρχική σημασία στην ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά σε απόσπασμα του χρονικού της **Συνέχειας του Θεοφάνη**, που αργότερα χρησιμοποιεί εκ νέου ο **Ιωάννης Σκυλίτζης**, στο σημείο όπου γράφει για την κατάκτηση της Κρήτης από τους Σαρακηνούς (825). Εδώ τα ασιατικά τμήματα του κράτους παρομοιάζονται με *κεφαλή*, τα ευρωπαϊκά με *ουρά* και το **Αιγαίον με τη μέση ενός ολόσωμου οργανισμού**:

«... αλλά των δύο ηπείρων, Ασίας φαμέν και Ευρώπης, εν θυμώ κυρίου οίον τινος κεφαλής και ουράς ... τέλος και ταις ταλαιπώροις νήσοις, οίον τινα μέσην, ιν' ολόσωμος εΐη η πληγή ...».

Το Αιγαίο είναι η πραγματική εσωτερική θάλασσα (*mare internum*) των Βυζαντινών.

- Σύμφωνα με τον Philirpsson, όλος ο χώρος γύρω από το Αιγαίο Πέλαγος, δηλαδή η Ελλάδα, η δυτική Μικρά Ασία, οι Θρακομακεδονικές ακτές και τα Στενά, αποτελεί από τη φύση αλλά και την ιστορία του έναν ενιαίο χώρο με επίκεντρο την συγκεκριμένη θάλασσα. Γι' αυτόν τον λόγο ο ερευνητής ονόμασε αυτόν τον γεωγραφικό χώρο **Αιγαΐδα** (Ägäis).

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Η συνολική έκταση της αυτοκρατορίας

- Η έκταση που κάλυπτε η αυτοκρατορία τον 4^ο αι. αλλά και μετά τη *reconquista* του Ιουστινιανού ήταν τεράστια. Ιδιαίτερα μεγάλο ήταν το μήκος της από τα ανατολικά προς τα δυτικά και αντίστροφα. **Ο Κοσμάς Ινδικοπλεύστης υπολογίζει το μήκος του ρωμαϊκού κόσμου σε 163 μέρες πορεία** (μιας ημέρας πορεία = 210 στάδια, 1 στάδιο = 185 μέτρα) από τον Ευφράτη έως τα Γάδαιρα (και το συνολικό μήκος της οικουμένης σε 400 ημερών πορεία). **Ο Προκόπιος αναφέρει ότι από το Γιβραλτάρ ως το απέναντι αφρικανικό σημείο, ακολουθώντας την παραλιακή οδό μέσω του στενού του Βοσπόρου, χρειάζεται κανείς 285 ημέρες πορεία.** Ο **Στράβων** πίστευε ότι το κράτος της Ρώμης κάλυπτε τα 3/7 της οικουμένης και ο Κοσμάς τα 2/5.

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Η συνολική έκταση της αυτοκρατορίας

- Μετά τους 6^ο - 7^ο αι. και πριν την άφιξη των Τούρκων και κυρίως τις Σταυροφορίες η αυτοκρατορία αποκτά και συντηρεί, χωρίς ιδιαίτερες συνολικές απώλειες, τη μεσαιωνική της εδαφική μορφή, περικλείοντας τις περιοχές της πρώην Γιουγκοσλαβίας, της Βουλγαρίας, της Αλβανίας, της Ελλάδας, της Κύπρου, την Δοβρουτσά της Ρουμανίας, τη νότια Κριμαία, την Τουρκία. Αυτή η γεωγραφική περιοχή βρίσκεται ανάμεσα στην 35^η και 45^η μοίρα βόρειου γεωγραφικού πλάτους και περίπου μεταξύ της 17^{ης} και 45^{ης} μοίρας ανατολικού γεωγραφικού μήκους. Τα εδάφη αυτά περικλείουν περιοχή περίπου 1.200.000 τ.χ. Ορισμένες από αυτές τις περιοχές η αυτοκρατορία δεν τις κατείχε καθ' όλη την διάρκεια της προαναφερθείσας περιόδου, ενώ κατά τα διαστήματα ήλεγχε άλλα περιφερειακού ενδιαφέροντος για την ίδια (Σικελία, κάτω Ιταλία, δυτική Συρία κλπ.). **Ωστόσο, ο υπολογισμός της έκτασης του κυρίως βυζαντινού κόσμου με εδάφη περίπου που περικλείουν 1.000.000 - 1.200.000 τ.χ. είναι ρεαλιστικός.**

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΑ RECONQUISTA (μέσα 6^{ου} αι.)

Περιφέρειες και τοπία της αυτοκρατορίας

- Η περιγραφή της διάρθρωσης των φυσικών τοπίων και της επιφανειακής μορφολογίας των περιοχών της αυτοκρατορίας, ειδικά των περιφερειών - πυρήνων που διέθεταν εκ των πραγμάτων ζωτική σημασία για το Βυζαντινό κράτος, είναι απαραίτητη, καθώς διέθεταν καθοριστική σημασία και επηρέαζαν αποφασιστικά τους τομείς του οικισμού, της κυκλοφορίας των ανθρώπων και των αγαθών (άρα και του εμπορίου), της οικονομίας γενικότερα, της διοικητικής οργάνωσης και διάρθρωσης καθώς και των γενικότερων πολιτικών εξελίξεων.
- Θα περιγράψουμε αυτές τις περιοχές με αφετηρία την πρωτοβυζαντινή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο ανατολικό και το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας στο λεγόμενο **Ιλλυρικόν**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Η Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Δυτική Βαλκανική (επαρχότητα Ιλλυρικού) - Ιόνιο Πέλαγος

Ανατολική Βαλκανική (Αίμος, βουλγαρικές περιοχές)

Θράκη - Κωνσταντινούπολη - Βόσπορος - Προποντίδα - Δαρδανέλλια

Εύξεινος Πόντος και ρεύματα εκροής του

Ελλάδα και Αιγαίο Πέλαγος

Β΄ μέρος: Η Ανατολή

Δυτική Μικρά Ασία

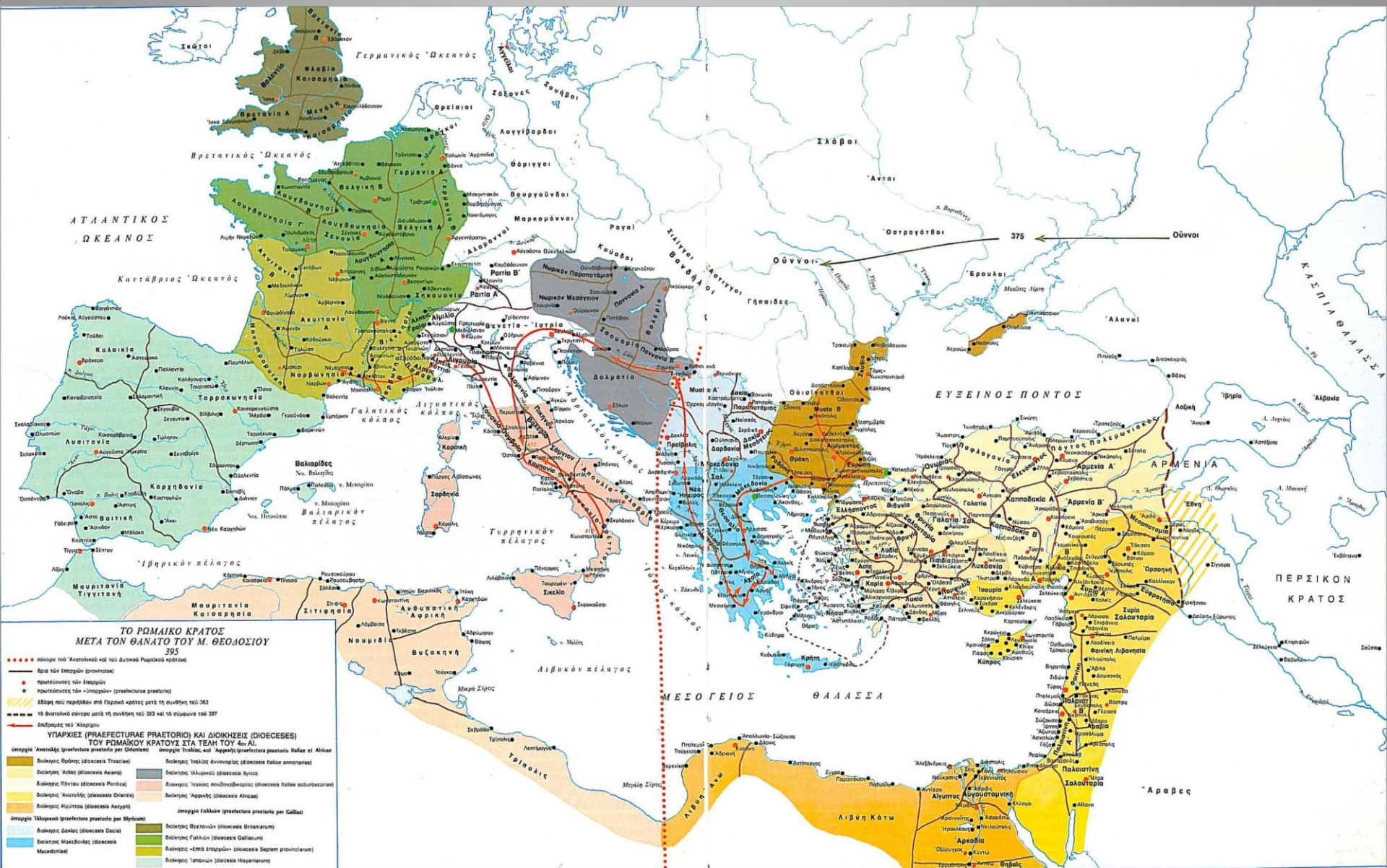
Κεντρική / Ανατολική Μικρά Ασία - Αρμενία - Γεωργία - βόρεια Μεσοποταμία

Συρία - Παλαιστίνη - Κύπρος

Αίγυπτος - Σινά - Κυρηναϊκή

Γ΄ μέρος: Η Δυτική και η Κεντρική Μεσόγειος

Ισπανία - Ιταλία - Σικελία - βόρεια Αφρική

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 395

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α' μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ

- Η **Χερσόνησος του Αίμου** έχει λάβει την ονομασία της από τη μεγάλη οροσειρά που εκτείνεται στα ανατολικά της, στη σημερινή **Βουλγαρία**. Η γεωγραφική της ποικιλία και οι διαδοχικές μεταναστεύσεις που κατέληξαν εκεί ερμηνεύουν τον σημαντικό αριθμό πληθυσμών που κατοικούσαν σε αυτήν κατά τον μεσαίωνα. Στην αρχαιότητα οι **Ιλλυριοί** κυριαρχούσαν στα δυτικά της, οι **Θράκες** στα ανατολικά της και οι **Έλληνες** στο κέντρο και στα νότιά της.
- Κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο ήταν κυρίως **ελληνόφωνη** και σε ορισμένες περιοχές, κυρίως στο Δούναβη, **λατινόφωνη**. Η σλαβική εγκατάσταση την χώρισε σιγά-σιγά σε δύο πολιτιστικές και γλωσσικές ζώνες. Η «**ελληνική ζώνη**» εκτεινόταν από την ακτή της Αλβανίας, την Ήπειρο, την νότια και κεντρική Μακεδονία, αν και η ενδοχώρα της Θεσσαλονίκης είχε πολυσύνθετη πληθυσμιακή σύσταση, έως τη Θράκη στο ύψος του Έβρου και τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας έως το στόμιο του Δούναβη.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α' μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ

- Οι **Σλάβοι** (Σέρβοι, Κροάτες, εκσλαβισμένοι Βούλγαροι) επικράτησαν τελικά στην βόρεια ζώνη. Τον 11^ο αι. εμφανίζονται δίπλα στους Σλάβους και τους Έλληνες και οι **Αλβανοί** και οι λατινόφωνοι **Βλάχοι**. Η δημογραφία της Θράκης γνώρισε επίσης την παρείσφρηση διαφόρων μετατοπισμένων πληθυσμών που τελικά εξελληνίστηκαν (**Ισαυροί, Μαρδαΐτες, Παυλικιανοί, Αρμένιοι, Κουμάνοι** κ.ά.). Μετά το 12^ο αι. κάθε σημαντική εμπορική πόλη, ειδικά τα λιμάνια, διαθέτει μία αποικία Ιταλών εμπόρων, κυρίως **Ενετών**, και αριθμούσε επίσης **Εβραίους** τεχνίτες και εμπόρους. Οι **Τούρκοι** εμφανίζονται στην χερσόνησο στα μέσα του 14^{ου} αι.
- Αυτός είναι εν ολίγοις ο ποικιλόχρωμος εθνογραφικός χάρτης της χερσονήσου του Αίμου, μιας περιοχής δηλαδή με μεγάλη κυκλοφορία.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΔΥΤΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ

- Η Βαλκανική ουσιαστικά ορίζεται από βορρά από τη ροή του **Δούναβη**, του παραπόταμού του **Σαύου** ή Σάβα, από τη λεκάνη της **Λιουμπλάνα**, μέχρι την ένωση των **Δειναρικών** (ή Διναρικών) **Άλπεων** με τις κυρίως Άλπεις, και από τον ποταμό **Ιζόντσο** (Soča). Η πλευρά της βαλκανικής χερσονήσου βορείως του Δούναβη είναι πεδινή προς την πλευρά της Ουγγαρίας και της Ρουμανίας. Οι πεδιάδες αυτές συνεχίζουν στα νότια των μεγάλων ποταμών αλλά με μικρότερη έκταση. Πέρα από τους προαναφερθέντες ποταμούς, συνθήκες πλωτής επικοινωνίας μεταξύ βορρά και νότου δημιουργούν οι παραπόταμοι του Δούναβη από τις Δειναρικές Άλπεις και τον Αίμο, **Μόραβας** και **Ίσκαρ**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α' μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΔΥΤΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ

- Ο γεωγραφικός χαρακτήρας της **δυτικής Βαλκανικής** καθορίζεται από τις **Δειναρικές Άλπεις** ή **Καρστ** (= γυμνός και άγονος βράχος) που μέσω παράλληλων πτυχώσεων εκτείνονται προς τα νοτιοανατολικά και τα νότια. Συνεχίζονται στα νότια με μικρότερο πλάτος έως τα **Μιρδιτικά όρη** και την οροσειρά της **Πίνδου** καθώς και στα προτεταμένα **Ιόνια νησιά** (ουσιαστικά κορυφές βυθισμένων βουνών). Το μικρότερο πλάτος τους στον νότο επέτρεψε την κατασκευή της **Εγνατίας οδού** από το **Δυρράχιο** έως το **Βυζάντιο**. Αυτοί οι ορεινοί όγκοι συνορεύουν προς τα ανατολικά με τις κοιλάδες του **Μοράβα / Μάργου** και του **Αξιού / Βαρδάρη**. Η περιοχή του **Καρστ** είναι άγονη, βραχώδης (σχιστολιθική), ξηρή και κατά το πλείστον χωρίς δασικές εκτάσεις. Η πορεία της παράλληλα με τις ακτές δεν προσφέρεται για συγκοινωνίες και την ανάπτυξη οικισμών. Χαμηλώνει μόνο κοντά στην θάλασσα στη **Δαλματία** και τις βαλτώδεις παράκτιες **αλβανικές πεδιάδες**, όπου είναι δυνατός ο οικισμός. Η κατά τόπους εξαιρετικά απόκρημνη ακτογραμμή (π.χ. στην **Ήπειρο**) δημιουργεί απρόσιτες οικιστικά περιοχές.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α' μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΔΥΤΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ

- Το υδάτινο δίκτυο του **Καρστ** εκτείνεται σε καμπύλες κοιλάδες και είναι στραμμένο κυρίως προς βορρά (εξαιρουμένου του **Νερέτβα**). Στα ελληνικά και αλβανικά εδάφη μικρότεροι ποταμοί χύνονται στη Μεσόγειο (**Δρίνος** -δυτικό όριο του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας-, **Σκόμπος**, **Αώος** ή **Βιγόσα**, **Καλαμάς**, **Αχέροντας** και **Άραχθος**). Στη βόρεια - βορειοδυτική πλευρά του Καρστ απλώνεται έως τις κοιλάδες των ποταμών **Σαύου** και **Μοράβα** μία γόνιμη λοφώδης περιοχή. Γόνιμη είναι και η κοιλάδα του **Αξιού** που χωρίζεται από μία υπερυψωμένη υδάτινη γραμμή από τον Μοράβα, πριν χυθεί στο **Αιγαίο**.

- Οι κεντρικοί οικισμοί αυτής της περιοχής απαντούν κυρίως κατά μήκος της **Αδριατικής**, στο εσωτερικό φυσικών λιμένων, και σπανιότερα στην ενδοχώρα. Ο γεωγραφικός διαμελισμός της χερσονήσου δεν επέτρεπε την δημιουργία μεγάλων αστικών κέντρων στην ενδοχώρα. Σημαντικότερες ήταν η **Σερδική** (σημ. Σόφια), συγκοινωνιακός σταθμός στους πρόποδες του **Vitoša** (2.291 μ.ύ.), οι **Σκούποι**, το **Σίρμιον** (σημ. Μιτροβίτσα) και τα **Βελέγραδα** (λατ. Singidunum) βορειότερα, πολιτικό και στρατιωτικό κέντρο του **Ιλλυρικού** έως την κατάληψή του από τους Αβάρους, **Σαλώνη** (σημ. Σπλιτ), που καταστράφηκε τον 7^ο αι., η **Ραγούσα** (σημ. Ντουμπρόβνικ) και το **Δυρράχιο** (αρχ. Επίδαμνος) στις δυτικές ακτές. Το βυζαντινό **θέμα Δαλματίας** είχε ως διοικητική έδρα την πόλη **Ιάδηρα** (σημ. Zadar).

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΔΡΙΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ΙΟΝΙΟ

- Το δύσβατο του **Καρστ** και η αποκοπή των παραλίων από την ενδοχώρα τους εξηγούν μαζί με την μεγάλη απόσταση από την **Κωνσταντινούπολη** γιατί αυτές οι περιοχές της **Αδριατικής** και του **Ιονίου** ήταν πολλές φορές στο περιθώριο των βυζαντινών ενδιαφερόντων, έστω και αν η νότια Ιταλία, το **εξαρχάτο της Ραβέννας** και η **Βενετία** ανήκαν για ένα διάστημα στην αυτοκρατορία.
- Αν και στην **δυτική Αδριατική** δεν υπάρχουν νησιά, στην ανατολική ακτή, από την **Ιστρία** έως τη **Ραγούσα**, εκτείνονται τα **καρστικά νησιά** της **Δαλματίας**, άλλοτε πειρατικά άντρα. Ήταν σημαντικά ως καταφύγια του βυζαντινού και του βενετικού στόλου, μετά το σλαβικό εποικισμό των ηπειρωτικών εδαφών. Η **νότια Αδριατική** καταλήγει στο πέραςμα του **Οτράντο** (περίπου 70 χλμ. πλάτος), η οποία ανοίγεται στο **Ιόνιο**. Εδώ προβάλλουν τα **Ιόνια νησιά** ως κορυφές βυθισμένης οροσειράς. Μερικά από αυτά είναι ιδιαίτερα γόνιμα. Τα δυτικά όρια της περιοχής σχηματίζονται από τις ακτές της **Μεγάλης Ελλάδας** (**Σικελία, Καλαβρία, Απουλία** με τον κόλπο του **Τάραντα**), όπου δεν υπάρχουν νησιά.

ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ (ΒΑΛΚΑΝΙΑ)

Η ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 2ου ΑΙ. μ.Χ.

- Ἀποικίες
- Μονικίτια
- Πρωτεύουσες ἐπαρχιῶν
- ⦿ Ἱερά
- Στρατόπεδα Λεγεῶνων
- ⚓ Ναύσταθμοί
- - - Ὄρια Ἐπαρχιῶν
- Ὁδικό Δίκτυο

ΓΕΩΦΥΣΙΚΟΣ - ΠΟΛΙΤΙΚΟ-ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 2^ο αἰ. μ.Χ. ΜΕ ΤΟ ΚΥΡΙΟ ΤΟΠΙΚΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ: ΔΟΥΝΑΒΗΣ - ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

- Η ανατολική Χερσόνησος του Αίμου διαρθρώνεται μέσω της νότιας συνέχειας του τόξου των Καρπαθίων, που χωρίζεται από τον **Δούναβη** στις **Σιδηρές Πύλες**. Η οροσειρά του **Αίμου** διαρθρώνεται μέσω αρκετών περασμάτων. Διαθέτει αρκετά διάσελα στα 1000 και 1.300 μέτρα ύψους τα οποία μπορεί κανείς να διασχίσει. Προς τα νότια χαρακτηρίζεται από απόκρημνες πλαγιές, αλλά από τα βόρεια καταλήγει σε ένα γόνιμο πλατό, που είναι πλατύτερο όσο πηγαίνει κανείς από το **Βιδίνιο** / Βίντιν στη **Μαύρη Θάλασσα**, χωρίζοντάς την από τον Δούναβη. Κοντά στον εκεί πλωτό ποταμό υπήρχαν σημαντικά οχυρά (**Βιδίνιο, Νικόπολις, Σιλιστρία**), ενώ στο πλατό βρίσκονταν τα αστικά κέντρα των Βουλγάρων (**Πλίσκα, Πρεσθλάβα, Τίρνοβο**). Ο **Δούναβης** στρέφεται προς τις εκβολές του στα βόρεια και διαχωρίζει την **Δοβρουτζά** από τη ρουμανική πεδιάδα.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ: ΔΟΥΝΑΒΗΣ - ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

- Νοτίως της οροσειράς του **Αίμου** κείται η λεκάνη της **Σερδικής**, εμπορικό σταυροδρόμι και στρατιωτικό κέντρο, ανάμεσα στα όρη **Βίτοσα** και **Οζόγοβα**. Στα ανατολικά συνορεύει με την εύφορη κοιλάδα-λεκανοπέδιο του **Έβρου / Μαρίτσα**, ο οποίος διασπά τη **θρακική μάζα** κοντά στην **Αδριανούπολη** και χύνεται στο βορειοανατολικό **Αιγαίο**. Η κοιλάδα αυτή έχει μεσογειακό κλίμα και προσφέρεται για καλλιέργεια δημητριακών.
- Μεταξύ κοιλάδας και **Αίμου** υπάρχει ένα στενό και έντονα διαρθρωμένο αλλά γόνιμο πεδίο που χωρίζεται στα δύο από μία χαμηλή οροσειρά (παλαιό κέντρο της περιοχής το **Στιλπνόν / Σλίβεν**). Τα όρη **Ρίλα** (2.900 μ.), **Πιρίν** και **Ροδόπη** είναι απόκρημνα και δύσβατα που καταλήγουν νοτιότερα στις ακτές του **Αιγαίου**. Εκεί βρίσκονται οι εκβολές του **Στρούμα / Στρυμόνα** και του **Μέστα / Νέστου**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ: ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

- Η **Μακεδονία**, ειδικά το δυτικό της τμήμα, καθορίζεται από τη συνέχεια των **Διναρικών Άλπεων**. Εδώ όμως κυριαρχεί ο **ασβεστόλιθος** και όχι ο σχιστόλιθος, ο γρανίτης και ο γνεύσιος και έτσι το τοπίο είναι πιο ήπιο και δασώδες, ενώ τα εδάφη γόνιμα. Οι πτυχώσεις αμβλύνονται προς τα νότια και μετατρέπονται σε επιμέρους οροσειρές και λεκάνες, που περιέχουν αρκετούς υγρότοπους (λίμνες **Πρέσπας, Καστοριάς, Αχρίδας, Βεγορίτιδας**).
- Η αποστράγγιση της περιοχής γίνεται προς τον **Θερμαϊκό** και τον **Θρακικό** κόλπο με τους ποταμούς **Αξιό, Αλιάκμονα, Νέστο και Στρυμόνα**. Οι δύο πρώτοι εναποθέτουν ιλύ και δημιουργούν γόνιμα δέλτα στις εκβολές τους που διευρύνονται συνεχώς. Οι καλλιέργειες (κυρίως δημητριακά και αμπέλια) ευνοούνταν από τα αρδευτικά κανάλια που είχαν διαμορφώσει οι Βυζαντινοί (πολλοί ποταμοί ξεραίνονταν το καλοκαίρι).

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ: ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

- Η μακριά κοιλάδα από το **Μάργο / Μοράβα** και τον **Αξιό** σχηματίζεται από σειρά εύφορων λεκανών και αποτελεί βασική οδό επικοινωνίας μεταξύ **βορρά** και **Αιγαίου** (βασικό ενδιάμεσο κέντρο οι **Σκούποι**, πρωτεύουσα της βραχύβιας Σερβικής αυτοκρατορίας το 14^ο αι.).
- Η οριζόντια σε αυτήν την κάθετη γεωγραφική οδό επικοινωνίας **Εγνατία** οδός συνδέει επίσης την **Ήπειρο** και την **Αδριατική** με την **Μακεδονία** και την **Θράκη**. Η μεγάλη οδός **via militaris** ήταν ωστόσο από την ίδρυση της **Κωνσταντινούπολης** και μετά αυτή που ερχόταν από τα βορειοδυτικά προς τα νοτιοανατολικά διαμέσου **Μοράβα, Ναϊσσού, κοιλάδας Νισάβα, λεκάνης Σερδικής, ποταμού Οίσκου / Iskar, Φιλιπούπολης, Έβρου, Αδριανούπολης** έως την **Κωνσταντινούπολη**. Αυτή η οδός δεχόταν πολλές μικρότερες που την συνέδεαν με σημαντικά αστικά κέντρα, κυρίως στις δυτικές ακτές της **Μαύρης Θάλασσας**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α' μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ - ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

- Διαπεριφερειακό (οικονομικό, διοικητικό, στρατιωτικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό) αστικό κέντρο της ευρύτερης **Μακεδονίας** και των κεντρικών Βαλκανίων είναι βέβαια η **Θεσσαλονίκη**, την κατοχή της οποίας εποφθαλμιούσαν πολλοί ανά τους αιώνες (Ούννοι, Γότθοι, Κουτρίγουροι, Σλάβοι, Άβαροι, Άραβες, Βούλγαροι, Νορμανδοί, Σταυροφόροι, Σέρβοι, Τούρκοι κ.ά), λόγω της στρατηγικής της θέσης και της οικονομικής σημασίας της ως εμπορικού λιμένα και τόπου πραγματοποίησης της σημαντικής πανήγυρης του Αγίου Δημητρίου.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ - ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

- Η Θεσσαλονίκη πολιορκείται επανειλημμένα και καταλαμβάνεται το **904** από τον Λέοντα Τριπολίτη, το **1185** από τους Νορμανδούς, το **1205** από τον σταυροφόρο Βονιφάτιο, το 1222 από τον Θεόδωρο Δούκα, ανακαταλαμβάνεται από τους Βυζαντινούς της Νίκαιας το **1246** και τελικά πέφτει οριστικά στους Τούρκους το **1430**, ενώ οι Βυζαντινοί είχαν παραχωρήσει λίγο νωρίτερα το στρατιωτικό της έλεγχο στους Ενετούς.
- Οι βασικοί οικισμοί κάθε κοντινής στην Θεσσαλονίκη λεκάνης - κοιλάδας αποτελούν τα εκάστοτε περιφερειακά κέντρα (**Στόβοι, Πελαγονία / Ηράκλεια / Βίτολα / Μοναστήρι, Έδεσσα, Σέρρες** στον κάτω **Στρυμόνα**, του οποίου η βαλτώδης εκβολή εμπόδισε ουσιαστικά τη δημιουργία τοπικού λιμένα). Τα κυριότερα λιμάνια (**Χριστούπολη** [σημ. Καβάλα] και **Θεσσαλονίκη**) δεν βρίσκονται κοντά σε μεγάλες ποτάμιες εκβολές.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ - ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

- Η χερσόνησος της **Χαλκιδικής** διεισδύει, ως γνωστόν, στο **Αιγαίο πέλαγος** με τρία «πόδια» (**Κασσάνδρα ή Παλλήνη, Λόγγος ή Σιθωνία και Άθως ή Ακτή ή Άγιο Όρος**). Χωρίζεται από τη **Μακεδονία** από μία κοιλάδα με λίμνες (**Κορώνεια ή λίμνη Λαγκαδά και Βόλβη**).
- Η ευρύτερη γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας χωρίζεται σε δύο **επαρχίες (Macedonia I και II)** κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, οι οποίες υπάγονται στην ομώνυμη **διοίκηση** της **επαρχότητας πραιτωρίου του Ιλλυρικού**. Μετά την κάθοδο των Σλάβων (αρχές 7^{ου} αι.), το **Ιλλυρικόν** περιορίζεται εν πολλοίς στη Θεσσαλονίκη, την ενδοχώρα της και τις παράλιες περιοχές, αν και οι Βυζαντινοί συνεχίζουν να ελέγχουν μάλλον και ορισμένες περιοχές και φρούρια στην ενδοχώρα και σύντομα επιβάλλονται στις λεγόμενες **Σκλαβηνίες**.
- Στην περιοχή της Μακεδονίας δημιουργούνται κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο το **θέμα** Θεσσαλονίκης (συνέχεια της τοπικής διοίκησης του ομώνυμου **επάρχου**) και (νωρίτερα του πρώτου) η **κλεισούρα** (αργότερα **θέμα**) **Στρυμόνος**. Το **θέμα** που δημιουργήθηκε στη σημερινή **δυτική Θράκη** και στις βορειότερες σημερινές βουλγαρικές περιοχές έφερε το χαρακτηριστικό όνομα **θέμα Μακεδονίας**. Το λεγόμενο **θέμα Βουλγαρίας** ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β΄ σε εδάφη του πρώην βουλγαρικού κράτους του τσάρου Σαμουήλ, στην περιοχή του σημερινού κράτους των **Σκοπίων** και βορειότερα.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΘΡΑΚΗ - ΚΩΝ/ΠΟΛΗ - ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ- ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ - ΒΟΣΠΟΡΟΣ

- Η **Θράκη** εκτείνεται ανάμεσα στην οροσειρά του **Αίμου**, το **Αιγαίο**, τη **Μαύρη θάλασσα**, τον **Νέστο** (ή και τον Στρυμόνα) και τη **διαχωριστική γραμμή των υδάτων που περνάει από την λεκάνη της Σόφιας**. Μπροστά από τον Αίμο, στα βόρεια, υπήρχαν εύφορες λεκάνες προστατευμένες από τους ορεινούς όγκους των **Αντιβαλκανίων**. Η κυριότερη πόλη της περιοχής ήταν το **Στίλβον / Στιλπνόν**. Από εκεί περνούσε κανείς, μέσω διαφόρων ποταμίσιων κοιλάδων, στην αχανή ιζηματογενή κοιλάδα του **Έβρου**, που ένωνε ολόκληρη την Θράκη. Το ανώτερο μέρος της κοιλάδας, γύρω από την **Φιλιπούπολη**, ήταν πολύ γόνιμο και επηρεαζόταν από το μεσογειακό κλίμα. Άλλα σημαντικά αστικά κέντρα ήταν η **Στενήμαχος**, η **Βερόη**, η **Υάμπολη**.
- Ο **άνω Έβρος** συνδέεται με την **Μαύρη θάλασσα** με ένα λοφώδες τοπίο. Στα ανατολικά υπήρχε ο κόλπος της **Αγγιάλου** και η **Μεσημβρία**, με εμπορική και αλιευτική δραστηριότητα. Η **Ροδόπη** και η **Στράντζα**, μαζί με τους ψηλούς λόφους που τις ενώνουν, χωρίζουν την **βόρεια** από την **νότια Θράκη**. Στην συμβολή του **Έβρου** με τον **Τόνζο - Εργένη**, πάνω σε μικρό λόφο και σε συγκοινωνιακό κόμβο, ήταν κτισμένη η **Αδριανούπολη**, που προστάτευε την Κων/πολη από τον βορρά. Στις εκβολές του Έβρου υπήρχε το λιμάνι του **Αίνου**. Το χαλικώδες υψίπεδο που εκτείνεται στα νότια, καλυμμένο από θάμνους και στέπα και κατάλληλο για κτηνοτροφία, χωρίζει την **λεκάνη του Έβρου** από τα παράλια της **Προποντίδας** και την πρωτεύουσα **Κωνσταντινούπολη**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΘΡΑΚΗ - ΚΩΝ/ΠΟΛΗ - ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ - ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ - ΒΟΣΠΟΡΟΣ

- Η **Προποντίδα** των αρχαίων ονομάζεται σήμερα θάλασσα του **Μαρμαρά**. Είναι εσωτερική θάλασσα 11.500 τ.χ., που ενώνει την **Μεσόγειο** με τον **Εύξεινο Πόντο** δια των στενών των **Δαρδανελλίων** (65 χλμ. μήκος, 4 χλμ. πλάτος) και του **Βοσπόρου**. Είναι ψαρότοπος με βαθιά νερά και συχνά ταραγμένα. Περιβάλλεται από απόκρημνες σχετικά ακτές, δύσβατες στο βορρά αλλά δαντελωτές στο νότο (χερσόνησος **Κυζίκου**, κόλποι **Νικομήδειας** και **Κίου**, νησιά **Προκόννησος**, **Αλώνη**, **Αφησιά**, **Κούταλη**), περιτριγυρισμένες από πεδιάδες και δάση με άφθονο κυνήγι. Κατά μήκος της θρακικής της ακτής κλιμακώνονται πέντε λιμάνια έως την Κωνσταντινούπολη (**Καλλίπολη**, **Πάνιδος**, **Ραιδεστός**, **Ηράκλεια** και η **Σηλυμβρία**, «προλιμένας» της πρωτεύουσας για τα εμπορεύματα που έρχονταν από τη Χερσόνησο του Αίμου). Το **αρχιπέλαγος των Πριγκιποννήσων**, τόπος ξεκούρασης, απομόνωσης αλλά εξορίας, αποτελείται από 9 νησιά (**Πρώτη** / Kinali, **Αντιγόνη**, **Πίττα**, **Χάλκη** / Hebeli, **Πρίγκιπο** / Büyükada, **Αντιρρόβυθο**, **Οξειά**, **Πλάτη** και **Νείανδρο**).

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

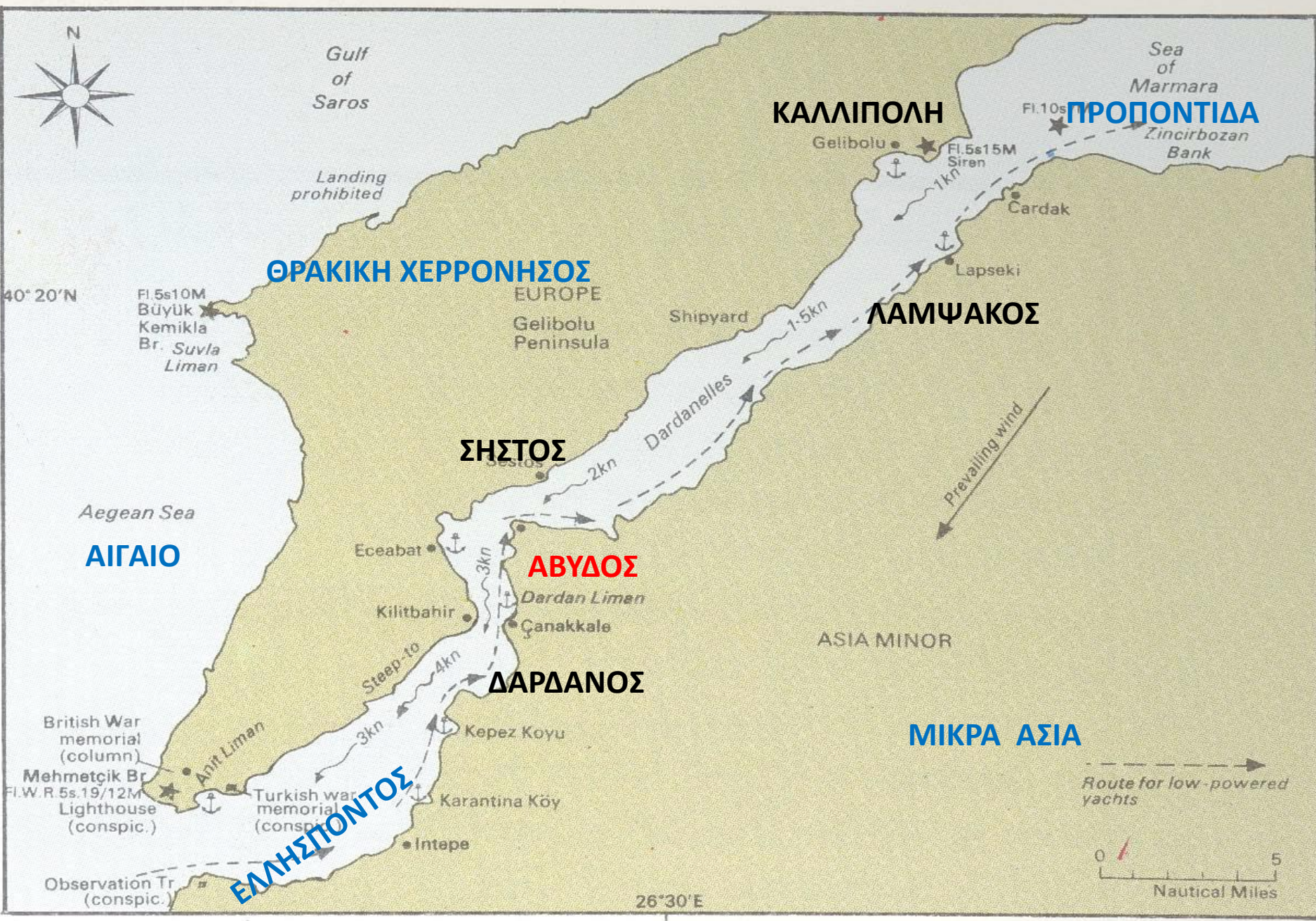
Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΘΡΑΚΗ - ΚΩΝ/ΠΟΛΗ - ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ - ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ - ΒΟΣΠΟΡΟΣ

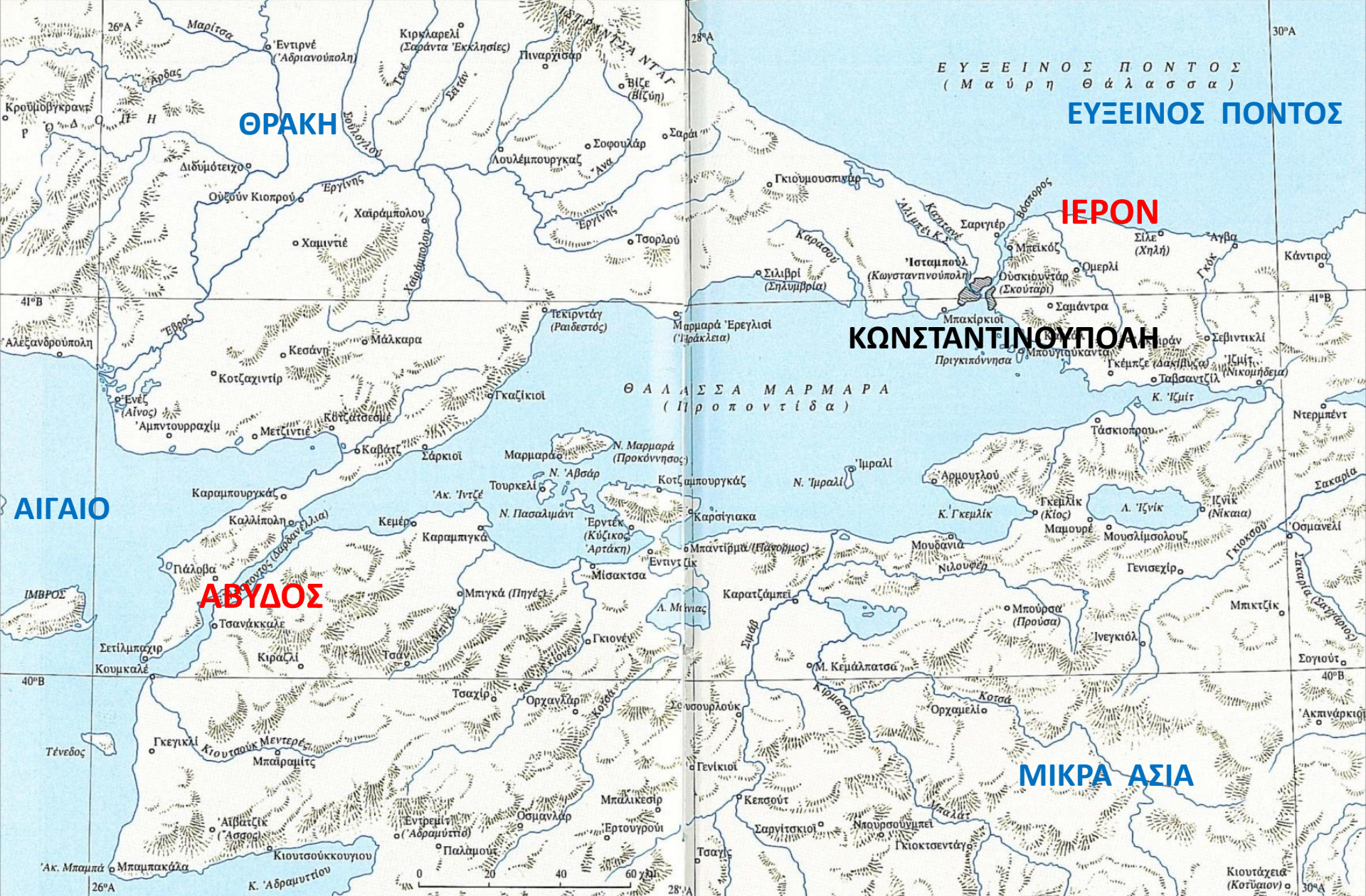
- Οι δύο γεωγραφικές ενότητες που κυριαρχούν στην ευρύτερη περιοχή είναι η **Θρακική Χερσόνησος**, που σχηματίζει με την μικρασιατική πεδιάδα της **Τρωάδος** τα στενά του **Ελλησπόντου**, και οι ανατολικότεροι δύο χερσόνησοι που προωθούνται στον **Βόσπορο**, η **Rumeli** στην ευρωπαϊκή πλευρά και η **Kozaeli** στην ασιατική, που χωρίζεται από την υπόλοιπη **Μικρά Ασία** από τον κόλπο της **Νικομήδειας**, τη λίμνη **Σαπάντσα** και τον κάτω ρου του **Σαγγάριου**, συνολικά δηλαδή τον πιθανό ρου του λεγόμενου **πρωτο-Βοσπόρου**, όταν ο σημερινός **Βόσπορος** ήταν ακόμη κοιλάδα ποταμού. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει το τυχαίο όριο των δύο ηπείρων στη **Θάλασσα του Μαρμαρά**, η οποία έγινε εσωτερική λίμνη, όταν στην εποχή των παγετώνων η πτώση της στάθμης της θάλασσας ξεπέρασε τα 50 μέτρα.

ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΡΑΚΗ - ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ - ΣΤΕΝΑ - ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ

Ελλήσποντος / Δαρδανέλλια (βυζ. «Στενόν Αβύδου» ή «Κάτω Στενά»)

Τα όρια της ιδιαίτερης «οικονομικής και εμπορικής ζώνης» της πρωτεύουσας, όπως ορίζονταν από τα δύο τελωνεία **Αβύδου** και **Ιερού** στον Ελλήσποντο και το Βόσπορο

Το σύγχρονο Canakkale στον Ελλήσποντο

**Το σύγχρονο Na(ga)ra burnu
και η γεωγραφική θέση της αρχαίας και μεσαιωνικής Αβύδου**

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής, Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Ιστορίας

IBY 312

Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου

(σημ. : το ηλεκτρονικό μάθημα βασίζεται κυρίως σε δημοσιεύσεις των **J. Koder** [*Το Βυζάντιο ως χώρος*] και **M. Κορδύση** [*Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*] και δευτερευόντως σε έργα επιπρόσθετων μελετητών)

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας

Ακαδημαϊκό έτος 2020-2021

ΕΞΕΤΑΣΤΕΑ ΥΛΗ

&

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Johannes Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου στη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005

ή εναλλακτικά

Γεώργιος Λεβενιώτης, *IBY 312: Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2020

(ηλεκτρονικό μάθημα βασισμένο κυρίως στις μελέτες των **J. Koder**, ό.π. &

Μιχάλη Σ. Κορδύση, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιοχριστιανικών χρόνων*, εκδ. Καραβία Δ.Ν., Αθήνα 1996)

Μάθημα 5^ο :

Οι ευρύτερες περιοχές του Βυζαντίου

Μέρος Δεύτερο

- **Περιφέρειες και τοπία της αυτοκρατορίας**

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

(συνέχεια προηγούμενου μαθήματος)

Β΄ μέρος: Ανατολή

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ - ΒΟΣΠΟΡΟΣ

- Ο **Βόσπορος / Boğaziçi** είναι ένα στενό μήκους περίπου 26 χλμ. και πλάτους 2-3 χλμ. με όχθες που σχηματίζουν πλήθος ακρωτηρίων, κόλπων και κολπίσκων, αλλά η ναυσιπλοΐα εκεί είναι δύσκολη λόγω των ρευμάτων που ανεβαίνουν προς την **Μαύρη Θάλασσα** και των δινών που ταράσσουν τα νερά του. Στην είσοδό του ένας βαθύς κολπίσκος (574 μ. στο πλατύτερο σημείο του) εισέρχεται στη **Θράκη** σε βάθος 7.5 χλμ. (**Χρυσό Κέρας** ή **Κεράτιος κόλπος / Ηλις**) αποτελώντας τεράστιο φυσικό λιμάνι.
- Στη νότια όχθη του **Χρυσού Κέρατος**, στην ανατολική άκρη της οποίας υπήρχε η αρχαία πόλη του Βυζαντίου, ιδρύθηκε η **Κων/πολη** λαμβάνοντας και τα επίθετα **Νέα** ή **Δεύτερη / Altera Ρώμη** (324-330), στην κορυφή των 7 λόφων (όπως και της **Ρώμης**) μιας τριγωνικής περίπου χερσονήσου, από τους οποίους ένας φθάνει σε ύψος 77 μ. Αυτοί καταλήγουν στην άκρη του ακρωτηρίου του σημερινού **Top Kari Seray**. Τα σπίτια διατάσσονταν κλιμακωτά, σε μορφή αμφιθεατρική και σε έκταση περίπου 5 χλμ. κάτω από το **Κέρας** και 8 χλμ. πάνω από το **Μαρμαρά**. Ένα ισχυρό χερσαίο τείχος 6 χλμ. και ένα θαλάσσιο τείχος προστάτευαν την Πόλη (περιμετρικό μήκος ca. 20 χλμ.). Στο μυχό του **Κεράτιου** βρισκόνταν οι εκβολές των ποταμών **Κύδαρου** και του **Βαρβύζη**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ - ΒΟΣΠΟΡΟΣ

- Η **Κων/πολη** έχει εύκρατο κλίμα, με ξηρό καλοκαίρι που γίνεται ηπιότερο από τον άνεμο του Εύξεινου Πόντου, ενώ τα κρύα του χειμώνα και της άνοιξης γλυκαίνονται από το νότιο άνεμο. Ο αέρας ωστόσο των **Βαλκανίων**, όταν φυσάει εξαιρετικά βίαια, μπορεί δυνητικά να παγώσει τον **Κεράτιο** και το **Βόσπορο**.
- Η Κων/πολη, λόγω της τοποθεσίας της ανάμεσα σε Ασία και Ευρώπη και **Μεσόγειο Θάλασσα** και **Εύξεινο Πόντο**, στην άκρη μιας χερσονήσου με κατεύθυνση δυτικά - ανατολικά και άρα προς το κεντρικό υψίπεδο της **Μικράς Ασίας** και στους δρόμους που οδηγούσαν από εκεί ακόμη ανατολικότερα, κατείχε κεντρική θέση στην Ανατολική Ρωμαϊκή (Βυζαντινή) αυτοκρατορία (*Ρωμαίων πολιτεία, Ρωμανία*). Έτσι, εξελίχθηκε στη σημαντικότερη και ίσως μεγαλύτερη πόλη κατά το μεσαίωνα.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΘΡΑΚΗ - ΚΩΝ/ΠΟΛΗ - ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ - ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ - ΒΟΣΠΟΡΟΣ

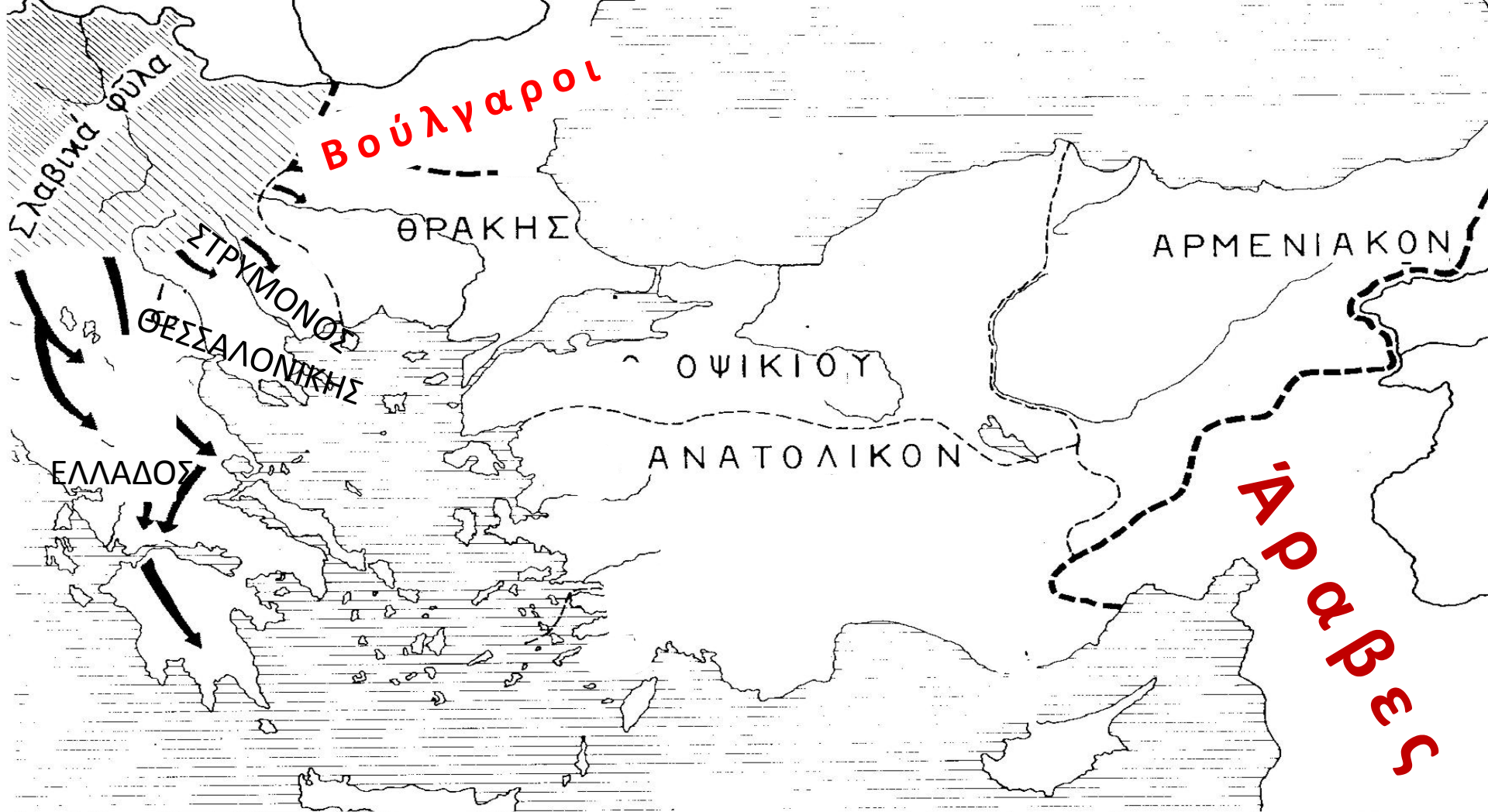
- Κατά την πρώτη βυζαντινή περίοδο η ευρύτερη γεωγραφική **Θράκη** υπαγόταν πολιτικά (περιφερειακά) στην **επαρχότητα πραιτωρίου της Ανατολής** και πιο συγκεκριμένα στη (διοικητική υποδιαίρεση της προηγούμενης) **διοίκησιν Θράκης** (με τις **επαρχίες**, νοτίως του Αίμου, **Ροδόπης, Θράκης, Αιμιπόντου, Ευρώπης**).
- Γύρω στις αρχές της δεκαετίας του 680, μετά τη βουλγαρική διείσδυση νοτίως του **Δούναβη**, συγκροτήθηκε η **στρατηγία Θράκης** (στρατιωτική μονάδα) που τον επόμενο αιώνα «εξελίχθηκε» στο **Θρακών θέμα** (διοικητική – στρατιωτική περιφέρεια). Τον 10^ο αι. η βορειοανατολική Θράκη υπαγόταν στο **θέμα Θράκης** με διοικητική έδρα την **Αρκαδιούπολη**, ενώ η νοτιοδυτική, με όλο τον κάτω ρου του **Έβρου** και έως το **Νέστο** και την **Φιλιπούπολη** στα βορειοδυτικά, υπάγεται στο **θέμα Μακεδονίας** με έδρα την **Αδριανούπολη**.

© Cplakidas

http://en.wikipedia.org/wiki/Dacia_Mediterranea#/media/File:Balkans_6th_century.svg

Οι αυτοκρατορικές *dioeceses* (διοικήσεις) στα κεντρικά Βαλκάνια κατά τον 6^ο αι. Οι Δακία - Μακεδονία υπάγονταν στην επαρχότητα Ιλλυρικού, ενώ η Θράκη στην επαρχότητα Ανατολής

- Τα γεωγραφικά όρια στρατιωτικού ελέγχου των πρώτων αυτοκρατορικών στρατηγιών (κλεισούρα στην περίπτωση του Στρυμόνα και επαρχότητα στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης) στα τέλη του 7^{ου} αι. (μετά τα μέσα του 8^{ου} αι. αποκαλούνται πλέον θέματα)

- Η σλαβική και η βουλγαρική εγκατάσταση στα Βαλκάνια κατά τον 7^ο αι.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΘΡΑΚΗ - ΚΩΝ/ΠΟΛΗ - ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ - ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ - ΒΟΣΠΟΡΟΣ

- Η βορειοδυτική Μικρά Ασία υπαγόταν κατά τους πρώτους Βυζαντινούς αιώνες στην επαρχότητα πραιτωρίου της Ανατολής (η Τρωάδα στη διοίκηση Ασιανής και η Βιθυνία στη διοίκηση Ποντικής).
- Η Τρωάδα και η Ελλησποντική Φρυγία με τμήμα της Βιθυνίας υπάγεται στο λεγόμενο **θέμα Οψικίου** μετά τον 7^ο αι. (έδρα η **Νίκαια**), ενώ τα μικρασιατικά προάστια της Κωνσταντινούπολης έως τον **Σαγγάριο** υπάγονται στο μικρό **θέμα των Οπτιμάτων**, που συγκροτείται στο δεύτερο μισό του 8^{ου} αι. (διοικητική έδρα η **Νικομήδεια**). Τα **θέματα Οπτιμάτων, Βουκελλαρίων και Παφλαγονίας** προέκυψαν από το διαχωρισμό του μεγάλου αρχικού **Οψικίου** στα μέσα του 8^{ου} αι.

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 4^{ΟΥ} ΑΙ.

Με διαφορετικό χρώμα υποδηλώνονται οι επιμέρους διοικήσεις των τεσσάρων επαρχοτήτων πρατωρίου

Η
επαρχότητα
πραιτωρίου
της Ανατολής
(4^{ος} - 6^{ος} αι.),
οι διοικήσεις
και οι πολλές
επιμέρους
επαρχίες της

ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 10^ο αϊ.

ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ (ΒΑΛΚΑΝΙΑ)

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΕΚΡΟΗΣ ΤΗΣ

- Η **Μαύρη Θάλασσα** (αρχαίος [επίσημα αλλά και κατ' ευφημισμὸν γνωστός ως] **Εύξεινος Πόντος**, τουρκ. **Kara Deniz**) δεν έχει ουσιαστικά νησιά και είναι πλούσια σε ψάρια μόνο στο ανώτατο στρώμα της. Η έκτασή της είναι περίπου 520.000 τ.χ. και το μέγιστο βάθος της 2.240 μ. Η ανατολική της πλευρά σχηματίζεται από ελαφρώς σχηματισμένες και κάπως απότομες ακτές, που σε λίγα σημεία παρέχουν δυνατότητα ελλιμενισμού. Οι βόρειες και δυτικές της ακτές χαρακτηρίζονται από μία πλατιά ζώνη ηπειρωτικού φλοιού, με εκτεταμένες ποτάμιες εκβολές και τη χερσόνησο της **Κριμαίας** να κυριαρχεί εδώ τοπικά. Στην ανατολική πλευρά της τελευταίας βρίσκεται η λεγόμενη **Μαιώτιδα** ή **Αζοφική Θάλασσα**, όπου εκβάλλει ο **Κιμμέριος Βόσπορος**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α' μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΕΚΡΟΗΣ ΤΗΣ

- Η **Κριμαία** (βυζ. **Χερσώνα** ή **Κλίματα**) είναι μία ρομβοειδής χερσόνησος, η οποία ενώνεται με την ευρωπαϊκή ήπειρο μέσω ενός χαμηλού περάσματος στα βόρεια. Το βόρειο τμήμα της είναι συνέχεια της νότιας **ρωσικής ηπειρωτικής μάζας** και αποτελείται από «στεπώδες» πλατό. Ακολουθεί μία μεταβατική ορεινή ζώνη, που συνεχίζεται ανατολικά μετά τον **Κιμμέριο Βόσπορο** έως τον **Καύκασο**. Μόνο η νότια και η νοτιοανατολική Κριμαία υπήρξε τμήμα της αυτοκρατορίας, εξαιτίας του γόνιμου χαρακτήρα της, της πρόσφορης αμυντικής αλλά και εμπορικής και στρατηγικής της θέσης απέναντι στην **Ρωσία**. Στο ανατολικό άκρο της Κριμαίας σημαντικά αστικά κέντρα ήταν η **Σουγδ(α)ία** και το **Παντικάπαιον** και στην απέναντι ακτή η **Φαναγόρεια**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΕΚΡΟΗΣ ΤΗΣ

- Βυζαντινή σφαίρα επιρροής στη **Μαύρη Θάλασσα**, πέραν της **Κριμαίας**, των ακτών της **Μικράς Ασίας** και των ακτών νοτίως του **Δούναβη**, ήταν και η περιοχή της **Ουκρανίας**. Αυτό οφειλόταν στους εκεί ποταμούς (ανάμεσα στον Δούναβη και τον **Καύκασο**) που κατέληγαν στην Μαύρη Θάλασσα κατεβάζοντας μεγάλες ποσότητες νερού καθ' όλη την διάρκεια του έτους και ήταν πλωτοί. Οι συγκεκριμένοι ποταμοί άνοιγαν δρόμους για το βυζαντινό και αργότερα ενετικό και γενοβέζικο εμπόριο με το-μέα δράσης έως την βόρεια Ευρώπη και την Σκανδιναβία.
- Οι ποταμοί αυτοί είναι οι εξής: **Δούναβης** (Ίστρος ή Δανούβιος), **Δνεϊστερος** (Δάναστρις ή Τύρας), **Μπουγκ** (Μπόγκου, αρχ. ελλ. Ύπανις), **Δνείπερος** (Δάναπρις ή Βορυσθένης), **Ντον** (αρχ. ελλ. Τάναϊς) και **Κούμπαν** (Κούφισ ή Ύπανις).

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΕΚΡΟΗΣ ΤΗΣ

- Το υδάτινο πλεόνασμα που δημιουργείται, ως σήμερα, από τη συρροή του γλυκού νερού των προαναφερθέντων μεγάλων ποταμών που εκβάλλουν στον **Εύξεινο Πόντο** δεν ισοφαρίζεται με την εξάτμισή του. Έτσι, προκύπτει ένα νότιο ρεύμα που «καταγράφεται» σαφώς ήδη στα δυτικά παράλια της **Μαύρης Θάλασσας**, περνά επιφανειακά το **Βόσπορο**, χύνεται στην θάλασσα του **Μαρμαρά** και από εκεί, μέσω **Δαρδανελλίων** και στο τέλος καταλήγει στο **Αιγαίο**.

- Αυτό το ελαφρώς αλάτινο και ψυχρό «**Ποντικό ρεύμα**» χύνεται στο Αιγαίο προς τα δυτικά, υποβοηθούμενο από τους βόρειους και βορειοδυτικούς ανέμους που φυσούν στην περιοχή. Ένα τμήμα του διαπλέει κατά μήκος τη **Χαλκιδική**, φθάνει στο **Θερμαϊκό** και μετά συνεχίζει νότια στο ανατολικό μισό του Αιγαίου, όπου και διακλαδίζεται. Ο ένας κλάδος του ρέει μεταξύ **Εύβοιας** και **Άνδρου**, κατά μήκος της ανατολικής ακτής της **Πελοποννήσου** και διακλαδίζεται με τη σειρά του σε ένα «**δυτικό κλάδο**», ο οποίος φθάνει στην ανοικτή **Μεσόγειο** μέσω του **Κάβου Μαλέα**, και σε έναν «**ανατολικό κλάδο**», που ενώνεται με το «**Μικρασιατικό ρεύμα**», αφού κάνει στροφή προς τα ανατολικά από το **Κρητικό πέλαγος**. Ο άλλος κλάδος στρέφεται προς τα νοτιοανατολικά ήδη στα νότια της **Εύβοιας**, στη νοτιοανατολική παρυφή των **Κυκλάδων**, και ενώνεται επίσης με το «**Μικρασιατικό ρεύμα**».

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΕΚΡΟΗΣ ΤΗΣ

- Το «**Μικρασιατικό ρεύμα**» τροφοδοτείται κυρίως από το δυτικό - ανατολικό ρεύμα της Μεσογείου που προέρχεται από τον **Ατλαντικό**. Άρα, είναι θερμότερο και περιέχει πολύ μεγαλύτερο ποσοστό αλατιού. Διατρέχει κυρίως τις δυτικές ακτές της **Μικράς Ασίας** προς τα βόρεια, ρέει εν μέρει προς το **Θρακικό πέλαγος** και εν μέρει, ως αδύναμο αντίθετο ρεύμα στις ακτές των **Δαρδανελλίων**, στη **θάλασσα του Μαρμαρά** και από εκεί ως υποθαλάσσιο ρεύμα του **Βοσπόρου** εν μέρει ως την **Μαύρη Θάλασσα**.
- Τα ρεύματα αυτά, «**Ποντικό**» και «**Μικρασιατικό**», ήταν πολύ σημαντικά για την ναυσιπλοΐα, τόσο στα **Στενά** όσο και στην ανοικτή θάλασσα του **Αιγαίου**, εξαιτίας της σταθερότητας και της ισχύος τους (στα **Στενά** με μέγιστη ταχύτητα 9 χλμ. την ώρα και στον **Κάβο Μαλέα** με 4 χλμ. την ώρα).

ΕΥΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ - ΚΡΙΜΑΙΑ - Μ. ΑΣΙΑ - ΑΡΜΕΝΙΑ - ΒΟΡ. ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

- Τα **Χάσια** και ο **Όλυμπος** σηματοδοτούν το πέρασμα από τη **Μακεδονία** στη νοτιοανατολική **Ελλάδα**, ακολουθούμενα από τις δύο μεγάλες ηπειρωτικές λεκάνες της **Θεσσαλίας**, που χωρίζονται από την θάλασσα στα ανατολικά μέσω του **Πηλίου** και της **Όσσας** και στα νότια μέσω της **Όθρυς**. Αυτά είναι υπολείμματα μιας πολύ αρχαίας ηπειρωτικής μάζας από κρυσταλλικούς σχιστόλιθους, γρανίτες και μάρμαρα που επεκτείνεται ως τα νότια του κόλπου του **Βόλου**. Πρόκειται για τον κεντρικό ελλαδικό χώρο.
- Ο A. Philippson ονόμασε το χώρο γύρω από το **Αιγαίο**, δηλαδή την **Ελλάδα**, την δυτική **Μικρά Ασία**, τις **Θρακομακεδονικές** ακτές και τα **Στενά Αιγαίδα** (Ägäis), επειδή από-τελεί, από τη φύση αλλά και την ιστορία του, ενιαία περιοχή με επίκεντρο το Αιγαίο. Χαρακτηρίζεται από έντονη σύνθλιψη με αποτέλεσμα να διαθέτει πλούσια και ποικίλη διαμόρφωση στο κάθετο και οριζόντιο επίπεδο, εκτεταμένη διάσπαση του χώρου από τις ορεινές περιοχές και τη διακεκομμένη θάλασσα.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

- Η **κεντρική και νότια Ελλάδα** σχηματίζονται μέσω ασβεστολιθικών οροσειρών, μέσα στις οποίες είναι ορατοί δύο σχεδόν παράλληλοι βασικοί κορμοί:
 - α) Στη Δύση, η **Πίνδος**, οι νότιες παρυφές της, οι οροσειρές της βόρειας και κεντρικής **Πελοποννήσου** (*Μωρέας* μετά τον 12^ο αι.) με τις τρεις χερσονήσους της, οι οποίες οδηγούν στο νότιο τμήμα της δυτικής ακτής της **Μικράς Ασίας** περνώντας μέσω του **νότιου νησιωτικού τόξου του Αιγαίου** (Κύθηρα, Κρήτη, Κάσος, Κάρπαθος, Ρόδος).
 - β) Τα ορεινά τοπία **Φωκίδας, Βοιωτίας, Αττικής, Εύβοιας**, που συνεχίζουν, πέραν του **Αιγαίου**, μέσω των δυτικών οροσειρών της **Μικράς Ασίας** νοτίως του **Μαιάνδρου ποταμού**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

- Οι μάζες των κρυσταλλικών σχιστόλιθων της **Θεσσαλίας** και **νότιας Μακεδονίας** συνεχίζονται λοιπόν πέρα απ' το **Αιγαίο**, στις οροσειρές της **δυτικής Μ. Ασίας**. Αυτή η χαρακτηριστική διαμόρφωση τονίζεται στην **Ελλάδα** περισσότερο μέσω των λεκα-νών που σχηματίζονται προς τα νοτιοανατολικά, τον **Κορινθιακό** και **Σαρωνικό κόλπο**, την πεδιάδα του **Σπερχειού** και τον βόρειο **Ευβοϊκό κόλπο** καθώς και την πο-λύμορφη ακτογραμμή.
- Η σχετικά νέα «διάρρηξη» του Αιγαίου και τα πολλαπλά τεκτονικά ρήγματα δρουν ως σήμερα προκαλώντας συχνούς σεισμούς, τα επίκεντρα των οποίων βρίσκονται κατά μήκος της γραμμής ρωγμής (η γραμμή των σεισμών εκτείνεται από τα Ιόνια νησιά στη **Μεσσηνία**, **τα Κύθηρα**, **Κρήτη**, **Ρόδο** έως τον κόλπο της **Μαρμαρίδας** στη Μικρά Ασία). Σε αυτήν τη γραμμή βρίσκονται τα ενεργά ηφαίστεια των ιστορικών χρόνων (**Σαντορίνης / Θήρας** [μεγάλη έκρηξη το 726 μ.Χ.], **χερσονήσου των Με-θάνων** και **Νισύρου**).

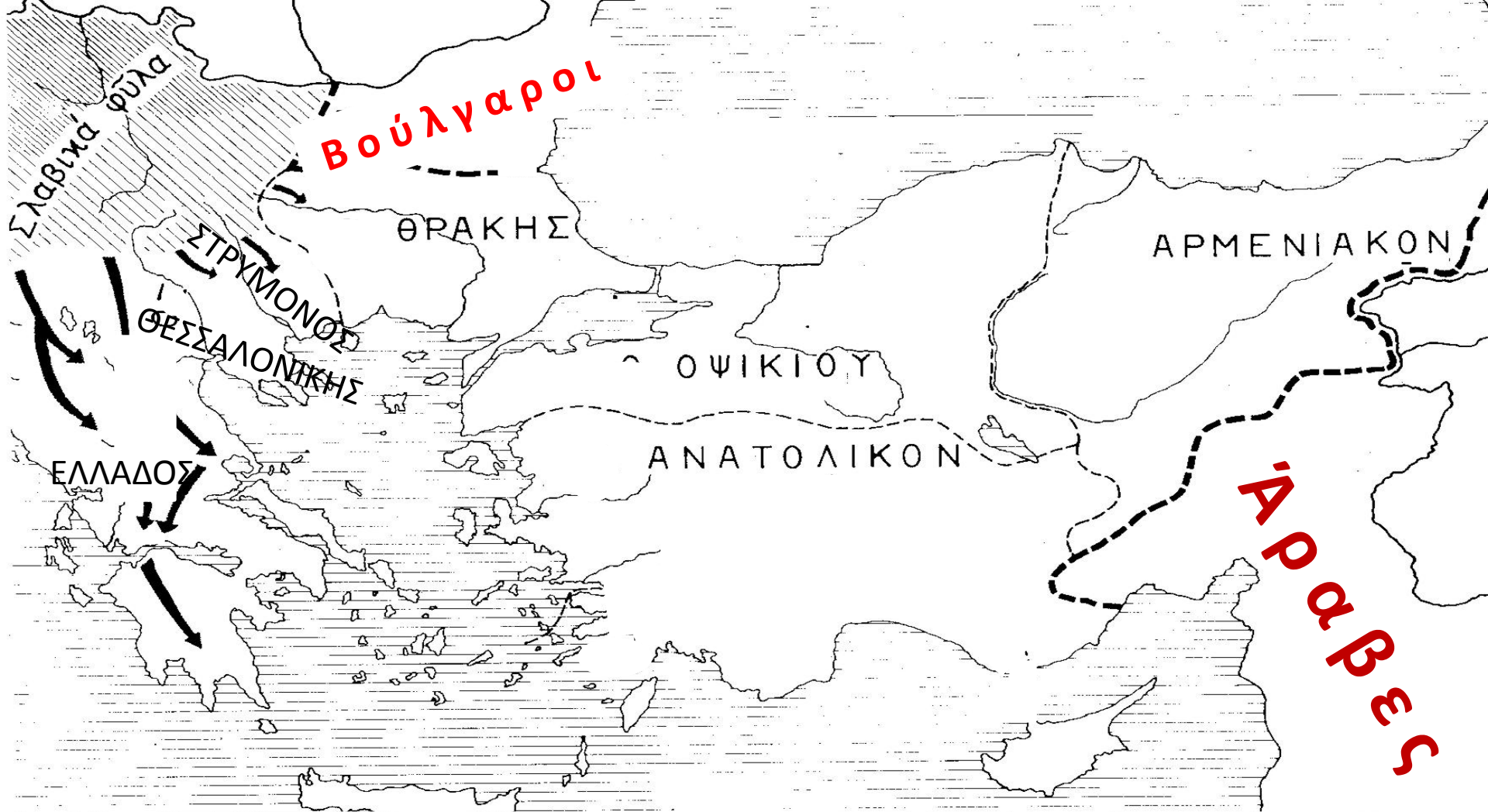
Οι κύριες
“σλαβικές”
εγκαταστάσεις στα
Βαλκάνια κατά τους
7^ο και 8^ο αι.

[πολλά παραδιδόμενα ονόματα
των συγκεκριμένων φύλων είναι
μη σλαβικής ετυμολογίας]

βλ. Φ. Μαλιγκούδης,
Σλάβοι στη μεσαιωνική Ελλάδα. Δεύτερη
επαυξημένη έκδοση, Θεσσαλονίκη 2013

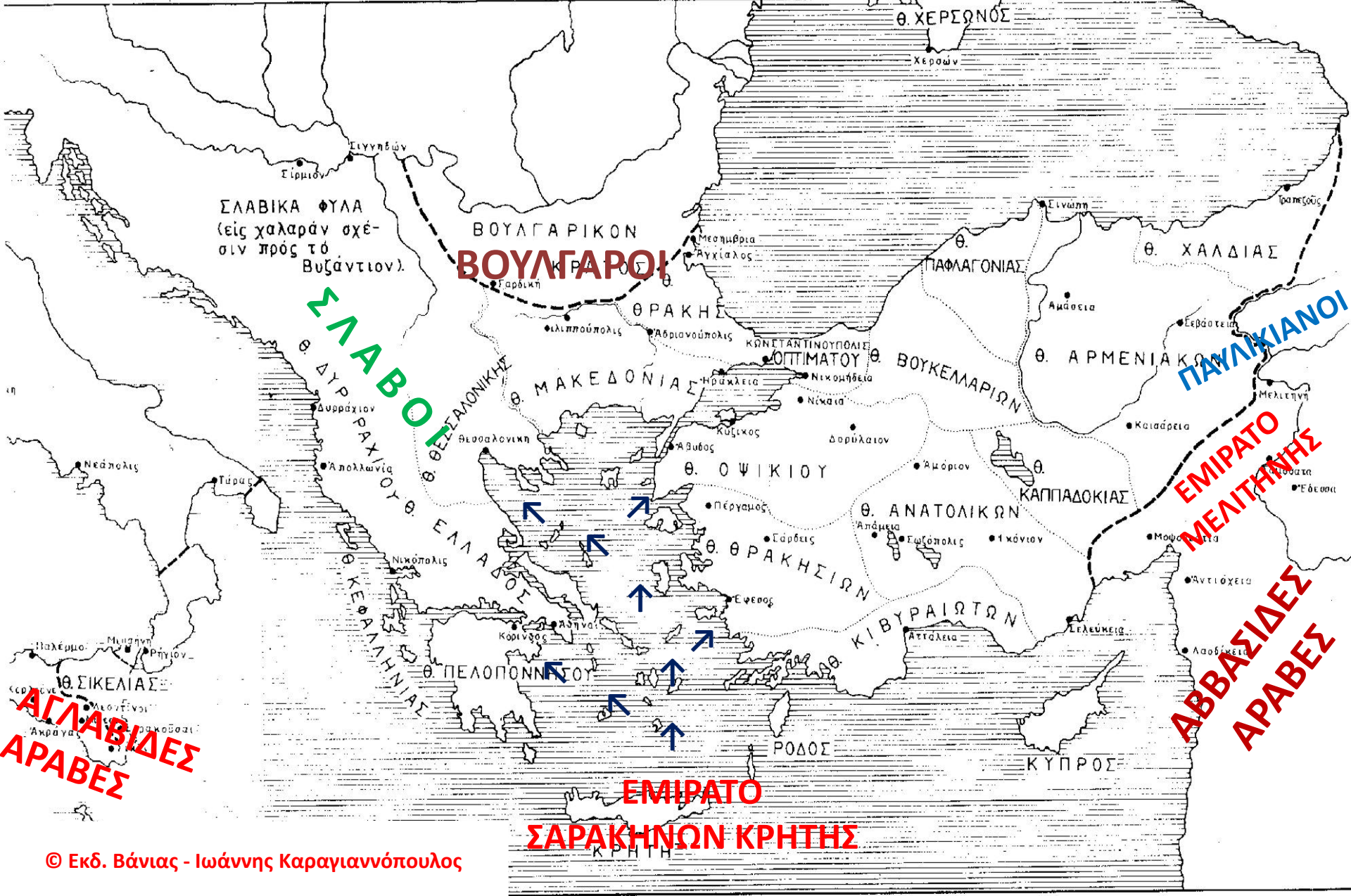
Ιστορία του
ελληνικού έθνους

© Εκδοτική Αθηνών

- Τα γεωγραφικά όρια στρατιωτικού ελέγχου των πρώτων αυτοκρατορικών στρατηγιών (κλεισούρα στην περίπτωση του Στρυμόνα και επαρχότητα στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης) στα τέλη του 7^{ου} αι. (μετά τα μέσα του 8^{ου} αι. αποκαλούνται πλέον θέματα)

- Η σλαβική και η βουλγαρική εγκατάσταση στα Βαλκάνια κατά τον 7^ο αι.

© Εκδ. Βάνιας - Ιωάννης Καραγιαννόπουλος

ΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ» ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 9^{ου} αΙ.

© Cplakidas

http://commons.wikimedia.org/wiki/User:Cplakidas#/media/File:Byzantine_Greece_ca_900_AD.svg

Τα αυτοκρατορικά «θέματα» του ελλαδικού χώρου και της δυτικής Μ. Ασίας γύρω στο έτος 900

**Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Η΄**

© Εκδοτική Αθηνών

**Η Βυζαντινή αυτοκρατορία και τα τότε «θέματά» της στα μέσα περίπου του 10^{ου} αι.
(πριν τη βυζαντινή επέκταση στην Ανατολή και τα Βαλκάνια)**

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Τα βουνά της **νότιας Ελλάδας / Πελοποννήσου** κατακερματίζονται ακόμη περισσότερο σε μικρές οικιστικές ζώνες μέσω πολλών, όχι ιδιαίτερα γόνιμων, κοιλάδων και λόφων, τις οποίες διατρέχουν μικρά εποχικά ποτάμια συμβάλλοντας έτσι περαιτέρω στον κατακερματισμό της εικόνας του τοπίου σε μικρότερες μονάδες. Οι **Πηνειός** και **Σπερχειός** εκβάλλουν στο Αιγαίο, ο **Αχελώος** και ο **Μόρνος** στον **Πατραϊκό κόλπο** και ο **Ρεβένικος / Πλατανόρεμα** στις κλειστές λίμνες **Βοιβηϊδας** και **Κωπαΐδας**. Από τους ποταμούς της Πελοποννήσου θα πρέπει να σημειωθούν οι **Πηνειός** και **Αλφειός** που εκβάλλουν στο **Ιόνιο** και ο **Ευρώτας** που εκβάλλει στον **Λακωνικό κόλπο**.

Η μόνη οδός επικοινωνίας ανάμεσα στις βορειότερες και νοτιότερες ελληνικές περιοχές είναι ο δρόμος που διασχίζει από βορρά προς νότο τη **Θεσσαλία**, εισέρχεται στη **Φωκίδα** δια του στενού των **Θερμοπυλών** (όπου ο στρατηγός του Βασιλείου Β΄ Ρουπένιος είχε κτίσει τείχος για την αποφυγή των βουλγαρικών εισβολών) διέρχεται τη **Βοιωτία**, το δυτικό τμήμα της **Αττικής**, διατρέχει την νότια ακτή του ισθμού της **Κορίνθου** και εξυπηρετεί τις κύριες πόλεις της **Πελοποννήσου**. Η ακτοπλοΐα ωστόσο είναι σύνδεσμος εύθραυστος, αβέβαιος αλλά και διαρκής ανάμεσα στα περισσότερα κατοικημένα κέντρα που βρίσκονταν κοντά στη θάλασσα.

ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ (ΒΑΛΚΑΝΙΑ)

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Μετά τις καταστροφικές βαρβαρικές εισβολές στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια η **ηπειρωτική Ελλάδα**, μακριά από τις συνοριακές περιοχές και χωρίς σημαντικό διεθνή εμπορικό ρόλο, είχε γενικά μία ήσυχη ζωή. Η μετανάστευση των **Σλάβων** τον 7^ο αι. δημιουργεί συνθήκες αστάθειας και ανασφάλειας, αλλά η κατάσταση βελτιώνεται μετά την ήττα των φυλών που είχαν πολιορκήσει την **Πάτρα** και τις συνεχείς αυτοκρατορικές εκστρατείες ανάμεσα στους 7^ο - 9^ο αι. που αποκαθιστούν τη βυζαντινή διοίκηση και εγκαθιδρύουν νέες διοικητικές - στρατιωτικές περιφέρειες, τα **θέματα**. Έτσι, αρχίζει η προοδευτική αφομοίωση και ο εξελληνισμός των σλαβικών φύλων στις ελλαδικές περιοχές. Οι σπάνιες εισβολές των **Αράβων, Ούζων** και **Νορμανδών** και οι επιδρομές των **Βουλγάρων** και των **Βλάχων** στην **Θεσσαλία** και την **Ήπειρο** αποτελούν πρόσκαιρες αναστατώσεις, αν και ενίοτε καταστροφικές.

Τον 12^ο αι. ο Εβραίος περιηγητής **Βενιαμίν** από την **Τουδέλα** περιγράφει μία πλούσια χώρα με ανθηρές πόλεις. Τα μεταξωτά της **Θήβας** συγκρίνονται με εκείνα της **Κων/πολης**, ενώ σημαντικές πόλεις είναι και οι **Κόρινθος, Πάτρα, Δημητριάδα** και αργότερα **Αλμυρός** στον κόλπο του Βόλου, **Αθήνα, Λακεδαίμονα, Πάτρα, Εύριπος** (Χαλκίδα).

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

Η ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

- Οι **Σταυροφόροι** μοιράζουν μετά το **1204** την ηπειρωτική Ελλάδα σε **δεσποτείες**, σύμφωνα με το φεουδαρχικό σύστημα της εποχής. Η **Ανδραβίδα**, ανάμεσα σε Λεχαινά και Γαστούνη, είναι πρωτεύουσα του **Πριγκηπάτου του Μωρέα** και μητρόπολη των Λατίνων επισκόπων. Ακολουθούν κατόπιν στην κυρίως Ελλάδα οι **Ιταλοί, Καταλανοί και Ναβαρραίοι**. Η **Ήπειρος** παραμένει σε βυζαντινά χέρια με πρωτεύουσα την **Άρτα**. Η ερήμωση και η φτώχεια οδηγεί τους διοικητές του **Μυστρά**, της **Αθήνας** και της **Κορίνθου** τον 14^ο αι. να προσελκύσουν αποικίες **Αλβανών** της **Θεσσαλίας** στα εδάφη τους. Το επόμενο αιώνα **Αλβανοί της Ηπείρου** εγκαθίστανται και στην Πελοπόννησο. Ο **Μυστράς** στην τελευταία αποτελεί την γεωγραφική αφετηρία της σύστασης ενός νέου μικρού βυζαντινού κράτους υπό τον έλεγχο της **Κων/πολης** με πληθυσμό κυρίως **Ελλήνων** και **Τσακώνων, Γασμούλων** και **Λατίνων** καθώς και **Αλβανών, Εβραίων, Αθίγγανων** από τη **Βλαχία** και απογόνων των **Σλάβων** επήλυδων του 7^{ου} αι.
- Κατά τους πρωτοβυζαντινούς αιώνες η κεντρική και νότια Ελλάδα υπάγεται στη **διοίκηση Μακεδονίας** της **επαρχότητας πραιτωρίου του Ιλλυρικού** (**επαρχίες Νέας και Παλαιάς Ηπείρου, Θεσσαλίας, Αχαΐας**). Στα τέλη του 7^{ου} αι., μετά την εμφάνιση των Σλάβων, ιδρύεται το **θέμα Ελλάδος**, ενώ μέχρι τον 9^ο αι. έχουν δημιουργηθεί και τα **θέματα Πελοποννήσου, Νικοπόλεως, Κεφαλληνίας** και **Δυρραχίου** στην σημερινή **Αλβανία**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

- Το **Αιγαίο** είναι η πραγματική εσωτερική θάλασσα των Βυζαντινών (*mare internum*). Το πλάτος του από βορρά σε νότο είναι μεγαλύτερο από 600 χλμ., ενώ από την ανατολή στη δύση κυμαίνεται στα 200-500 χλμ. Το μεγαλύτερο βάθος του σημειώνεται κοντά στην **Κάρπαθο** (2.520 μ.), ενώ το συνολικό του «εμβαδόν» είναι 179.000 τ. χλμ. Στα δυτικά και τα βόρεια συνορεύει με την **ηπειρωτική Ελλάδα** και την **Πελοπόννησο**, ενώ στα ανατολικά με την **ηπειρωτική Μικρά Ασία**. Στον νότο, το νοτιο-αιγαιοπελαγίτικο νησιωτικό τόξο σηματοδοτεί το σύνορο με τη λεκάνη του **Λεβάντε** στην ανατολική Μεσόγειο.
- Οι ακτές του Αιγαίου είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου κατακερματισμένες με πολυάριθμους κόλπους, ακρωτήρια και χερσονήσους, προεξάρχοντα νησιά και στενά. Έτσι δημιουργείται στενή σύνδεση ξηράς και θάλασσας, που ενισχύεται από την ύπαρξη πολλών νησιωτικών ομάδων (μέγιστη απόσταση μεταξύ δύο νησιών στο Αιγαίο τα 40 χλμ.), που λειτουργούν ως γέφυρες μεταξύ ανατολικής και δυτικής ακτής.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

- Τουλάχιστον **60** από τα νησιά του **Αιγαίου** κατοικούνταν το Μεσαίωνα. Τα μεγαλύτερα είναι η **Κρήτη**, η **Εύβοια**, η **Λέσβος**, η **Ρόδος**, η **Χίος**, η **Σάμος**. Λόγω έκτασης και παράκτιας θέσης κατέχουν ιδιαίτερη θέση στην οικιστική ιστορία της περιοχής. Τα νησιά διακρίνονται από ορεινή μορφολογία. Συχνά τα βουνά τους υπερβαίνουν τα 1.000 ή και 2.000 μ. ύ.
- Τα νησιά διαιρούνται σε ομάδες εν μέρει με βάση τη γεωγραφική τους γειτνίαση: **Θρακικά νησιά** του βαλκανικού ηπειρωτικού φλοιού, **νησιά Ελλησπόντου** του ηπειρωτικού φλοιού της δυτ. Μ. Ασίας, **νησιά Μαγνησίας**, **παράκτια νησιά Μ. Ασίας**, **Εύβοια**, **τρεις συστάδες Κυκλάδων** [δυτικές, μεσαίες και ανατολικές, κεντρικές και νότιες]. Στα δυτικά βρίσκονται τα **νησιά του Σαρωνικού** και του **Αργοσαρωνικού**, ενώ κοντά στις μικρασιατικές ακτές βρίσκονται οι **Σποράδες** και τα **Δωδεκάνησα**. Οι **Κάσος**, **Κάρπαθος** και **Κρήτη** αποτελούν όριο του Αιγαίου (η Κρήτη απέχει από την **Κύπρο** και την **Αλεξάνδρεια** περίπου 600 χλμ., ενώ από τις **Βηρυττό**, **Άκκον** και **Ιόπη / Τζάφα** 900 χλμ.).

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Α΄ μέρος: Μεσόγειος και Χερσόνησος του Αίμου

ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

- Η **Κρήτη** κατέχει πολιτικά σημαντική θέση λόγω της πολυτάραχης ζωής της που συνδέεται με την στρατηγική γεωγραφική της θέση. Κατακτήθηκε τον 9^ο αι. από τους **Άραβες της Ισπανίας** και επανακτήθηκε από τους Βυζαντινούς το 961. Κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο υπήρχαν τρία «ναυτικά» **θέματα** (που παρείχαν στο κράτος ναυτικές δυνάμεις) στο Αιγαίο (**Σάμου, Αιγαίου Πελάγους** και **Κιβυρραιωτών**).
- Μετά την **Δ΄ Σταυροφορία** και την άλωση της Πόλης το **1204** οι **Βενετοί** κυριαρχούν στο **Αιγαίο**, στην **Κρήτη** (μέχρι τον 17^ο αι. και την τουρκική κατάκτηση, παρά τις εξεγέρσεις του τοπικού πληθυσμού) στην **Εύβοια** και σε άλλα νησιά καθώς και στα λιμάνια **Κορώνης, Μεθώνης, Ελλησπόντου** και **Μαρμαρά**.

© Cplakidas

http://commons.wikimedia.org/wiki/User:Cplakidas#/media/File:Byzantine_Greece_ca_900_AD.svg

Τα αυτοκρατορικά «θέματα» του ελλαδικού χώρου και της δυτικής Μ. Ασίας γύρω στο έτος 900

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

ΚΡΗΤΗ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΔΥΤΙΚΗ / ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Το τμήμα της δυτικής Μ. Ασίας που είναι στραμμένο προς το Αιγαίο αποτελεί, σε σχέση με την υπόλοιπη χερσόνησο, μία γεωγραφικά «περιθωριακή» περιφέρεια, η μορφολογική επιφάνεια της οποίας είναι αντίστοιχη με εκείνη της Ελλάδας. Στο κέντρο της **Λυδικής - Καρστικής μάζας** απαντούν, όπως συμβαίνει με το σύστημα των **Δυναρικών Άλπεων**, οροσειρές με πτυχώσεις που ωθούνται στα ανατολικά ως τις οροσειρές του **Ταύ-ρου** και τη βόρεια πλευρά, στη **Μυσία**, προς τις δυτικές πλαγιές των **Ποντικών άλπεων**.
- Τα ανατολικά σύνορα της δυτικής Μ. Ασίας με το κεντρικό υψίπεδο της χερσονήσου οριοθετούνται από το **Σαγγάριο ποταμό**. Από τον βορρά, η δυτική Μ. Ασία εκτείνεται από τις ακτές της **Προποντίδας**, όπου βρίσκονται οι δύο στενοί κόλποι της **Νικομήδειας** και της **Κίου**, λιμανιού/επίγειου της **Νίκαιας**. Η τελευταία βρισκόταν σε ύψος 87 μέτρων από την λίμνη της **Ασκανίας**. Νοτιότερα η **Προύσα** βρισκόταν στους πρόποδες του **βιθυνικού Ολύμπου** (2.500 μ.) και ήταν φημισμένη για τις ιαματικές της πηγές. Προς τα νοτιοδυτικά απλωνόταν η **Μυσία** με το όρος **Ίδη** (1.770 μ.) να κυριαρχεί. Οι εύφορες κοιλάδες της αρδεύονται από τα ποτάμια **Τάρσιο**, **Αίσηπο**, **Γρανικό**, **Σκάμανδρο**, **Κάικο**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΔΥΤΙΚΗ / ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Όπως και στον ελληνικό χώρο, έχει σχηματιστεί και στην δυτική Μ. Ασία, εξαιτίας μεταγενέστερων επιστρώσεων και ρωγμών, μία ποικίλη διάρθρωση με λοφώδεις ζώνες, λεκάνες και -κυρίως προς τα ανατολικά- συνεχόμενες τεκτονικές τάφρους. Αυτές έχουν ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση και το άνοιγμα των κατοικημένων περιοχών προς τη θάλασσα οδηγώντας επίσης στους πλούσιους σε ύδατα ποταμούς της δυτικής Μικράς Ασίας, οι οποίοι εκβάλλουν στο Αιγαίο :
- Πρόκειται για τους ποταμούς **Κάικο** / Bakircayi, **Έρμο** / Gediz, **Κάιστρο** / Küçük Menderes, **Μαϊάνδρο** / Büyük Menderes και **Ινδό** / Dalaman). Οι ποταμοί **Ένβιλος** / Koca, **Μάκεστος** / Siman, **Ρύνδακος** / Kirmasti πηγάζουν στην ορεινή **Μυσία** και εκβάλλουν, όπως και οι μικροί ποταμοί της Τρωάδας, στη θάλασσα του **Μαρμαρά** ή **Προποντίδα**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΔΥΤΙΚΗ / ΑΙΓΑΙΟΠΕΛΑΓΙΤΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Το δυτικό τμήμα της Μ. Ασίας με τις κοιλάδες ποταμών, τους κόλπους στις εκβολές τους, τις έντονα διαρθρωμένες ακτές και τα προεξέχοντα νησιά ανήκει ήδη από την αρχαιότητα στις πιο γόνιμες και πλούσιες σε οικισμούς περιοχές της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Πρόκειται για τις περιφέρειες **Λυδίας** και **βόρειας Καρίας**. Η **ορεινή Καρία** κατέρχεται κλιμακωτά προς την θάλασσα και επεκτείνεται δια μέσου του βραχώδους αρχιπελάγους των **Σποράδων**.
- Κατά την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο και τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες η δυτική Μ. Ασία υπαγόταν στην **διοίκηση Ασιανή** της **επαρχότητας πραιτωρίου της Ανατολής**. Κατά την περίοδο των **θεμάτων** (8^{ος} - 11^{ος} αι.), υπαγόταν στα **θέματα Οψικίου, Οπτιμάτων, Θρακησίων** και **Κιβυρραιωτών**. Το 12^ο αι. ιδρύθηκαν μικρότερα **θέματα** όπως π.χ. τα **Νεόκαστρα, Μύλασσα - Μελανούδιον** κλπ.

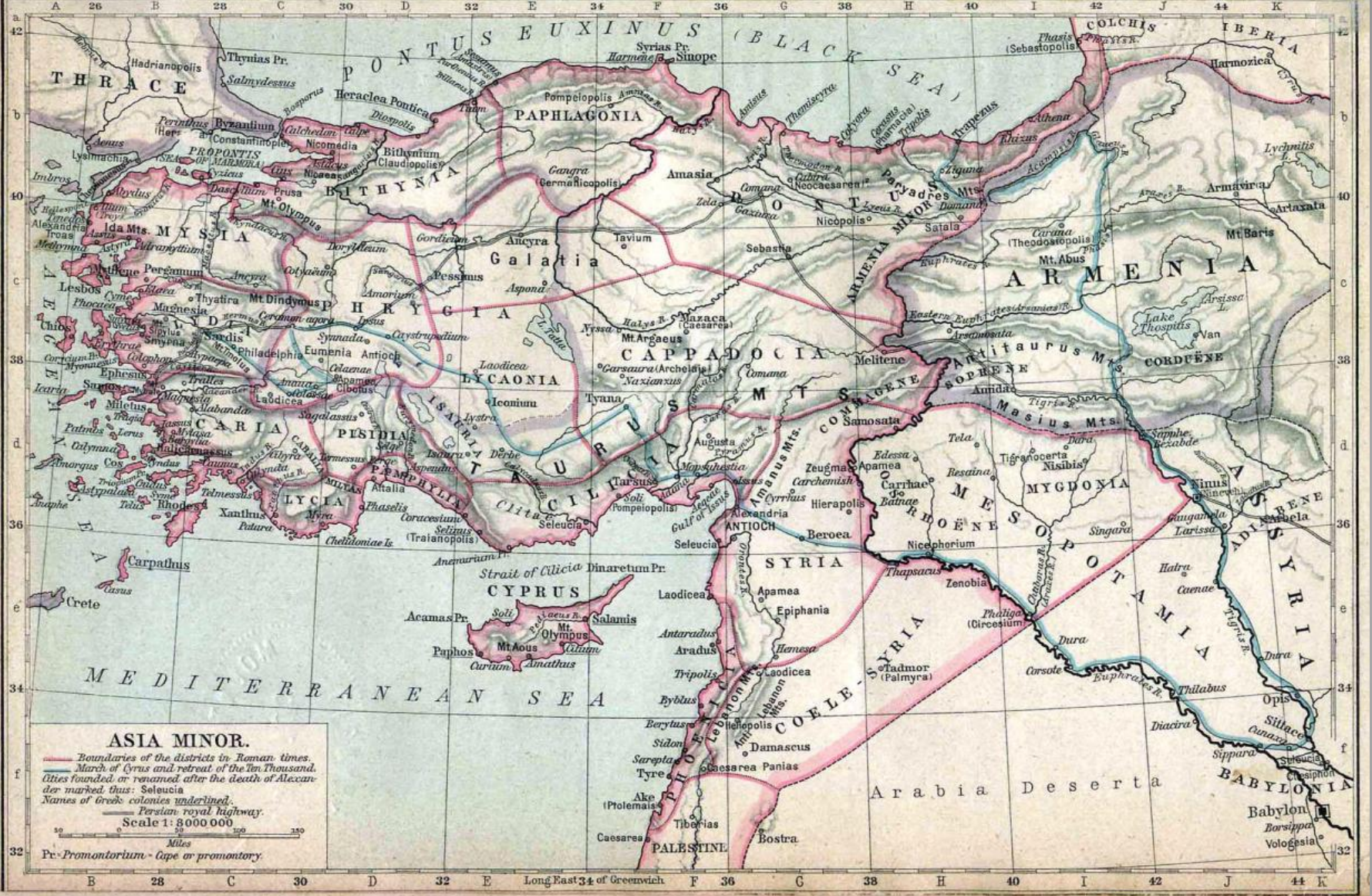
**ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΡΑΚΗ - ΣΤΕΝΑ - ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ - ΑΡΜΕΝΙΑ -
ΒΟΡΕΙΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ - ΒΟΡΕΙΑ ΣΥΡΙΑ - ΚΥΠΡΟΣ**

φωτογραφία από δορυφόρο

ΓΕΩΦΥΣΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ - ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ 2^ο αι. μ.Χ.

Χάρτης της αρχαίας Μ. Ασίας και των γειτονικών της περιοχών

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Η καρδιά της Μ. Ασίας, το **κεντρικό υψίπεδο**, βρίσκεται σε μεγαλύτερο υψόμετρο (μέσος όρος ύψους από τη θάλασσα 1000 μ.), με κλίμα ηπειρωτικό, θερμό και ξηρό το καλοκαίρι και κρύο με πολλές χιονοπτώσεις τον χειμώνα, χωρίς μεγάλες βροχοπτώσεις. Κυριαρχούν οι στέπες και οι βοσκότοποι, η κτηνοτροφία. Προς βορρά οριοθετείται από τη συμπαγή και πτυχώδη **Ποντική οροσειρά** ή **άλπεις** (3.700 μ.) Στα νότια, η κεντρική Μ. Ασία οριοθετείται από τον **Ταύρο** (3.000 μ. στα δυτικά, 4.000 μ. στα ανατολικά). Στα νότια ο τελευταίος κλίνει απότομα προς την Μεσόγειο, με αποτέλεσμα στη **Λυκία** (δυτικά της **Πεδιάδος Κιλικίας**) και στην **Τραχεία Κιλικία** ή **Ισαυρία** (βορειοανατολικά και ανατολικά της Πεδιάδος Κιλικίας) να μην αφήνει σχεδόν περιθώριο για παράκτιες ζώνες. Αυτό δεν ισχύει στην περίπτωση της **Πεδιάδος Κιλικίας**, βορείως της Κύπρου.
- Το πέρασμα από τη δυτική στην κεντρική Μ. Ασία γίνεται σταδιακά. Οι λεκάνες απορροής των δυτικότερων ποταμών σχηματίζουν υδάτινο φραγμό, που ορίζεται από τους πρόποδες της δυτικής οροσειράς της Ανατολίας (στο ύψος **Δορύλαιου - Ακροϊνού**), σε σχέση με εκείνους που χύνονται στη **Μαύρη Θάλασσα**. Αυτή η περιοχή ήταν συνοριακή ζώνη κατά τους 12^ο - 13^ο αι.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Η εσωτερική ζώνη αποτελεί υψίπεδο που χωρίζεται σε λεκανοπέδια μέσω βουνών που συχνά δεν έχουν απορροή· έτσι, τα μικρά ποτάμια καταλήγουν σε λίμνες (π.χ. **Αλμυρή** ή **Τάττα** ή **Tuz gölü**, **Πουσγούση** ή **Beyşehir**). Το κεντρικό τμήμα χωρίς λεκάνη απορροής είναι περίπου έκτασης 70.000 τ.χ.

- Τα λεκανοπέδια είναι μικρότερα στα δυτικά, ενώ στα ανατολικά απλώνονται εν μέρει σε πλατιά οροπέδια με ενδιάμεσα **τοφφοειδή** τοπία, δηλ. αποτελούμενα από μαλακά πορώδη πυροκλαστικά πετρώματα που σχηματίστηκαν από την συσσωμάτωση και συγκόλληση ηφαιστειακής πέτρας ή σποδού (π.χ. η περιοχή **Göreme**), καθώς και ηφαιστεια (λ.χ. ο **Αργαίος**). Το βόρειο τμήμα απορρέει στον Εύξεινο μέσω Σαγγαρίου και Άλυ. Άλλοι ποταμοί είναι ο **Ίρις / Yeşilirmak**, ο **Λύκος / Kelkit** και ο **Άκαμφις / Çoruh** που εκβάλλει κοντά στο **Βαθύ / Βατούμ**.

- Στην κεντρική Μ. Ασία βρίσκονται οι αρχαίες περιφέρειες **Φρυγία**, **Λυκαονία**, **Πισιδία**, **Γαλατία** και **Καππαδοκία**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Η δυτικότερη **Φρυγία** είναι περιοχή - οροπέδιο περάσματος από τη δυτ. Μ. Ασία στο εσωτερικό υψίπεδο, περιλαμβάνει λεκάνες και απομονωμένες κοιλάδες διακοπτόμενες από δασώδεις ορεινές κορυφές. Είναι αραιοκατοικημένη και όλες οι πόλεις της ήταν ουσιαστικά σταθμοί.
- Η **Λυκαονία** είναι άνυδρη και μάλλον δεν καλλιεργούνται με εξαίρεση το νότιο τμήμα της, που παρήγαγε δημητριακά. Το **Ικόνιο** εκεί, στα ανατολικά της **Πισιδίας**, ήταν κτισμένο σε πτύχωση χαμηλότερων λόφων και αποτελούσε οδικό κόμβο.
- Η **Γαλατία** βρισκόταν ανάμεσα στις «στροφές» του ρου του **Άλυ** και του **Σαγγάριου**. Ήταν καλά αρδευόμενη και παρήγαγε δημητριακά. Η **Άγκυρα** ήταν χτισμένη σε ηφαιστειακό περιχέιλωμα.
- Η **Καππαδοκία** είναι μία ποικιλόμορφη περιφέρεια που αποτελείται από βουνά, λεκάνες και πεδιάδες. Ήταν φημισμένη για την εκτροφή αλόγων, την λοιπή κτηνοτροφία, την γεωργία αλλά και το δριμύ της κλίμα. Περιβάλλεται από το μεγαλύτερο μικρασιατικό ποτάμι, τον **Άλυ** (Kizilirmak) και τους παραποτάμους του **Καππαδόκη** (Deli Çai) και **Σκύλακα** (Çerek Sou).

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Σημαντικότερα αστικά κέντρα της **Καππαδοκίας**, δεσπόζουσας περιοχής στην κεντρική Μικρά Ασία, είναι η **Καισάρεια**, σε μία εύφορη στρογγυλή κοιλάδα, στους πρόποδες του Αργαίου (3.830 μ.), η **Σεβάστεια**, η **Μωκισσός** ή αλλιώς **Ιουστινιανούπολη** κ.ά.
- Στα δυτικά της **Καισάρειας** ηφαιστειακές λάβες διαβρωμένες από τις βροχές διαμορφώνουν ιδιόρρυθμο τοπίο με ανώμαλες πυραμίδες και σπηλιές. Εκεί διαβίωνε ένας τραχύς και απομονωμένος πληθυσμός, που παρείχε ωστόσο φημισμένους στρατιώτες στο Βυζάντιο, ασχολείτο με την κτηνοτροφία (εκτροφή ίππων) και τη γεωργία, ενώ παράλληλα ανέπτυξε λαϊκά ή μοναστικά οικιστικά περιβάλλοντα και ιδιαίτερα τόπους λατρείας, των οποίων η αρχιτεκτονική και η διακόσμηση υποδηλώνουν πολύ δραστήρια καλλιτεχνική ζωή.

**ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΡΑΚΗ - ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ - ΑΡΜΕΝΙΑ -
ΒΟΡΕΙΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ - ΒΟΡΕΙΑ ΣΥΡΙΑ - ΚΥΠΡΟΣ**

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους και τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες, έως δηλαδή και τον 7^ο αι., η κεντρική Μ. Ασία υπαγόταν στις πολιτικές **διοικήσεις Ασιανή** και **Ποντική** της μεγάλης **επαρχότητας πραιτωρίου της Ανατολής**. Η Μικρά Ασία συνολικά διέθετε 27 **επαρχίες**, που υπάγονταν στις παραπάνω **διοικήσεις**.
- Κατά την περίοδο της **θεματικής** διοικητικής οργάνωσης, δηλαδή από τα μέσα ίσως του 8^{ου} έως τον 11^ο αι., η **Μικρά Ασία** ήταν διαιρεμένη σε πολλά **θέματα**, διοικητικές - στρατιωτικές δηλαδή περιφέρειες (από τα μέσα του 7^{ου} έως και τις πρώτες δεκαετίες του 8^{ου} αι. αποκαλούνταν **στρατηγίες** και ήταν αποκλειστικά στρατιωτικά σώματα). Αυτά ήταν αρχικά τρία ή τέσσερα, τα **θ. Οψικίου**, **Αρμενιάκων**, **Ανατολικών** και ίσως και το **Θρακησίων**, τα οποία ωστόσο διαιρέθηκαν αργότερα από τους αυτοκράτορες. Από τα εδάφη των κεντρικών μικρασιατικών **θεμάτων (Αρμενιάκων και Ανατολικών)** καθώς και από τα ανατολικότερα εδάφη που ανακτήθηκαν κατά τον 10^ο αι., προέκυψαν πολλά μικρότερα **θέματα** (π.χ. **Καππαδοκίας, Χαρσιανού, Λυκανδού, Σεβαστείας, Κολωνείας**). Στις συνοριακές ζώνες του **Ταύρου** και του **Αντίταυρου** είχαν οργανωθεί και οι λεγόμενες **κλεισουραρχίες**, που φύλασσαν τα ορεινά περάσματα, καθώς και τα μικρά λεγόμενα **Αρμενι(α)κά θέματα**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΒΟΡΕΙΑ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Η βόρεια ακτή της Μ. Ασίας διαιρείται σε δύο περιοχές: τον Πόντο και την Παφλαγονία, χωρισμένες από τον ποταμό **Άλυ**. Η δασώδης οροσειρά που περιβάλλει τον Πόντο φτάνει τα 3.000-3.700 περίπου μέτρα ύψος, αλλά διακόπτεται από την κοιλάδα του **Λύκου** που εκβάλλει στον **Εύξεινο Πόντο** με το όνομα **Ίρις**, και άλλα μικρότερα ποτάμια. Η παραθαλάσσια ακτή είναι προφυλαγμένη από τους κρύους χειμώνες του εσωτερικού, πλούσια σε βροχές, καλύπτεται από ελαιόδεντρα, αμπέλια, μουριές και καλλιέργειες δημητριακών. Διασχίζεται από έναν δρόμο που εξυπηρετεί τις σημαντικότερες πόλεις (**Αμάσεια, Νεοκαισάρεια, Κολώνεια, Σάταλα, Τραπεζούντα**).
- Η **Τραπεζούντα** αποτελούσε κέντρο διεθνούς εμπορίου (**Βυζάντιο, Χερσώνα, Περσία, Αρμενία, Αραβικές χώρες, Άπω Ανατολή**). Ο Πόντος παράγει επίσης άργυρο, σίδηρο, ξυλεία, υφαντά και είναι κέντρο στυπτηρίας (θειικά άλατα που χρησιμοποιούνται στις βαφές). Άλλα λιμάνια στην περιοχή ήταν η **Αμισός** και η **Κερασούντα**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΒΟΡΕΙΑ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Η περιοχή ανάμεσα στην κάτω ροή του **Άλυ** και την ανατολική Βιθυνία ονομάζεται από την αρχαιότητα Παφλαγονία. Οι ακτές εδώ κρημνίζονται απότομα στη θάλασσα και δεν προσφέρουν αξιόλογα καταφύγια για ελλιμενισμό, πέραν της **Σινώπης**, της **Ηράκλειας** και της **Αμάστριδος**. Τα αστικά κέντρα στο εσωτερικό είναι η **Γάγγρα**, η **Δόχεια**, τα **Δάδυβρα** και η **Κασταμονή**, ενώ η **Κλαυδιούπολη** βρίσκεται στα νοτιοδυτικά, κοντά στην καμπή του **Σαγγάριου**. Η **Παφλαγονία** ήταν γενικά καθυστερημένη περιφέρεια ελάσσονος σημασίας.
- Κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο η ευρύτερη περιοχή της βόρειας Μ. Ασίας υπαγόταν στην **διοίκηση Ποντική** της **επαρχότητας πραιτωρίου της Ανατολής**, ενώ αργότερα δημιουργήθηκαν εκεί τα **θέματα Αρμενιάκων** (αρχικά) και **Παφλαγονίας, Βουκελλαρίων** και **Χαλδίας**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΝΟΤΙΑ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Η νότια Μ. Ασία συμπεριλαμβάνει τις αρχαίες περιφέρειες **Λυκία, Πισιδία, Παμφυλία** και **Κιλικία (Τραχεία Κιλικία ή Ισαυρία και Πεδιάς Κιλικία)**.
- Η **Λυκία** είναι περιοχή με ασβεστολιθικούς βράχους, των οποίων το πιο ψηλό σημείο φθάνει τα 3.200 μ. και είναι σχεδόν στερημένη από εύφορες λεκάνες. Ήταν η πιο «άγρια» μικρασιατική περιφέρεια στους βυζαντινούς χρόνους. Χωρίζεται από την **Καρία** από τον ποταμό **Ξάνθο**, και πέρα από την **Ξάνθο**, σημαντική πόλη ήταν τα **Μύρα** (γνωστά από την τοπική λατρεία του Αγ. Νικολάου).
- Η **Πισιδία**, γνωστή στην αρχαιότητα για την ανυπότακτη και τραχεία φύση των κατοίκων της, είναι επίσης ορεινή αλλά χαμηλότερη της Λυκίας, περιέχει πολλές λεκάνες και τάφρους ως τις μεγάλες λίμνες στα ανατολικά της. Σημαντικές πόλεις της περιοχής τα **Κίβυρρα**, η **Βάρις**, η (πισιδική) **Αντιόχεια** και η **Σωζόπολη**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

B' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΝΟΤΙΑ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Η πεδιάδα της **Παμφυλίας** στο νότο παρουσιάζει σύνθετο τοπίο με βραχώδεις απόκρημνες ακτές και επικλινή επίπεδα ως την **Αττάλεια**. Ανατολικά κυριαρχεί η μακριά κοιλάδα του ποτ. **Κέστρου (Aksou)** και κατόπιν ως τον ποτ. **Ευρυμέδοντα (Köprü)** μία ομοιόμορφη έκταση άμμων και χαλικιών. Μετά τον **Ευρυμέδοντα** ξαναγίνεται ανώμαλη λόγω απότομων λόφων. Το κλίμα είναι γλυκύτερο της Ελλάδας, με λιγότερες βροχοπτώσεις και ελαφρύτερους χειμώνες. Καλλιεργείται η ελιά ως το υψόμετρο 750 μ. Σημαντικά λιμάνια είναι η **Αττάλεια**, η **Σίδη**, το **Σύλαιον** και η **Πέργη**.

- Η **Τραχεία Κιλικία** (αρχ. **Ισαυρία**) και η **Πεδιάς Κιλικία** στα ανατολικά περιορίζονται προς βορρά από την οροσειρά του **Ταύρου**. Στο άγονο ασβεστολιθικό αυτό υψίπεδο ζούσαν οι Ίσαυροι που στρατολογούνταν εξαιτίας της φημισμένης τους ανδρείας. Ανάμεσα στον Ταύρο και το όρος **Αμανός** στα ανατολικά εκτείνεται η ζεστή πεδιάδα της **Κιλικίας Πεδιάδος** αρδευόμενη από τους ποταμούς **Σάρο** και **Πύραμο**. Σημαντικές πόλεις είναι οι **Ταρσός, Άδανα, Μοψουεστία, Αιγείες**. Η **Κιλικία** είναι περισσότερο συνδεδεμένη με την **Συρία** παρά με τη **Μ. Ασία**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΝΟΤΙΑ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Στο υψηλότερο σημείο του (3.910 μ.) ο **Ταύρος** είναι το μεγαλύτερο όρος της Μ. Ασίας. Μία κοιλάδα με τον παραπόταμο του **Σάρου, Κύδνο**, επιτρέπει το πέρασμα από μία στενή κλεισούρα στο εσωτερικό της χερσονήσου (**Πύλες Κιλικίας**). Οι πτυχώσεις του Ταύρου συνεχίζονται προς βορρά στον **Αντίταυρο** / Bimbogha Dag (3.000 μ.). Η περιοχή αυτή είναι δασώδης και διαθέτει πλήθος άγριων ζώων. Σημαντική πόλη είναι μόνο τα Κόμανα και δρόμοι οδηγούν προς **Καισάρεια, Αραβισσό, Μελιτηνή** στα ανατολικά, **Γερμανίκεια** στα νότια μέσω του περάσματος των **Αδάνων**.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Β' μέρος: Η ΑΝΑΤΟΛΗ

ΝΟΤΙΑ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

- Στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο (4^{ος} - α' μισό 7^{ου} αι.) το δυτικό τμήμα της **νότιας Μ. Ασίας** υπαγόταν στη **διοίκηση Ασιανής** και το ανατολικό στη **διοίκηση Ανατολής** της **επαρχότητας πραιτωρίου της Ανατολής**.
- Κατά την περίοδο της **θεματικής** οργάνωσης (8^{ος} - 10^{ος} αι.) το δυτικό τμήμα της νότιας Μ. Ασίας υπαγόταν στο ναυτικό **θέμα** των **Κιβυρραιωτών**, ενώ η περιοχή της **Σελεύκειας** αποτελούσε αρχικά **κλεισούρα**, που αργότερα έγινε **θέμα**. Μετά την ανάκτηση της **Κιλικίας** από τον **Νικηφόρο Β' Φωκά** (μέσα δεκαετίας 960) η ευρύτερη περιοχή τέθηκε επίσης υπό τον έλεγχο **στρατηγών** που τελούσαν υπό την εποπτεία του **δούκα** που έδρευε στην **Αντιόχεια** της Συρίας.

Η
επαρχότητα
πραιτωρίου
της Ανατολής
(4^{ος} - 6^{ος} αι.),
οι διοικήσεις
και οι πολλές
επιμέρους
επαρχίες της

Όρια
μικρασιατικών
στρατηγιών στο
β' μισό 7^{ου} αι.

Ο ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 7^{ου} αι.

Τα μεγάλα μικρασιατικά θέματα γύρω στο 950

(τα μικρά συνοριακά θέματα στο ανατολικό σύνορο δεν δηλώνονται στο χάρτη)

ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 10^ο αΙ.

Χάρτης :

© Andrei nacu

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Byzantine_Empire_1045.svg#file

Η αυτοκρατορία με τα παλαιά θέματα και τα νέα *δουκάτα* και *κατεπανάτα* της καθώς και οι γείτονές της γύρω στα μέσα του 11^{ου} αι.

Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Η΄

© Εκδοτική Αθηνών

Το ανατολικό αυτοκρατορικό σύνορο στα μέσα του 11^{ου} αι. - Δουκάτα ή κατεπανάτα

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία γύρω στο έτος 1081

Η βυζαντινή κατάρρευση και η τουρκική κυριαρχία στην Ανατολή

Οι περιοχές της Αντιόχειας, της Μελιτηνής και της Έδεσσας ελέγχονται ακόμη από ημιανεξάρτητους Αρμένιους αυτοκρατορικούς διοικητές, όπως ο Φιλάρετος Βραχάμιος